

“EEN STER IS EEN STER”
Oorlogsherinneringen van
Sam de Hond

Geredigeerd in 1995 door Drs. Mark Schellekens

“EEN STER IS EEN STER”

Oorlogsherinneringen van Sam de Hond

Geredigeerd in 1995 door Drs. Mark Schellekens

Aangevuld met zijn herinneringen na zijn
transport uit Amsterdam naar Auschwitz,
zoals verteld in "Survivors of the Shoah"

Voorwoord

Mijn vader was een sterk en moedige man. In de oorlog zat hij in het verzet en heeft hij veel mensen uit de handen van de Duitsers gered. Helaas was dat voor een deel maar tijdelijk en eindigden ze toch nog in de vernietigingskampen.

Maar een aantal die wel dat lot konden ontlopen getuigen via verklaringen wat mijn vader voor ze heeft gedaan. Mede daardoor werd hij in 1971 erkend als een verzetsman en kreeg hij een pensioen van de Stichting '40 - '45

Toen de Duitsers eind 1943 naar hem op zoek waren, dook hij met een aantal familieleden onder in de Saffierstraat in Amsterdam. Maar daar werd hij in februari 1944 verraden en kwam in Auschwitz terecht, waar zijn vrouw na aankomst direct werd vergast.

Naast de vele ontberingen kreeg hij al straf ook 25 zweepslagen, waardoor zijn rug vrijwel gebroken werd en hij daar de rest van zijn leven erge last van had.

Toen in januari 1945 de Russen het concentratiekamp naderden moesten de gevangenen mee in de zogenaamde dodenmars. Hij overleefde die helletocht en kwam in Mauthausen terecht. Daar werd hij in mei 1945 bevrijd.

De auteur van het boek “Walter Süskind”, die Drs. Mark Schellekens mede geschreven heeft op basis van de herinneringen van mijn vader, heeft zijn memoires geredigeerd. Die treft u op de volgende pagina's, zoals die in 1995 al is samengesteld.

Die memoires liepen tot begin 1944.

Over zijn oorlogservaringen plus het verblijf in de concentratiekampen heeft mijn vader in 1996 een interview gegeven in de serie “Survivors of the Holocaust”. Aan dit boek is dat gedeelte van het interview toegevoegd.

Amsterdam, 10 maart 2024

Maurice de Hond

"Een Ster is een Ster" (geschreven in 1995)

VOORWOORD

Een buitengewoon persoon.

Wat ken ik hem eigenlijk al lang: Hondje. Het was de naam die mijn nog heel jonge kinderen ogenblikkelijk introduceerden toen ze rond 1975 kennis met hem maakten. Op de één of andere manier herkenden ze iets in hem dat die koosnaam rechtvaardigde; dat opene, gezellige en gelijkwaardige dat mensen in de loop van hun bestaan meestal kwijtraken. Zo niet Hondje wiens levenservaringen daar overigens alle aanleiding toe gaven.

We kenden Hondje via zijn zoon Maurice, mijn collega op de Universiteit en later mijn mede-directeur van ons eigen onderzoeksbureau. Een meer loyale vader loopt er op deze aardbol niet rond. Dat weet ik zeker. Alles wat Maurice ondernam vervulde hem met trots en had zijn onvoorwaardelijke instemming. Zo ook de samenwerking en vriendschap tussen Maurice en mij. Een kritiekloze aanvaarding van alles wat ik deed zowel in mijn persoonlijke leven als in mijn beroeps carrière. Dat voelt zeer comfortabel aan.

Nu heeft Sam, ook los van Maurice, geen enkel probleem om te bewonderen of te waarderen. Heel, heel vaak kun je uit zijn mond horen dat mensen waarmee hij contacten onderhoudt, "buitengewoon" zijn. Dat kunnen zijn behandelende geneesheren zijn, wier kundigheid hij prijst, maar ook een buurman of een zakenrelatie. Heel "buitengewoon" is Janny. Een "buitengewone" vrouw, een "buitengewone" moeder en grootmoeder. Eigenlijk gaat er geen ontmoeting met Sam voorbij zonder dat dat laatste nog eens wordt herbevestigd.

Dat hij zelf óók "buitengewoon" is, daar staat hij echt nooit een moment bij stil. Niet vanwege misplaatste bescheidenheid, maar méér omdat Sam het te druk heeft met ànderen.

Voor anderen iets regelen of iets verzorgen of bij anderen iets bezorgen; dat is zijn grote talent, daar beleeft hij plezier aan. Het was z'n beroep en in feite ook het belangrijkste deel van z'n vrijetijdsbesteding. Ik zou de berg sinaasappels die hij in de loop van de jaren bij mij heeft afgeleverd, niet meer kunnen beklimmen. En de verhalen die ik erbij kreeg, zouden- als ik de tijd kreeg ze op te schrijven- ondertussen een lijvig boekwerk vormen.

Pas de laatste jaren komen daarbij zijn treurige maar ook moedige oorlogservaringen ter sprake. Hij heeft de verschrikkingen aan den lijve ondervonden, ja zeker- maar daarover wijdt hij eigenlijk nooit uit. Veel meer gaat het over de momenten dat hij ondanks alles gebruik wist te maken van de minieme openingen die er in het moorddadig systeem heel af en toe nog te vinden waren voor de onverzettelijken en dapperen- zoals hij.

Eén van Sarri's mooiste verhalen gaat over Amstelhof, het bejaardenhuis aan de Amstel waarop we zicht hebben vanuit mijn keuken. Hij vertelt hoe hij daar als jongetje binnenkwam, om fruit te bezorgen. Hoe serieus en vlijtig hij daar vóór de oorlog in de weer was en hoe behulpzaam de directie van het huis was in benarde momenten tijdens de oorlog. Het verhaal is lang en vindt z'n ontroerende climax als Sam, jaren na de oorlog, de door hem als klein jongetje zo bewonderde wandborden uit de directie-kamer ten geschenke krijgt na het overlijden van de voormalig directeur van Amstelhof.

We zitten in de keuken, heel vaak in de keuken, als Sam langskomt om z'n zak met prachtfruit af te leveren. Ook die keer dat hij me vertelt dat hij niet meer naar de sauna wil omdat hij niet gediend is van verhalen over buitenlanders die hij discriminerend vindt. "Je weet toch waarop dat uitkomt Hedy" -zegt hij en hij kijkt uit het raam naar de overkant.

Maar onze ontmoetingen beperkten zich niet tot mijn keukentafel. Er waren veel andere plekken. Een vrijdagavond bij Janny's onverbeterlijke kippesoep, op treurige momenten, maar ook op uitbundige feesten. De Bar Mitswa's van zijn kleinzonen bijvoorbeeld of zijn eigen tachtigste verjaardag.

Sam de Hond, geloof me, een buitengewoon persoon!

Hedy d' Ancona.

Amsterdam, januari 1995

INLEIDING

‘Zondag 6 maart.’

Plaats van samenkomst: Madame Tussaud. Feestvarken: Hondje ofte wel Sam de Hond, vader van Maurice. Leeftijd: 80 jaar. Presentatrice: Sonja Barend. Een ontroerend beeld van een echte vooroorlogse Amsterdamse marktkoopman. Veel nostalgie, veel oorlogsleed, veel vaderlijke trots. Met hoofdrollen voor mevrouw de Hond, Hedy d’ Ancona en Elma Verhey. De laatste belicht met name zijn rol in de Hollandsche Schouwburg. Toen nogal wat joodse kinderen via de crèche naar buiten zijn gesmokkeld. Ik moet sterk aan mijn vader denken.’

Zo beschrijft Ed. van Thijn in zijn boek ‘Retour Den Haag. Dagboek van een minister’ de tachtigste verjaardag van Sam de Hond.

Ik leerde Sam de Hond kennen in 1991, toen ik bezig was met een scriptie over de Hollandsche Schouwburg en Walter Suskind. Over veel zaken was niet veel informatie te vinden in de bronnen, van veel mensen die bij de Joodse Raad werkten kende ik alleen de naam. Op een bepaald moment verwees iemand mij door naar Sam de Hond. Ik belde hem op en maakte een afspraak. De uiterst vriendelijke man die mij ontving bleek te beschikken over een zeer bijzonder geheugen. Op mijn vragen betreffende de Schouwburg en het Adama van Scheltemaplein, waar de joden in afwachting van deportatie voor de opening van de Schouwburg werden ondergebracht, had hij zonder uitzondering een antwoord. Het inzicht in de gang van zaken en de informatie over personen die een rol speelden in deze gebouwen dank ik voor een zeer groot deel aan Sam de Hond.

Ook na mijn afstuderen klopte ik nooit tevergeefs bij Sam de Hond aan om informatie over de Schouwburg, gebeurtenissen tijdens de oorlog of over personen. Pas veel later bleek hij te beschikken over een verslag van zijn oorlogservaringen.

Dit verslag is in 1981 op verzoek van zijn zoon Maurice geschreven. Het bevat een weergave van de oorlogservaringen van Sam de Hond met als zwaartepunt zijn (verzets)werk bij de Joodse Raad tot eind september 1943, toen hij onderdook. Wat maakt dit egodocument zo bijzonder? Allereerst bewijst het verslag dat Sam de Hond over een formidabel geheugen beschikt wat betreft mensen en gebeurtenissen. In 1981, dus bijna vijftig jaar na de bevrijding, weet hij zich nog zeer veel te herinneren over de oorlogsperiode.

Door zijn goede contacten met onder andere leidinggevende Joodse Raadmedewerkers als Sluzker en Gomperts en met de politie-agenten Japin en Elias, was hij destijds uitstekend geïnformeerd over de gang van zaken en kon mede daardoor velen het leven redden. Zijn verslag is geen verslag van een buitenstaander over het joodse verzet en de Joodse Raad, maar van iemand die zeer dicht bij het vuur zat, één van de weinige nog levende getuigen die bijvoorbeeld nog met Suskind heeft samengewerkt.

Sam de Hond redde velen het leven door hen te laten ontsnappen uit de ‘Zentralstelle’ en later de Hollandse Schouwburg. Het is nauwelijks meer voor te stellen welke risico’s hij hier iedere keer opnieuw mee liep. Bij ontdekking volgde zeker straftransport naar Westerbork. Een aantal malen kroop De Hond door het oog van de naald en wist ternauwernood zelf aan deportatie te ontkomen.

De Hond wist zich in zijn werk gesteund door Sluzker en Suskind. Beiden wisten dat dat De Hond mensen vrijliet maar waren niet op de hoogte van de precies werkwijze van De Hond.

Walter Suskind, de man die voor de Joodse Raad in de Hollandse Schouwburg de leiding had, drong er tevergeefs bij De Hond op aan steeds aan hem door te geven wanneer hij mensen vrijliet. Van echte organisatie was geen sprake bij het verzetswerk. Sam de Hond werkte niet in een groep. Dat vond hij te riskant en te gevaarlijk. Hoe minder mensen wisten wat hij deed, hoe beter. Bovendien konden mensen, wanneer deze bij een verhoor door de Duitsers door zouden slaan, zo zijn naam niet noemen.

De Joodse Raad werd op 28 september 1943 opgeheven verklaard en de leiders daarvan, waaronder Sluzker en Suskind, naar Westerbork werden getransporteerd. Sam de Hond dook toen met zijn vrouw Clara Stodel onder in een kelder onder het gemeentelijke bad- en washuis aan de Valkenburgerstraat.

Begin maart 1944 zijn Sam de Hond, zijn vrouwen andere onderduikers op dat adres opgepakt, waarschijnlijk verraden. Via de strafbarak in Westerbork (alle joden die werden gepakt op hun onderduikadres waren 'strafgevallen') werden Sam de Hond en zijn vrouw naar Auschwitz gedeporteerd. Direct na aankomst in Auschwitz op 6 maart werd Clara Stodel vergast.

Sam de Hond werkte in Auschwitz onder andere als sorteerder van vliegtuigonderdelen, ontsnapte aan de doodstraf en maakte de dodenmarsen mee in januari 1945. Uiteindelijk werd Sam de Hond, samen met zijn zwager Sjaak Swaab, op 5 mei 1945 in Mauthausen bevrijd.

De mening van een aantal Nederlanders over joden was door de oorlog niet veranderd. Na de bevrijding van Mauthausen werden Sam de Hond en Sjaak Swaab uiteindelijk door het Amerikaanse Rode Kruis overgevlogen naar Eindhoven. Daar werden ze ondergebracht in het Philips-gebouw. Eerst volgde een medisch onderzoek. De dokter zei over Sam de Hond: 'Deze patiënt mag geen zwart brood eten maar moet een speciaal dieet'. Maar dat speciale dieet werd niet gegeven door de Rode Kruis-medewerkster die het eten uitdeelde. Sam de Hond protesteerde: 'Maar de dokter heeft gezegd dat ik ander brood moet hebben.' Het antwoord van de medewerkster is verbijsterend: 'Zijn jullie weer terug?'

Kort na de bevrijding kwam Sam de Hond na een treinreis aan op het Centraal Station. Daar werd een collecte gehouden voor de achtergeblevenen van de stakende spoorwegmensen. 'Welke spoorwegstaking?' vroeg Sam de Hond. 'Wanneer is dat gebeurd?'. De collectante legde uit dat die eind 1944 begon: 'Dat hebben we voor jullie gedaan. Toen de J den werden gedeporteerd reden de treinen en de trams gewoon door, dat was een beter moment om te staken geweest' zei Sam de Hond en liep door, zonder iets te geven.

Voor zijn verzetswerk werd Sam de Hond in 1981 onderscheiden met het verzetsherdenkingskruis. Al eerder was hij voorgedragen voor de Yad Vashem- onderscheiding. Begin jaren '70 vroeg Arnold Japin (één van de agenten waarmee Sam de Hond in de oorlog nauw samenwerkte in het verzet) bij Yad Vashem een medaille voor Sam de Hond aan. Japin stuurde materiaal mee om zijn aanvraag te ondersteunen.

De Hond kreeg een brief terug dat hij wel in aanmerking kwam voor de onderscheiding, gezien zijn werk tijdens de oorlog, maar niet vanwege de joodse wetten. Volgens deze wetten is een jood verplicht mensen te helpen. Joden komen daarom niet voor een Yad Vashem onderscheiding in aanmerking. Sam de Hond keerde de aanvraag om, hij vroeg een onderscheiding aan voor Japin. Die werd toegekend en in 1974 ten overstaan van tweeduizend gasten, te Yad Vashem aan Japin uitgereikt.

Toen Sam de Hond in 1981 zijn herinneringen opschreef wist niemand nog dat Zündler nog leefde. Tijdens de discussie die vanaf 1993 werd gevoerd over een Yad Vashem- medaille voor Alfons Zündler heeft Sam de Hond steeds het standpunt ingenomen dat dit een zaak is van Yad Vashem. Dit verklaarde hij tegenover Yad Vashem, dat hem in de persoon van de heer Milchman in Tel Aviv op zocht toen Sam de Hond daar was voor een kuur. Ook tegen het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie zei Sam de Hond dat hij niet voor of tegen de medaille is en was, maar dat het een zaak van Yad Vashem betreft.

Sam de Hond hielp het hielp Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD) ten behoeve van het tweede onderzoek, gevraagd door Yad Vashem, inzake de zaak Zündler (zie bijlage 4). Sam de Hond won het vertrouwen van het RIOD doordat hij vertelde dat De Bie had gezien hoe Elias werd gearresteerd eind november 1944 en dat De Bie Japin kon alarmeren. Toevallig was De Bie een goede vriend van de directeur van het RIOD, de heer dr. e.M. Schulten, en die liet Sam de Hond weten dat De Bie nog leefde en deze versie van de gebeurtenis bevestigde.

Om meer mensen met de inhoud van dit belangrijke ego document kennis te laten nemen, vroeg Sam de Hond mij het relaas uit te typen en te redigeren. De tekst zoals die nu volgt wijkt op een aantal punten af van het originele handschrift. Er is informatie toegevoegd die Sam de Hond mij mondeling en schriftelijk deed toekomen, data zijn ingevoegd en andere informatie. Alle toevoegingen op de oorspronkelijke tekst staan tussen vierkante haakjes []. Stylistisch zijn er dingen veranderd en tenslotte besloot ik in bijlagen informatie op te nemen, afkomstig uit andere bronnen, om zo het beeld van Sam de Hond tijdens en na de oorlog nog vollediger te maken. Zoals de verklaringen van mensen die met hem samenwerkten in het verzet, of door hem gered zijn.

Ook na de oorlog is Sam de Hond vaak behulpzaam: zo helpt hij in 1960 voetbalclub Maccabi, waar zijn zoon Maurice lid van werd, aan nieuwe voetballen en nieuwe trainingsfaciliteit: het Olympisch stadion! En in 1962 weet hij via zijn contacten onderdak te regelen voor voetbalclub Hapoei Ranana uit Israël. Als hij twee jaar later op hun uitnodiging ingaat naar Ranana te komen wordt hij ontvangen als een vorst en benoemd tot ereburger van de stad. Dit zijn slechts een paar voorbeelden die laten zien dat Sam de Hond niet alleen tijdens de oorlog maar ook daarna, tot op de dag van vandaag, mensen graag belangeloos behulpzaam is.

Een bijzondere ontmoeting kwam in 1993 tot stand naar aanleiding van de televisie- documentaire ‘Het oog van de naald’ (gemaakt door Hedda van Gennep en Elma Verhey, waarvoor ik de research deed). In deze documentaire vertelde Cilly Levitus (nu Peiser) hoe haar zusje Jutta door een onbekende van de Joodse Raad gered was. Jutta zat al in de trein die naar Westerbork ging toen de man haar zusje uit de trein wist te halen en met een vrachtwagen terugbracht naar de Schouwburg. Tijdens de voorvertoning van de documentaire was ook Sam de Hond aanwezig. En hij had direct door dat deze vrouw over hem sprak. Hij had Jutta gered en naar de Plantage Middenlaan teruggebracht.

Jutta bleek niet aanwezig te zijn, maar van haar zus Cilly Levitus-Peiser hoorde hij dat ze werkzaam was in Beth Joles, een bejaardentehuis voor Nederlandse joden in Haifa. Toen Sam de Hond in het najaar van 1993 naar Israël ging besloot hij contact met haar op te nemen. In Tel Aviv sprak hij haar voor het eerst sinds vijftig jaar. Ze bleek nog exact te weten hoe het was gegaan en ze wist ook nog dat ze twee keer wat eten had gekregen van Sam de Hond. Voor Sam de Hond was dit één van de hoogtepunten uit zijn leven.

Sam de Hond, met recht een ‘buitengewoon’ persoon.

drs. Mark Schellekens

Amsterdam, januari 1995

OORLOGSHERINNERINGEN

27 oktober 1981 was voor mij een bijzondere dag. Ik kreeg toen van Hare Majesteit koningin Beatrix het verzetshedenkingskruis. Ik was daarmee zeer vereerd. Zesendertig jaar na het einde van de oorlog waarin ik een klein deel van het verzet bewust heb meegemaakt en er aan heb meegedaan.

Mijn zoon Maurice heeft mij daarna gevraagd om eens op te schrijven wat ik in die tijd heb gedaan en meegemaakt heb. Natuurlijk is het heel moeilijk om dat precies weer te geven. Het was een hele moeilijke tijd en voor velen onbegrijpelijk. Je moet er ook dichtbij zijn geweest om er iets van te begrijpen, laat staan te voelen.

De slachtoffers in die tijd hebben zich niet zomaar laten wegvoeren en het is ook niet zo dat er niets is gedaan. Er is heel veel gedaan, niet door de top maar wél door ondergeschikten. Daar kom ik later nog op terug.

* * *

De Duitse bezetter had een overmacht aan mensen en materiaal. Alles stond ze ten dienste, zoals de radio, de pers en de distributie. Steeds kwamen er nieuwe verboden, vooral voor de joodse bevolking. Die mocht van acht uur 's morgens tot zes uur 's avonds de straat niet op. Je zag veel borden met 'Voor joden verboden'. Joden mochten geen gebruik meer maken van rijdende voertuigen zonder vergunning, zonder 'Ausweis'. Het was voor joden bijzonder moeilijk.

Daarom was het bijzonder goed dat er verzet was. Maar vooral het joods verzet, met alle respect voor de rest van het verzet, vond ik buitengewoon. Dit omdat het joods verzet zeker voor 95 naar eigen ideeën en op ingeving van de persoon is gedaan. Ik heb dat verzet niet alleen gedaan maar met hulp van veel vrienden en relaties.

Deze relaties kwamen voort uit mijn bekendheid tijdens mijn jeugd en door mijn persoonlijke inbreng en gevoelens over mensen en dan vooral kinderen. Daarom begin ik nu eerst met mijn jeugd om daarna mijn ervaringen in de oorlog 1940-1945 te beschrijven.

* * *

Op 6 maart 1914 ben ik geboren in de jodenhoek van Amsterdam. Mijn ouders waren in Amsterdam hele bekende personen. Dat kwam omdat ze op de Blauwbrug stonden, op de Waterloopleinmarkt, met eerste klas fruit. Verder stonden ze twee keer per week op een bijzondere standplaats; in de Helmerstraat bij het Wilhelmina Gasthuis.

Na de zesde klas van de lagere school, ik was toen elf jaar, moest ik mijn ouders helpen om geld te verdienen. Ik kreeg geen kans om verder te leren. Ik moest wel meewerken want wij waren heel arm. Het was in die tijd heel moeilijk om voor twaalf mensen genoeg te eten te krijgen.

Mijn ouders waren bijzonder prettige en heel eerlijke mensen. Daardoor, en omdat ze overal stonden met de fruitkraam waren ze bekend geworden. Bij het marktwezen, de politie en de autoriteiten waren mijn ouders ook bekend en hadden een goede naam. Omdat ik ze meehielp, kende iedereen mij ook.

Twee keer per week kwamen wij met de kar met fruit, op weg naar het Wilhelmina Gasthuis, langs de Overtoom. Daar was het bureau van de motor- en bereden politie. Op deze relaties kom ik later nog terug. We stonden op zondagavond tot twaalf uur 's avonds op de Blauwbrug. Veel mensen kenden ons van die standplaats. In de oorlog heb ik daar profijt van gehad, van de goede en betrouwbare relaties uit die tijd.

Ook heb ik velen herkend bij de politie en bij de S.D. [Sicherheidsdienst] Daar werkten veel Hollanders. Die waren voor het geld bij de S.D. gekomen en dat waren niet alleen Hollandse N.S.B.'ers. Ondanks het feit dat ze heel fout waren, sommige waren zelfs grote misdadigers, gaf mijn bekendheid bij hen mij een grote voor-sprong gehad op vele anderen. Dat kwam ook omdat ik later zelf op de markt heb gestaan in Amsterdam, Hilversum en Den Helder en later twee winkels had in de Weesperstraat.

Mijn bekendheid speelde ook in mijn verzet een rol, al werd deze mij toch een keer noodlottig. Maar daar-over later meer, laat ik bij het begin beginnen.

* * *

Ik stond als fruitkoopman op Waterlooplein. Een speciale klant van mij was het oude liedenhuis op de Amstel 51, de Amstelhof. Het is een groot complex, vier grote gebouwen, tientallen zalen en honderden kamertjes. In mijn tijd woonden er 1500 verpleegden en 500 medewerkers.

Ik verkocht fruit aan de directie, de heer en mevrouw van den Hoorn, de verpleegsters en de oude lieden. Ook kocht ik van het huis alle oude boel en wat de mensen die er geplaatst werden mee brachten. Als kind kwam ik er alom zaken te doen en dat groeide steeds verder uit. Dat kwam ook omdat ik bekend bij de directie was en zelfs bevriend met ze raakte.

Bij de Amstelhof beginnen ze eind 1939, begin 1940 al met het hamsteren van levensmiddelen. Die leverde ik: alle soorten levensmiddelen in blik en ook groenten en aardappels. Om goederen af te leveren kreeg ik de sleutels van het kleine poortje.

Een week na de Duitse inval in mei 1940 moest ik bij de directie komen. Het was normaal dat ik bij hen op kantoor werd ontboden, maar nu moest ik naar de huiskamer komen en niet op kantoor omdat daar mensen werkten.

We zaten daar rustig een kop koffie te drinken en er werd veel gepraat over zaken die wij samen hadden meegemaakt. Zoals over mijn trouwen, toen bij het naar buiten komen uit de synagoge er een erehaag van verpleegsters stond. Ik begreep op dat moment nog niet waarom de directie mij had laten komen.

Tot dat ze zeiden: ‘Je komt nu twaalf jaar in huis. We kennen je familie ook en vooral jouw vrouw. Denk er aan, nu Nederland de oorlog heeft verloren is de kans groot dat met de joden hier hetzelfde gebeurd als in Duitsland en dan moet je niet en nooit vergeten dat je hier op de Amstel 51 te allen tijde op elk uur van de dag of nacht terecht kan. De sleutel van het poortje moet je maar behouden.’

Maanden later, de eerste joodse verboden waren toen al bekend, kwam de dominee van Amstelhof naar mij toe. Hij vertelde toen dat zij die zondag in de kerk een gebed hadden gedaan voor de joden en ‘speciaal voor jou en je vrouw.’ Verder zei hij mij dat het goed zou zijn om het Nieuwe Testament te lezen. Toen de directie dat had vernomen hebben zij de dominee ter verantwoording geroepen. Ze zeiden tegen hem dat “Wij verplicht zijn zieltjes te helpen en niet om zieltjes te winnen” en dat hij “vooral Sam met rust moest laten”.

Toen de levensmiddelendistributie werd ingevoerd was de Amstelhof daar goed op voorbereid. Ze hadden een voorraad van allerlei soorten levensmiddelen en een groot aantal levensmiddelenkaarten. Daar kwamen de speciale toewijzingen die alle tehuizen of inrichtingen kregen nog bij. Het ruime aantal levensmiddelenkaarten bleef de hele oorlog door hetzelfde, ook toen het aantal medewerkers om allerlei redenen afnam. Van die kaarten heb ik later veel gebruik van gemaakt voor andere slachtoffers.

Bij een razzia werden joden opgepakt. Die herkende ze aan een ster die iedere jood moest dragen of aan de ‘J’ in hun persoonsbewijs. Als er bekend was dat er een razzia zou komen, of het gerucht ging, heb ik alleen of met anderen gebruik gemaakt van de mogelijkheid in de Amstelhof in kamers te overnachten. En dat gebeurde vele malen.

* * *

De bekendste staking uit de oorlog is nu de februari staking [van 25 en 26 februari 1941]. De staking begon na het oppikken van joden in het hart van de jodenhoek [op 22 en 23 februari 1941].

Zondagmiddag [9 februari 1941] kwam de W.A. [Weer-afdeling, paramilitaire organisatie van de N.S.B.] in de jodenhoek. Ze kwamen uit de Hoogstraat, via de Sint Anthoniebreestraat en daarna de Jodenbreestraat in. Winkelruiten werden ingegooid, kooplui gemolesteerd en hun handel op straat gegooid.

Daarna werden allerlei knokploegen gevormd, spontaan en zonder wapens. Op maandagavond [10 februari] kwam de W.A. uit alle hoeken. Zo kwamen ze in groepjes vanaf de Munt via de Staalstraat en de Hoogstraat, en vanaf Rembrandtsplein via de Amstelstraat naar de Blauwburg. Zo kwam een grote groep W.A.’ers de jodenhoek binnen. Het ontvangstcomité bestond uit de joodse bokkers van Olympia en Maccabi en de joodse worstel club K.D.O.

Op de hoek van het Waterlooplein en de Vissteeg was een opslagplaats van oud ijzer van Toon Prenger (niet-jood, getrouwd met een jodin). Hij zette zijn loods open en voorzag de joden van materiaal. Zo kon ook de W.A. met wapens worden verslagen.

Dat zorgde [op 11 februari 1941] voor vele gewonden bij beide partij en en één dode, W.A.-man Koot.[Prenger werd met vele anderen in 1942 gearresteerd vanwege de zaak Koot. Alle verdachten in deze zaak werden naar Mauthausen gestuurd. Daar kwam De Hond Prenger weer tegen. Prenger was de groep ‘verdachten’ de enige overlevende.]

Als straf daarvoor kwamen de volgende zaterdagmiddag [22 februari 1941] 4000 Duitsers met S.D. en politie om 400 joodse jongeren op te pikken. Die werden via Schoorl (het kamp van de Hollandse zwarte (foute) politie) doorgestuurd naar het concentratiekamp Mauthausen. Binnen enkele maanden had de familie een doodsbericht. Bij het oppikken van die joden was alles afgezet door de Duitsers. Ik vluchtte naar de voorkant van de Amstelhof. Vanuit de achterkant en de zijkant kon men op de Weesperstraat en het Jonas Daniël Meijerplein kijken en zodoende heb ik vanuit deze riante veilige plaats de hele Razzia gezien.

Toen na de razzia mensen op het plein samen gebracht werden ben ik naar huis gegaan, naar de Rapenburgerstraat 81 H. Onder de vele bekenden die waren opgepakt was ook de broer van mijn vrouw. Wij wisten toen nog niet waar ze heen werden gevoerd of wat er met hem zou gebeuren.

Om acht uur was de spertijd ingegaan en om half negen werd er bij mij aangebeld. Het was gelukkig goed volk, de commandant van de politie Waterlooplein, de heer Blanken. Blanken was voor de oorlog commandant van de bereden politie op de Overtoom geweest. Mijn moeder en ik kwamen daar toen twee keer per week met de kar met fruit en zo leerden wij veel politieagenten en afdelingshoofden kennen.

Zo was er een agent bij, ‘Moos’, die ons vertelde dat hij van joodse afkomst was. Zijn moeder was joods. Wij wisten niet dat hij N.S.B.-lid was vanaf de eerste dag. Zijn commandant, Blanken, wist dat wel. Op een keer waren wij weer in de stallen met onze kar met fruit en Moos pikte een appel. Dat had hij weleens meer gedaan en wij hadden er nooit wat van gezegd. Deze keer had zijn chef dat gezien en hem daarvoor een berisping gegeven en gezegd hoe hij dat had kunnen doen, nog wel van joden! Dit voorval dateert van vóór de oorlog.

Toen de oorlog uitbrak werd Moos met andere N.S.B.-leden van de bereden politie gearresteerd. Toen Nederland zich overgaf kwamen ze weer vrij en dienden een klacht bij de Duitsers tegen Blanken. Hij zou een jodenvriend zijn. Door deze klacht werd Blanken overgeplaatst naar de jodenhoek als commandant van de politiepost Jonas Daniël Meijerplein. Een betere relatie kon ik natuurlijk niet hebben.

Zodoende kwam hij mij die avond van de razzia vertellen dat de Duitsers de volgende morgen om 11 uur weer terug zouden komen. Deze gouden tip heb ik aan veel mensen doorgegeven (ik had toen al een avond-permissie) met de opdracht het op hun beurt ook weer door te vertellen.

Die zondagmorgen [23 februari] ben ik met 22 man naar De Amstelhof gegaan en daar gewacht op de dingen die zouden gebeuren. De razzia verliep hetzelfde als een dag eerder, al hadden ze nu ook het joodse theater Tip-Top leeggehaald.

Op zondag was er een joodse markt in het hartje van de joodse buurt; in de Uilenburgerstraat, de Schans en de Houttuinen plus de verschillende stegen. Op zo'n zondag kwamen er mensen uit heel Nederland. Zodoende waren vele duizenden niet-Joden er getuige van hoe een groep van ongeveer 20 à 35 joden werd mishandeld en meegenomen. Dit was de aanleiding voor de niet-joodse bevolking in vele buurten en wijken van Amsterdam om hiertegen in opstand te komen en dit werd de februaristaking.

Maar ik zat die zondagmorgen van de razzia nog steeds met 22 man in de Amstelhof. Ik ben toen met ze naar Hilversum gegaan. Daar woonde aan het Melkpad 18 een familie die we kenden uit onze klantenkring. Die hadden een groot huis met twaalf kamers.

* * *

Ik stond al vanaf 1930 op de Hilversumse markt. Wij hadden daar een goede markt met veel klanten uit Hilversum en omgeving. We waren heel bekend door onze goede kwaliteit, de scherpe prijs en de verkoop van massa-produkten. Ik was dan ook een grote handelaar. Al in het najaar van 1940 werd ik op een marktdag samen met andere joodse kooplui door de W.A. de markt afgeslagen. Onze handel werd ook vernield. Dit was het einde van mijn carrière als marktkoopman in Hilversum.

Eén van onze klanten in Hilversum was de familie Kars geweest, moeder en dochter. Zij hadden bij het uitbreken van de oorlog gezegd dat hun huis ten alle tijde voor ons open stond. De dochter was hoofdverpleegster in het Wilhemina Gasthuis te Amsterdam en haar echtgenoot Dr. Ittman was chirurg in het Binnen Gasthuis in Amsterdam. Ittman is verderop in de oorlog [6 februari 1945] gefusilleerd wegens het helpen van gewonde verzetsstrijders.

Op die zondag van de razzia kwam ik met 28 man bij het huis van de familie Kars aan. De twee bedienden kregen vrij van mevrouw Kars en haar dochter en de hoofdverpleegster kwam naar Hilversum om te helpen. Intussen waren er een aantal mensen weggegaan, want men kon natuurlijk niet onverwachts op 28 man extra rekenen. Ik ben daar samen met mijn broer ongeveer drie à vier weken gebleven. Op mijn verjaardag, 6 maart, kwam mijn vrouw voor een paar dagen over.

Later moest mevrouw Kars wegens haar anti-Duitse houding verhuizen naar Amsterdam. Ze kwam toen te wonen in de Schubertstraat 54. In de buurt van Dr. van der Laan, die woonde in dezelfde straat op nummer 45, vlak achter de Zentralstelle [officiële naam Zentralstelle für Jüdische Auswanderung, deze afdeling hield zich bezig met de jodendeportatie uit Amsterdam] voor Joden, het Adema van Scheltemaplein en de Euterpestraat (nu Gerrit van der Veenstraat). Maar daarover later meer.

* * *

Na de februari staking en alles wat hieruit is voortgekomen kwam ik wat tot rust. Ik ging weer terug naar Amsterdam, naar mijn winkel in de Weesperstraat 84. Op zaterdagavond stond ik als standwerker met fruit op de markt in Den Helder. Ik heb daar dingen meegemaakt voor de oorlog waarvan ik veel heb geleerd en tijdens de oorlog gebruik van heb kunnen maken.

In de zomer was het zo druk op de markt in Den Helder en er stonden ook meer kooplui, dat er een tweede auto bij moest komen met chauffeur. Die hadden een grote luxe auto met aanhanger. De twee chauffeurs heetten Jan en Piet. Piet woonde in de Joodse Kerkstraat bij de Weesperstraat en Jan in West. Jan werd in de oorlog chauffeur van N.S.K.K.[Nationalsozialistisches Kraftfahrerkorps], chauffeur voor de Wehrmacht.

Wij reden altijd met vijf andere kooplui bij Piet in zijn auto mee. Van de zes kooplui waren er twee van de S.D.A.P, één liberaal, één communist met internationale contacten en ik met mijn vrouw. Zodra wij Amsterdam uit waren begon de politieke discussie tussen de drie partijen. Ik wist niets van politiek af, tijdens mijn opvoeding was de politiek van mijn ouders geweest 'hoe houd ik de monden van de kinderen open'. Wat ik al die jaren elke zaterdag hoorde op de heen- en terugreis uit Den Helder was voor mij helemaal nieuw.

Toen de Duitsers eenmaal in Den Helder kwamen was de markt binnen enkele maanden afgelopen, dat was al in het begin van de oorlog. Maar nooit zal ik vergeten dat in 1938 of 1939 de horlogekoopman (de communist) vertelde dat wij joden dom en stom en natuurlijk ziende blind waren. De horlogekoopman vertelde dat er in Hoek van Holland een opvangcentrum was voor Duitse joden die gevlucht waren. Er zaten daar veel kinderen die het geluk hadden niet door de Hollandse grensbewaking terug te worden gestuurd naar Duitsland.

Omdat ze illegaal binnen waren gekomen of in afwachting van transport werden die daar ondergebracht. En hij vertelde dat er voor die Duitse Joden toen in het geheim een kamp werd gemaakt wat later 'Westerbork' zal gaan heten en waar later alle joden in terecht zullen komen. En zo is het ook gebeurd. Ook spuwde hij zijn galop de toenmalige joodse leiders. Wij, de joden die in de auto zaten, dachten toen dat deze man een anti semiet was, maar dat was beslist niet zo.

Toen de oorlog was afgelopen heb ik de goede communist bezocht. Hij vertelde me toen dat hij al vele jaren voor de oorlog vluchtelingen tijdelijk in zijn huis opnam. Hij was goed geïnformeerd maar niemand wilde naar hem luisteren. Op de zaterdagavonden, als de markt was afgelopen dan kostte het wel anderhalf uur voordat de auto en aanhangwagen klaar waren.

Wij wachtten toen altijd in een café in de Spoorstraat, waar ook veel marine-mensen kwamen, zelfs van de top. Wij speelden biljart met ze en dronken ook een borrel. Zodoende kenden we elkaar zeer goed en kregen, ongevraagd, veel inlichtingen. Ook bij deze mensen had je goede en foute mensen.

Eén daarvan kwam ik later tegen toen ik op het Adema van Scheltemaplein was geschaakt door een lagere SS-man (waar ik nog uitvoerig op terug kom). Toevallig komt daar een hogere SS-man binnen en komt er bij staan om te horen wat er aan de hand is. De soldaat vertelde dat ik iemand had meegenomen uit het gebouwen alleen terug was gekomen (wat wel juist was). Maar toen ik zei dat hij zich moest vergissen heeft de hogere SS-man in het Hollands tegen mij gezegd; 'Jij gaat met mij mee'.

Toen ontdekte ik dat het een Hollander was, een voormalig marine-officier uit Den Helder. Hij heeft me er toen aan de achterkant uitgelaten met de waarschuwing dat ik het nooit meer mocht doen.

Vanaf het begin van de oorlog tot aan het einde speelde mijn bekendheid een bijzondere rol. Ik was bekend bij de politie, het marktwezen, op de markten, zelfs buiten Amsterdam. Door mijn bekendheid kwam ik ook bij de Joodse Raad.

De Duitsers maakten [4 november 1940] bekend dat joodse medewerkers bij het Rijk en de gemeenten moesten worden ontslagen. Zo ook de heer J.J. van der Laan, directeur van het marktwezen in Amsterdam. Pas later werd de Joodse Raad gevormd, na de onlusten in de jodenhoek met de W.A. maar voor de razzia op de joden.

Na deze gebeurtenissen werden alle joden [op 13 februari] opgeroepen naar de Diamantbeurs op het Weesperplein te komen. Daar zaten professor Cohen en Asscher en enige hoge Duitse autoriteiten. Er werd een waarschuwing voorgelezen, wij moesten onze wapens inleveren bij de politie en ons houden aan de Duitse verboden. Zo was er een Joodse Raad gevormd onder leiding van Asscher en Cohen waar ook Meijer de Vries (voormalig administrateur bij het ministerie van Sociale Zaken), J. van der Laan en Henri-Hartog, een Amsterdamse gemeente-ambtenaar kwamen te werken.

Van der Laan kreeg de afdeling levensmiddelen onder zich. Deze afdeling werd weer onderverdeeld in verschillende onderafdelingen als: aardappelen en groenten, vlees, brood, melk, enzovoorts. De joden in de groothandel, en enkele maanden later die in de kleinhandel, moesten van de Centrale Markt op de Jan van Galenstraat 14 af.

De afdeling groente van de Joodse Raad kreeg aan de achterkant van de Centrale Markt aan de Keucheniusstraat de groenten van de groothandel van de Centrale Markt. Deze leveranciers lieten heel veel te wensen over en de tussenpersoon, een N.S.B.-er, verdiende daaraan. Hij was aangesteld door het Reichskommissariaat van het Museumplein [de belangrijkste Duitse instanties waren gevestigd op het Museumplein]. Van de Joodse Raad kregen de tussenpersonen ook geld en steekpenningen. De grootste troep die de grossiers niet meer konden verkopen werd geleverd aan de Joodse Raad. Ik stond in mijn winkel in de Weesperstraat 84 toen DL van der Laan de winkel in kwam. Hij kende mij van de Centrale Markt.

Na een praatje nodigde hij mij uit om de volgende dag op zijn kantoor op de Keizersgracht te komen. En zo kwam ik als vertegenwoordiger van de afdeling winkeliers bij de afdeling groente en aardappelen van de Joodse Raad. Bij het bestuur van deze afdeling zat ook de heer Bosboom. Hij had een groothandel in aardappels en was voor de oorlog landelijk voorzitter en ook president bij arbitragezaken in deze branche. Hij was officieel beëdigd door de rechtbank om op te treden als rechter in deze zaken. [Na de oorlog was Bosboom voorzitter van een joodse Eerraad die het beleid van de leiders van de Joodse Raad beoordeelde.] Bosboom was een fantastische man die ontzettend veel vrienden en relaties had.

Toen de kleinhandel ook van de centrale markt moest, kreeg door toedoen van Bosboom het marktwezen een speciale vergunning van de heren Polak en Flik om van 6 uur 's morgens tot 12 uur 's middags in de Jan van Galenstraat, van brug tot brug, te mogen komen. Dat stuk hoorde bij de Centrale Markt en was voor joden verboden. Die aanbeveling door Bosboom aan de leiders (de betrouwbare) van de aardappelendistributie bleek later goud waard te zijn, maar daar kom ik later nog op terug.

In deze periode ben ik in aanraking gekomen met Dr. Sluzker en zijn vrouw, mevrouw Rappaport. Deze twee gevluchte Oostenrijkse joodse advocaten waren aan de vervolging in Oostenrijk ontkomen. Zij werden aangesteld door de Duitse bezetter als tussenpersonen tussen de Duitsers en de Joodse Raad en kregen een kantoor in de Jan van Eyckstraat 10, dichtbij de Euterpestraat.

[De Oostenrijkse advocaat dr. Edwin Sluzker was in 1938 naar Nederland gevlucht vanwege het antisemitisme in zijn land. In augustus 1941 werd hij hoofd van de Expositur als opvolger voor mr. Leo de Wolff en bleef dat tot 29 september 1943. Toen werd hij samen met andere kopstukken van de Joodse Raad per trein naar Westerbork vervoerd. In zijn functie slaagde hij er in door onderhandelingen met de Duitsers voor vele mensen uitstel of afstel van transport te verkrijgen. Thea Rappaport was geen Oostenrijkse advocate, zoals de Hond schrijft. Zij leerde Sluzker kennen tijdens haar werk bij de Joodse Raad en na verloop van tijd zijn ze getrouwd.]

Door mijn aardappels en groenten kwam ik bij de familie Sluzker thuis en het klikte direkt. Via hem kreeg ik een keer een auto- en een fietsvergunning. Er was een verbod voor joden om te fietsen, auto te rijden of gebruik te maken van het openbaar vervoer.

Door mijn goede relatie met Sluzker kon ik bij de heer P. van Es, de baas van de aardappelen (zowel klei als zand) van De Amstelhof een paar maal 100 mud x 70 kilo aardappels ruilen. Zodoende hadden ze daar een hele tijd alleen maar kleiaardappels.

Op een avond moest ik even bij de Amstelhof komen. Ik kwam daar met een avondvergunning (een Ausweis via Dr. Sluzker) en liet deze bijzondere mensen toen ook de auto en de fietsvergunning zien. De directeur vroeg mij of ik die vergunningen één dag achter wilde laten. Ik kreeg ze later in tienvoud terug. Wat ik allemaal met die fiets- en auto-vergunningen heb gedaan. De auto's en de chauffeurs (joden) hadden zo een Ausweis en konden 's morgens aardappels en groenten rijden.

's Avonds zorgde ik er voor dat een paar vergunningen bij de Expositur kwamen. De Expositur was een afdeling van de Joodse Raad in de Jan van Eyckstraat. Toen elke dag mensen van huis werden gehaald of er een razzia werd gehouden, gingen mensen op fietsen, eerst vanaf de Jan van Eyckstraat en later vanuit de Hollandse Schouwburg, zoveel mogelijk mensen waarschuwen. Officieel deden zij boodschappen. Op de auto's waarmee officieel medewerkers van de Joodse Raad moesten worden vervoerd, de doktersdienst en de verpleegsters, kom ik later nog op terug. De vergunning had voor mij heel veel waarde, ik kon mij zo na acht uur 's avonds in de stad begeven.

* * *

Diezelfde tijd, in het begin van de oorlog, maakten een aantal niet-joden gebruik van een gemakkelijke list. Zij belden bij joden aan na spertijd (die ging om acht uur in). Als de deur open ging pikten zij je fiets. Werd er niet opgedaan, dan braken ze in. Slachtoffers konden toch niet naar de politie gaan want ze mochten niet over straat.

Het overkwam de familie Brander op het Waterlooplein en die pakte ook de dief. Toen de Hollandse (betrouwbare?) politie er bij kwam draaide de dief de rollen om en vertelde toen dat de joden zijn distributiebonnen wilden afpakken. Ze werden gelijk gearresteerd en als strafgeval op transport gesteld naar Westerbork. Zo gevaarlijk was dat.

* * *

Ik beschikte dus over al deze vergunningen en had een goede relatie met Dr. Sluzker. In die tijd werden bepaalde lokalen ‘voor joden verboden’ en andere lokalen waren alléén nog voor joden toegankelijk. De namen van mensen die geen winkel hadden maar wel een loods of een kelder gaf ik toen door aan de groente-organisatie en zo kregen zij een joods lokaal of joodse zaak. Iedere jood wou wel iets hebben, in de hoop zich daarmee te redden. En al deze Duitse papieren moesten via Dr Sluzker naar de Duitse autoriteiten.

* * *

De overval op het café van David de Metz in de Sint Anthoniebreestraat was de eerste overval op een joods café. Iedereen werd meegenomen en vervolgens naar kamp Amersfoort gebracht. Van de ongeveer zestig opgepakt zijn er drie overleden. De rest is door het werk van Dr Sluzker vrijgekomen. Ze hadden wel Duitse papieren moeten ondertekenen waarin stond dat ze niet waren mishandeld en alles terug hadden gekregen (Aan de handen van Kotälla kleeft nog steeds het bloed hiervan). [Josef Kotälla heeft in kamp Amersfoort, waar hij Blockführer was, veel mensen mishandeld. Na de oorlog ter dood veroordeeld, later is deze straf omgezet in levenslang. Kotälla overleed in 1979 in de strafgevangenis in Breda.]

Ik kreeg van Dr. Sluzker toen de eerste goede berichten. Via Dr. Sluzker kreeg ik, via de Expositur, een Ausweis en begon op het Adama van Scheltemaplein-Euterpestraat [hier werden in een gevorderd schoolgebouw mensen in afwachting van verder transport naar Westerbork vastgehouden voordat de Schouwburg na juli 1942 in gebruik werd genomen] en later naar bij de Hollandse Schouwburg.

* * *

Mijn eerste optreden op het Adama van Scheltemaplein was met een Duitse vluchteling die uit Arnhem vluchtte en op het Centraal Station bij een controle was gearresteerd. Ze werd meegenomen en moest op transport naar Westerbork. Ik vertelde haar dat ze mij maar achterna moest lopen. Bij de poort zou de wacht wat aan haar vragen in het Duits en dan zou zij moeten zeggen: ‘Ik werk bij de Expo situer’.

Ik had de vrouw een band van de Joodse Raad gegeven, ik had twee van deze belangrijke banden. De witte band had je nodig om de poort in te komen. Mevrouw Rappaport gaf de banden uit. Ik had tegen haar gezegd dat ik die van mij thuis had laten liggen en die de volgende morgen mee zou brengen. Zo kreeg ik de tweede witte band die ik aan de vrouw gaf.

[Nadat enkele mensen met een witte band weer waren opgepakt vermoedde de Duitsers misbruik. Sluzker moest in september 1942 lijsten met namen gekoppeld aan nummers op de witte banden aan de Duitsers overdragen. Mocht er daarna nog iemand met een band om opgepakt worden, dan was zo na te gaan van wie de band afkomstig was].

Zij liep achter mij aan, zo de poort uit en de hoek om. Om de hoek was de Schubertstraat. Daar woonde de eerdergenoemde mevrouw Kars. Ik vroeg haar of de vrouw één nacht mocht blijven. De volgende morgen vroeg zou ik de vrouw naar de Amstelhof brengen. Al eerder had ik mensen naar de directie van Amstel 51 gestuurd, daar was al overleg over geweest. Van de directie kreeg ik alles wat ik nodig had.

De Amstelhof kon op een gegeven moment wel alleenstaande vrouwen intern gebruiken. Ik kreeg van de directie een persoonsbewijs met de distributiepapieren en als men zich daar voor werk aanmeldde wist men niet dat de directie de papieren had verzorgd. Men kreeg samen met een ander een kamertje. Twee personen, zonder iets van elkaar te weten kwamen zo samen in een kamertje. Zo ging het ook met bovengenoemde vrouw die ik daar bracht. De hele zaak kostte één dag werk en daarna maakte de directie de rest in orde. Eén van de vrouwen die ik daar naar toe bracht leeft nog. Voordat ik verder ga over het Adama van Scheltemaplein moet ik eerst naar een andere zaak.

* * *

De Duitsers maakten begin 1941 bekend dat de joden zich moesten opgeven bij de joodse gemeente op het Jonas Daniël Meijerplein. Daar moesten formulieren ingevuld worden. Wie je grootouders-ouders-broers-zusters-kinderen en kleinkinderen waren. Niemand zei dat we dat niet moesten doen. Het gevolg was dat iedereen een ‘ J ’ op zijn persoonsbewijs kreeg, als jood gebrandmerkt. [Op 10 januari 1941 werd verordening 6/14 gepubliceerd waarbij ‘alle personen van geheel of gedeeltelijk joodse bloede’ wordt verplicht zich te laten registreren bij het bevolkingsregister. In april 1941 werd begonnen met het uitreiken van persoonsbewijzen.]

Later, dat was denk ik begin 1942, maakten de Duitsers bekend dat joden van 18 tot 40 jaar zich voor een medische keuring moesten melden in gebouw De Leeuw in de Valkenburgerstraat. [In eerste instantie ging het de Duitsers om werkloze joden (januari 1941) maar later moesten alle joden tussen de 18 en 55 jaar zich melden voor de keuring voor de werkkampen.] Daar woonde mijn zwager Sjaak Swaab, op nummer 81 I. Zijn buurman op 81 II was de heer Spruyt. Spruyt was beheerder van verenigingsgebouw De Leeuw aan de overkant van de straat.

De meeste doktoren bij de keuring waren N.S.B.’er. De administratie was opgedragen aan het Gewestelijk Arbeidsbureau onder leiding van de directeur, de heer Henrar. Met een gesloten brief meldde ik mij bij Henrar. Via deze betrouwbare figuur hebben wij veel personen die goedgekeurd waren uit de kartotheek kunnen halen. Dat deed alleen Henrar. [Th. Henrar wordt door Presser genoemd in verband met het opkomen voor joodse werklozen die naar werkkampen moesten: ‘Het lukte soms, Joodse werklozen als ‘Ariërs’ met valse namen en dito paspoorten ‘normaal’ naar Duitsland te sturen; vooral de heer Th. Henrar komt in dit verband grote lof toe.’] Henrar had ik leren kennen via Meijer de Vries.

Met Meijer de Vries had ik een goed contact. Hij was gemengd gehuwd, maar desondanks ontslagen bij het ministerie van Sociale Zaken. Ik bezorgde hem via de directie van De Amstelhof distributiekaarten voor onderduikers in Den Haag, waar Meijer de Vries woonde. Door zijn functie voor de oorlog (administrateur) had deze man veel relaties en één daarvan was Hemar.

Naast Henrar hielp ook Spruyt bij ons werk. Beide bijzondere personen, die vanaf het eerste uur werkelijk joden hielpen, hebben gelukkig de oorlog overleefd. Van beiden kreeg ik een verzetsverklaring, net als van Meijer de Vries [zie bijlage 3].

* * *

De mensen die goedgekeurd waren kregen een oproep om zich te melden op het Centraal Station. Daar vandaan werden zij naar zogenaamde werkkampen gestuurd. Begin oktober 1942 [2 en 3 oktober] werden deze werkkampen leeggehaald en iedereen van daaruit naar Westerbork gebracht. De avond en de daaropvolgende nacht volgde hun familie. Hier kom ik later nog op terug.

* * *

Inmiddels waren de Duitsers begonnen met het in alfabetische volgorde oproepen van joden. Die moesten zich elke avond laat melden op het Centraal Station. De Amsterdamse tram en de Nederlandse Spoorwegen hadden er geen moeite mee om deze slachtoffers kosteloos te vervoeren naar het Centraal Station en verder naar Westerbork. Toen staakten de spoorwegen niet. Op het Centraal Station en later op het Adama van Scheltemaplein werden de mensen ontvangen door mensen van de Joodse Raad, afdeling Expositur en de firma Puls (een N.S.B. er) van de verhuizingen. Waren de bewoners uit hun huis gehaald dan haalde Puls de inboedel eruit. Daarna bracht Puls de huissleutels weer terug naar de politie.

Hoe ging dat alles in zijn werk? Dames van de Joodse Raad tikten de lijsten op hun typemachines. Wanneer de joden binnenkwamen werden hun sleutels in ontvangst genomen. Hun gegevens werden op aparte lijsten voor Puls getypt. Dat gebeurde door deze vier betrouwbare politiemensen, die daar waren neergezet door de betrouwbare commissaris van politie. Zo kon men de lijsten met personen en de lijsten met huisraad apart samenstellen (ook zieken en baby's stonden trouwens op een aparte lijst).

Op het Adama van Scheltemaplein maakte ik kennis met de vier buitengewone politiemensen: A. Japin en Elias, de chefs van de agenten Post en Weelink. Elias kende ik al.

Zij wisten niet precies wat ze daar moesten doen. Na een paar dagen vertelden ze mij dat ze het niet langer konden aanzien en dat ze zich daarover zouden beklagen bij commissaris Voordewind. Dit vertelde ik aan Dr. J. van der Laan.

Bij Van der Laan, die woonde in de Schubertstraat 45, werd door ons elke zaterdagmorgen in de woonkamer een vergadering gehouden. Hier waren Victor van de Reiss, Mr. A. B. Gomperts en nog enkele andere betrouwbare personen altijd bij aanwezig.

Ik vertelde dus aan Van der Laan van Elias en Japin. Hij zei mij dat zij zich de komende zaterdag om tien uur moesten melden bij hem thuis, zogenaamd voor controle. Die zaterdagmorgen werd zo het eerste contact gelegd tussen Elias, Japin, I. van der Laan en mijzelf. Dat deze kennismaking van zeer bijzondere aard was en dat dit zo succesvol zou blijken te zijn wist geen van ons vieren op dat moment.

* * *

Later hoefden joden zich niet meer te melden op het Amsterdamse Centraal Station, maar op het Adama van Scheltemaplein. Joden werden opgepakt door de S.S. en S.D., dat waren de Duitsers, met medewerking van de zwarte politie. De Hollandse medewerkers van de S.D. en de S.S. en de politie kregen FI 2,50 per persoon en later FI 5,= per persoon.

Nadat ze opgepakt waren gingen deze joden per tram naar het Centraal Station om van daaruit naar kamp Westerbork of, met speciale transporten (zoals de naaisters of diamantbewerkers), naar kamp Vught te gaan.

* * *

Als de slachtoffers werden gehaald dan zonden veel niet-Joden volgens afspraak berichten door, soms per telefoon, naar de Schubertstraat 45, huize Van der Laan, om te waarschuwen. Daar werden dan door een klein ploegje personen onder leiding van Van der Laan briefjes geschreven aan de heer Sluzker en mevrouw Rappaport om te proberen voor de opgepakte mensen een vrijstelling te krijgen.

Ik kreeg dan via de boodschapper, een zoon van de familie Van der Laan, de doorslag. Officieel kon ik niets doen, maar ik wachtte als het even kon op een gesprek met Dr Sluzker. Ook vroeg ik veel aan mevrouw Rappaport. Tien minuten voor vertrektijd was zij altijd bij Aus der Fünten en probeerde dan nog mensen officieel vrij te krijgen. Verder vergiste zij zich altijd bij het tellen van personen met twee personen en steeds kwamen er nieuwe foefjes bij. Iedereen die daar werkte bedacht steeds nieuwe methoden.

Als die mensen illegaal vrij kwamen, dan begonnen pas de grote sores. Waar moest je heen op dat moment, op dat uur in de avond of in de nacht? Hoe kwamen ze van de transportlijst af? Hoe kreeg men de huissleutel terug?

De vier politieagenten vertelden hun commissaris Voordewind dat zij niets voor dit werk voelden en daarvoor bedankten.

Het antwoord van Voordewind was: 'Daarom was ik zo selectief met het uitzoeken van vier politiemensen. Ga aan je werk, ik dek jullie.' Ik wist direct dat het later mijn allerbeste vrienden zouden worden. Elias werd eind 1944 gefusilleerd en Japin, Post en Weelink zijn toen met hun gezinnen tijdelijk ondergedoken. Japin kreeg in 1974 een Vad Vashem medaille en overleed in 1976. [Zie voor verklaring Japin over het werk van Sam de Hond bijlage 2. Elias werd op 15 december 1944 gefusilleerd. Er was bij een inval in zijn huis wapens en munitie gevonden.]

Met Elias en Japin kon ik goed overweg. Via deze twee geweldige mensen kreeg ik alle sleutels terug van de slachtoffers en werd er een nieuwe lijst gemaakt voor Puls. Met transportlijsten lag het moeilijker. Al gauw was ook daar wat op gevonden. Men tikte al automatisch te weinig mensen op de lijsten. Wat natuurlijk ook fout liep was het tellen van de mensen. Dat was voor de Duitsers het belangrijkste, het tellen van de slachtoffers.

De personen die officieel vrijkwamen bleven overnachten in de Expositur of in de school, tot het einde van de spertijd, 's morgens zes uur. Voor mensen die niet officieel vrij gelaten waren vond men hier en daar een adres en dan werden het officieel vrijgelatenen. Mensen die vrijgelaten werden kregen de sleutels van hun huis terug.

* * *

Via de groentedistributie hadden wij Ausweisen en vrachtauto's. Ik zorgde er dan voor dat we ook 's avonds bij de Expositur werkten en daar ook wit en zwart werk deden. Zo brachten we ook wel eens slachtoffers naar huis. Veel waren het er niet, maar het hielp altijd.

Elke nacht werd het laat. Tussen half één en één uur moest het transport weg via de Euterpestraat, per tram in de Beethovenstraat, naar het Centraal Station.

Inlichtingen of gegevens over een komend transport kreeg ik van Elias of Japin. Zo was er een keer op een donderdagnacht na het transport een gesprek met Japin en Elias. Ze hadden een zeer belangrijke tip ontvangen van de secretaresse van Aus der Fünten. Was zij dan betrouwbaar? Ja, wat want was het geval geweest, Elias en Japin hadden Aus der Fünten verteld dat zijn eerste secretaresse inlichtingen gaf aan de illegalen.

Zonder dat daarvoor bewijzen waren werd zij teruggestuurd naar Duitsland. Deze tweede secretaresse [Thea Hoogestein] werd door hen aanbevolen en zo kregen zij uit de eerste hand betrouwbare inlichtingen. De informatie was, dat ze in Westerbork moesten rekenen op de komst van ongeveer 17.500 joden vanaf vrijdag en in het weekend. Over de trams en de spoorwegen waren ook inlichtingen maar meer informatie was er op dat moment niet te krijgen, het was twee uur 's nachts.

Aangezien ik ook nog steeds en af en toe bij de groentedistributie kwam, was ik die ochtend na een paar uur slapen daar aanwezig. Ik had in de vroege in de Keucheniusstraat, waar de groente-afdeling elke dag moest zijn, aan het bestuur medegedeeld dat zij via de chauffeur en de tien fietsers zo veel mogelijk mensen op moesten roepen naar het kantoor van de Joodse Raad afdeling groentedistributie op de Herengracht te komen om tien of om elf uur.

Daar vertelde ik de mensen wat ik wist en verzocht om ieder naar huis te gaan en te doen wat men dacht te doen, omdat ik zelf ook niet meer wist dan alleen wat ik die nacht had gehoord. Via via waren al snel vele medewerkers op de hoogte van dat gerucht.

Maar vóór die tijd waren er allerlei sperstempels gegeven. Er waren sperren voor geld (à twintig duizend gulden per persoon officieel te betalen aan de Duitsers), je had de Callmeyersper, de diamant-sper en de sper voor gemengd-gehuwden met of zonder kinderen. Er was een Palestina-lijst en een Weinreb-lijst, enzovoorts enzovoorts. Iedereen probeerde een stempel of een sper te krijgen en op een lijst te komen. Ze moesten zelf naar de Euterpestraat met hun persoonsbewijs waar de sper ingestempeld werd. Men dacht toen dat je dan gereed was. Pas later wist men dat het maar tijdelijk was, want ook de sperren en lijsten werden opgeheven.

De Joodse Raad gaf ook sperren uit. Juist in die week, eind september 1942, was men begonnen bericht te sturen aan mensen die volgens de Joodse Raad in aanmerking kwamen voor een sper. Er konden er maar 17500 vergeven worden. Omdat het gerucht van een grote razzia zich snel had verspreid wilde iedereen zo'n sper hebben. Vele honderden gingen toen naar het kantoor van de Joodse Raad op de Lijnbaansgracht.

Ik stelde de leiding aldaar telefonisch voor om met de tien fietsers en de beschikbare auto's zoveel mogelijk oproepen te bezorgen bij die personen die volgens hen in aanmerking kwamen voor een sper. Dat voorstel viel in goede aarde. Een vriend van mij, mr. Leo de Wolff (een zoon van de bekende Sam de Wolff), waarvoor ik weleens op het Adama van Scheltemaplein wat had gedaan, was op dit moment tijdelijk de chef van deze afdeling. Hij had de beschikking over de bovenste verdieping van het gebouw.

Bij het gebouw aangekomen bleek dat door de drukte hermetisch afgesloten te zijn. Ik kwam daar tegelijk met de heer Van der Laan aan en kwam zo toch het gebouw binnen. Na overleg met Mr De Wolff en de expeditie-chef werd ik naar een aantal dames gebracht die de oproepen voor de sperren zaten te tikken. Na daar alles besproken te hebben gingen alle deuren voor mij open. Er kwamen veel afdelingschefs om te proberen voor wie dan ook een sper te krijgen.

De heer Van der Laan kwam toen op het idee om bij elk verkooppunt van groente en fruit één grossier, één controleur en één administrateur neer te zetten. De verkoop van de spullen uit de groentedistributie was op markten. Er was er één op het Waterlooplein, één in de Gaaspstraat (een voormalige speeltuin) en op een deel van het Minervaplein. Op deze markten mochten alleen joden kopen. Verder waren er nog een aantal winkels en loodsen. Op de drie markten zouden elk twaalf mensen worden geplaatst. Hierdoor kregen veel onbekende mensen een aanstelling bij de levensvoorzieningen van Joodse Raad, afdeling groentedistributie en een bewijs van de Joodse Raad om te tonen bij een razzia.

Toen de heer Van der Laan weer weg moest vroeg ik hem om lijsten van zijn medewerkers of personen die geen sper kregen en zei: 'Ik blijf hier en zorg voor de expeditie'. Zo gezegd zo gedaan. Ik vond uit waar de nog niet ingevulde sperlijsten en andere formulieren lagen. Ik liet steeds een pak met oproepen voor een geldige sper komen en een lijst met namen.

Omdat ik steeds van de hoogste chef van dit moment kwam, liet men mij mijn gang gaan. Zo pakte ik tweehonderd blanco invul papieren voor een sperstempel van de Joodse Raad. Ik zorgde daarna met een praatje op een andere afdeling dat ze werden getikt en bezorgd op de opgegeven adressen. Voor een enkele bekende die in het gebouw stond heb ik zelfs een papieren sper geregeld.

Dat hield in je je de maandag of dinsdag daarop moest melden op het Adama van Scheltemaplein voor een echt stempel. Veel heeft het helaas niet geholpen.

De joden die in de werkkampen werkten kwamen vrijdagavond thuis, zeker die dichtbij Amsterdam werkten. Toen er tegen een uur of zes zeven niemand thuiskwam, wist men dat er wat gaande was. Wat was er gebeurd op deze vrijdag, de derde oktober?

Alle werkkampen waren leeggehaald en alle mensen daaruit naar Westerbork getransporteerd. De Duitsers hadden lijsten met slachtoffers en 's avonds vanaf acht uur (begin spertijd) werden de families van huis opgehaald. Daarvoor was het hele apparaat ingezet: Duitsers, Hollandse politie, S.S. en S.D. en de zwarte politie. Alle joden werden naar verzamelplaatsen gebracht en daarna per auto naar de stations of naar het Adama van Scheltemaplein of naar de Hollandse Schouwburg. Er was geen mogelijkheid mensen te helpen.

* * *

Ik had ook een vriend bij de Expositur die Max Friedmann heette. Hij was importeur van Henneycy dranken: cognac, whiskey etc. Daardoor had ik genoeg drank in huis en kon daardoor veel doen bij de Duitsers. Zo had ik een zuster die in de Vrolijkstraat woonde wiens man ook in een werkkamp zat. Die ben ik tegen een uur of negen een oproep voor een sper gaan brengen. Ik kwam toen op straat een betrouwbare politieman tegen die daar liep met een vrouwen twee kinderen (van de socialist uit Den Helder). Wij keken elkaar aan en ik zei tegen de agent: 'Willem, wat doe jij nou? Jij nu ook bij de zwarte politie?' Hij antwoordde niet meteen. - 'Wij moesten allemaal mensen ophalen, kijk maar naar de lijsten en de adressen'.

Je voelde gewoon aan dat deze agent, die zeker al twintig jaar in de jodenhoek dienst deed, zich schaamde. Ik antwoordde hem: 'Willem, wat wil je liever, drie joden of twee flessen cognac? Prompt antwoordde hij: 'Geef mij maar twee flessen cognac'. Ik nam de drie arrestanten over en hij stond daar heel verbluft bij te kijken toen ik daarna zei: 'Morgen kom je bij mij thuis en dan krijg je twee flessen cognac'.

En zo gebeurde dat ik deze drie gewoon naar hun woning bracht en tegen ze zei dat ze moesten zeggen als iemand wat vroeg, dat ze officieel teruggestuurd waren. Helaas zijn deze mensen bij de Oost-Zuid razzia toch opgepakt, maar dat beschrijf ik later nog.

* * *

Zaterdagmorgen bij de vergadering bij Van der Laan was de omvang van de ramp bekend. Men schatte dat er zo'n 15000 mensen waren opgehaald en via Hooghalen naar Westerbork getransporteerd (pas later maakten de Nederlandse Spoorwegen een aftakking naar Westerbork, de gevangenen hadden als slaven bij de aanleg van die spoorlijn moeten helpen). Er waren er zelfs direct doorgestuurd naar Polen. De keuken en de opvang in Westerbork was niet voorbereid en had gerekend op meer mensen.

Ik had hele goede relaties met de leiding in Westerbork, met de heren Heinnecke, Eckman, ~annauer en Bluth. Allemaal DUITse Joden en die noemde men 'kampingezetene' of 'kampoudste'.

Deze heren maakten daar de dienst uit. De Hollandse joden konden daar heel weinig of niets aan doen. Het gebeurde wel dat men van allerlei situaties misbruik maakte en dat er weleens getrouwd werd tussen verschillende nationaliteiten om gesperd te worden.

Door de vele buitenlandse artiesten en later ook Hollandse artiesten, werd er een cabaret in Westerbork opgericht, ook met als opzet gesperd te blijven. Bij elke avond, meestal de avond voor het transport naar waar dan ook, traden de artiesten op. De Duitsers zaten dan op de eerste rijen.

Van de leiding in Westerbork hoorden we over de toestand daar, vooral over de voedselvoorziening. De heer Van der Laan pleegde toen een telefoontje naar ingenieur Louwes in Den Haag. Louwes was directeur-generaal van de Hollandse voedselvoorziening. Die maandag kregen we, volgens afspraak, een complete militaire veldkeuken. Die vervolgens direct naar Westerbork werd gestuurd.

Maandagmiddag zat ik bij Piet van Es en hij zorgde samen met de ex-compagnon van de heer Bosboom dat er twee wagons klei-aardappelen zonder bonnen ter beschikking werden gesteld. Van betaling wilden ze niets weten, maar ik stond er op dat dat gebeurde. Na allerlei vergunningen te hebben geregeld ging ik die woensdagmorgen als begeleider met de twee wagons aardappels mee naar Westerbork. Daar kwam ik pas dertig uur later aan door oponthoud op de stations. Nergens kon ik als jood iets kopen en zo kwam ik koud en hongerig in Westerbork aan.

Wat een ongelofelijke toestand trof ik daar aan. Het was niet te beschrijven. Na een gesprek met de leiding moest ik officieel het kamp na 24 uur weer verlaten hebben. Ik beloofde de leiding en de slachtoffers alles wat mogelijk was voor hen te doen in Amsterdam.

Zo ging ik naar huis met een tas en een hoofd vol met boodschappen en brieven en briefjes. Omdat ik niet met reisgenoten mocht reizen en wel per spoorwagon kwam ik vrijdagmorgen weer thuis. Zaterdagmorgen zaten wij weer bij Van der Laan. Daar was ook Polak aanwezig, dat was de man van de biscuit- en chocolade-import, die toen door zijn niet-joodse vrouw werd voortgezet. Ook was aanwezig Keizer, de koosjere slager. Ik stelde voor pakketten te sturen naar Westerbork met allerlei soorten levensmiddelen. Het voorstel werd aanvaard.

Zo zette ik een organisatie op in mijn grote winkel in de Weesperstraat 84. Polak zorgde voor biscuit en chocolade en Keizer voor worst. Ondergetekende kreeg veel distributiebonnen van mijn vrienden op Amstel 51. Verder kocht één van onze vrijwillige helpers broodbonnen op de zwarte markt op het Waterlooplein (later bleken die vals te zijn). Hij werd gearresteerd maar na een gesprekje met de heer Blanken, de commandant van dat bureau, werd hij weer vrijgelaten.

Dan was er in de Weesperstraat een filiaal van Simon de Wit. De niet-joodse chef daarvan al zijn joodse klanten na sluitingstijd geholpen zoveel hij kon. Hij gaf ons al de broodbonnen die hij had, fantastisch.

Een papierhandelaar, Sander Roodveld, zorgde voor de verpakking van de spullen. Wij hadden een grote vrachtwagen en zo ging dinsdagmorgen vroeg een groot transport levensmiddelen, waar dag en nacht aan was gewerkt, naar Westerbork.

De tweede keer ben ik meegeweest met het transport van levensmiddelen naar Westerbork. Toen wij daar aankwamen waren er al vele duizenden doorgestuurd naar waar heen? Veel brieven en briefjes bleven daarvoor onbezorgd. En een chaos dat je daar aantrof.

Na het derde transport kwam Blüth, een huisvriend van Dr. Sluzker, naar Westerbork. Blüth was chef van de afdeling van de Joodse Raad die gevestigd was op de Oude Schans en de verzending van pakjes en kleding naar Westerbork verzorgde.

Blüth was ook een kamp oudste van Westerbork. Hij zei dat wij wel mochten doorgaan maar dan via hun afdeling. Anders kregen wij geen vergunningen meer, zo was de boodschap van Dr. Sluzker. Zij, de Duitse joden, waren de baas en overal kwam je ze tegen, je kon het doen of niet, maar het was een vaststaand feit. Zolang ik ze voor mijzelf niet nodig had heb ik veel met ze gedaan, vooral ook in Westerbork. Maar toen ik ze voor mijzelf nodig had waren ze niet thuis. Daarover later meer.

Mijn zwager Juda van de Bergh is verder gegaan met de pakketten onder leiding van Blüth. Van de Bergh ging één keer per week naar Westerbork en nam dan ook brieven en boodschappen mee. Ik bleef er toen buiten want ik zat al weer in ander werk. Het pakkettenvervoer werd zo zijn werk en verantwoordelijkheid. Hoe hij het heeft aangepakt is niet mijn manier, maar dat komt nu niet ter sprake.

* * *

Toen de oorlog uitbrak op 10 mei 1940 stelde ik aan mijn vrouw voor om onmiddellijk te proberen naar Engeland te komen. Het was al gauw bekend dat veel mensen liever dood gingen dan een Duitse bezetter te aanvaarden. Wethouder Boekman met zijn gezin waren onze burens. Het hele gezin heeft zich vergast en met hen vele anderen. Dat was toch een teken aan de wand.

Mijn vrouw wilde wel weg maar dan met de hele familie, van beide kanten. Het kostte dagen voordat die mee gingen in een auto en een grote vrachtwagen. We kwamen niet verder dan IJmuiden en waren dezelfde avond weer terug in Amsterdam. Ik was hevig teleurgesteld. Door het oponthoud was mijn kans om te ontkomen kleiner geworden. Tenslotte kreeg ik te horen dat ik geen goede Nederlander was als ik in deze toestand het land zou proberen te verlaten. Nu, na de oorlog (wat ze niet hadden kunnen weten) zijn ze niet teruggekomen, deze goede Nederlanders, heel jammer en zeer verdrietig.

Heel de oorlog door wist ik door mijn vele goede en betrouwbare relaties die mij veel vertelden, vaak vooruit wat er te gebeuren stond. Wanneer ik thuis kwam en mijn familie daarover sprak, en dat was zelden, dan werd ik uitgelachen en maakte ze er geen mee of spotte er mee. Men zag er de werkelijke ernst er niet van in. Men was bang voor de onwetendheid, omdat niemand werkelijk wist wat er boven zijn hoofd hing en wat hem of haar te wachten stond.

De bijeenkomsten op zaterdagmorgen werden minder. In plaats daarvan kwamen Japin en Elias vaak op zondagavond bij mij thuis op de Rapenburgerstraat 81. De burens wisten niet wie zij waren en iedereen dacht er het zijne van, praatjes konden natuurlijk niet uitblijven.

* * *

Het marktwezen in Amsterdam gaf iedereen die op de markt stond een kaartje met daarop zijn beroep. De levensmiddelensector stond in dienst van de levensmiddelenvoorziening en toen dat op de kaartjes stond was er iemand die daarop een vrijstelling kreeg in de Hollandse Schouwburg.

Ik nam gelijk contact op met de heer Van der Laan, ex-directeur van het Marktwezen. Die had meteen een gesprek met de heer VanDuihoven en de eerste zaterdagmorgen direct daarna zouden er vijfhonderd blanco en gestempelde kaarten van het marktwezen worden bezorgd. Om toch zeker te zijn hebben wij de brave man die ochtend laten volgen. Hij bracht de kaarten naar de Schuberstraat 54 en om de hoek was de Euterpestraat, waar Lages en consorten zaten. Maar alles was honderd procent in orde en ik kreeg persoonlijk deze vijfhonderd oningevulde kaarten waarop stond 'levensmiddelenvoorziening' en een stempel van het Marktwezen. Alleen de naam hoefde nog maar ingevuld te worden.

Zo is het gebeurd (en goed gegaan) dat als er iemand de Hollandse Schouwburg binnen kwam zonder papieren dat deze dan een kaart van de levensmiddelenvoorziening kreeg waardoor het weleens lukte om zo iemand vervolgens vrij te krijgen.

Het is niet zo dat altijd alles lukte, maar dit is toch wel een story om te vertellen. Na de heer Bergveld was de heer Van Duinhoven directeur van het Marktwezen geworden, na de oorlog. Die avond zou er een receptie zijn in Marcanti aan de Centrale Markt in de Jan van Galenstraat omdat de heer van Duinhoven 25 jaar in dienst was bij deze dienst. Wij waren met de hele familie goed bevriend en zo kreeg ik een speciale uitnodiging.

Ik ging die middag naar mijn kapper, de heer Boomers in de Wagenstraat, en een persoon die naast mij zat vroeg aan mij 'bent u niet meneer De Hond?' Ik antwoordde ja. 'Kent U mij nog' zei die man toen. Nee, antwoordde ik. Toen pakte de man zijn portefeuille en liet mij zo'n kaartje zien van het Marktwezen! Toen ging er bij mij een lichtje branden. De man zei: 'Dat heb ik door u en ben daarna vrijgelaten en daarna ergens ondergedoken.' Ik feliciteerde hem maar vroeg waarom hij het pas zo veel jaren na de oorlog liet zien en niet eerder. Zijn antwoord was dat hij me niet had kunnen vinden en niet wist waar ik was.

Ik ben daar niet op ingegaan maar zei: 'Nu, dat kunt u dan direkt goedmaken, want vanavond moet ik naar een receptie van de man die deze kaarten verzorgden. En als hij dat niet had gedaan, waar zou u nu zijn geweest? U gaat met mij mee en ik verlang als antwoord alleen ja en niet anders.' En zo kwam ik op de receptie met deze persoon en voerde het woord waarbij ik deze persoon ten tonele voerde voor een volle zaal. Het was een geweldig succes.

De heer Van Duinhoven gaf later een schriftelijke verklaring over mijn verzetsdaden af aan de Stichting 1940-1945 voor mijn verzetspensioen waarin hij deze gebeurtenis ook beschreef [zie bijlage 3].

Ik was altijd goed bevriend gebleven met het Marktwezen. Op een keer ontboden de heer Bergveld, toen directeur en de heer van Duinhoven mij. Ze stelden voor op de Centrale Markt een monument te plaatsen voor de joodse slachtoffers uit de oorlog onder het personeel van de dienst Marktwezen. Want was deze handel, groot en klein, voor de oorlog zeker voor 15 in handen van joden, na de oorlog was het misschien nog maar 5.

Met alle goodwill en veel moeite slaagde men er in 15000 gulden in te zamelen. Daarvan had de gemeente al 5000 gulden bijgedragen. Ze vertelden mij dat de heer Bergveld wilde stoppen, maar Van Duinhoven deed een beroep op mij. En zo zorgde ik via de Rotterdamse importeurs uit die tijd dat het ontbrekende geld, 70.000 gulden, bij elkaar kwam. Iedereen heeft zich aan zijn toezegging gehouden.

Die paar joodse Amsterdamse handelaren hadden veel bezwaar. Zij vonden dat het geen joodse zaak was, maar een niet- joodse zaak. Zij zijn daar verantwoordelijk voor en zijn daarvoor verplichtingen aangegaan en daarom moest niet een jood er voor zorgen dat er een monument komt voor joodse slachtoffers. Maar ondanks vele strubbelingen en bezwaren ben ik met de beide heren doorgegaan en is het monument er gekomen. Mij werd de eer toebedeeld om het monument te onthullen. Die eer heb ik overgedaan aan de enig nog overgebleven zoon van de voormalige directeur de heer Van der Laan [De rest van de familie Van der Laan had de oorlog niet overleefd]. De sores is men allang vergeten en het monument staat er nog.

* * *

Mr. Dr. Joseph Gomperts Jr was een medewerker van de heer Van der Laan. Gomperts en zijn vrouw hadden geen kinderen en beiden deden veel aan joods sociaal werk. Zijn vrouw was voorzitter van veel organisaties. Hij was schrijver en vertaler en ontleedde joodse boeken en daarbij was hij bekend door zijn sociaal werk op de Amstel 4 [kindertehuis]. Daar had men een heel huis met moeilijk opvoedbare kinderen en de directrice was een goede vriendin van de familie Gomperts.

Gomperts vroeg mij steeds om deze kinderen, mocht er wat gebeuren, in de gaten te houden. Nu hadden de Duitsers steeds weer nieuwe verrassingen. Elke afspraak met de Joodse Raad hebben ze geschonden. Al deze huizen en weeshuizen waren geregistreerd en gesperd door de Duitsers.

Op een donderdagochtend kwam om half negen de zoon van Van der Laan, Joop, bij mij thuis met de mededeling dat ik zo gauw mogelijk naar de Joodse Raad moest komen. Ik was die nacht laat thuis gekomen en was heel erg moe, maar de boodschap was zo dringend dat ik binnen een half uur bij de Joodse Raad was.

Ik hoorde toen dat de Duitsers bezig waren om alle tehuizen leeg te halen en naar de trein te brengen op de Borneokade [10 februari 1943]. Er was door de Duitsers al eerder gebruik gemaakt van deze kade overigens. Deze treinen stonden altijd onder leiding van een 'onderscharführer'. Zündler was zijn naam. Op deze man kom ik later terug maar eerst even de chefs van de Expositur in de Hollandse Schouwburg, dat waren Halverstad en Suskind.

Men wist dat deze beide heren daar veel hebben gedaan, vooral Suskind en van hem wist ik het 100 zeker. Het gebeurde eens op een middag dat er twee heren binnenkwamen, precies gekleed als een W.A.'er in burger of een S.D.'er met Duitse laarzen, zwarte regenjas, en Duitse pet enzovoorts.

Toen zij binnenkwamen lieten zij aan de joodse wachten (er waren ook Duitse wachten) legitimatiepapieren zien en vroegen daarna direkt naar Suskind. Die werd geroepen, buiten de Duitsers om, en toen herkende ik direkt één van deze twee heren. Het was een zoon van een importeur uit de Lepelstraat, Busnak was zijn naam. Een joodse jongen, maar hij zag er helemaal niet joods uit en prima gecamoufleerd. De andere man kende ik niet. Met onze ogen gaven we een teken van herkenning. Zij hebben met Suskind onderhandeld over een bepaalde familie die in de Schouwburg zat.

Aan de overkant van de Schouwburg was een crèche. De staf daar, waaronder Clara Oudkerk en een dochter van Prof. Cohen, en broeder Vieyra hebben veel gedaan voor de kinderen. Er zijn ook veel kinderen illegaal verdwenen.

Gerrit Blok moest elke dag met de kinderen wandelen en om de hoek in de Plantage Doklaan heeft hij steeds aan de heer ?? [Niet meer met zekerheid is vast te stellen wie dit is geweest] kinderen afgeven. Suskind was daar een vindingrijk man in en heeft veel gedaan en laten doen. Ook had hij als voordeel dat hij Duits sprak. Voordat ik over hem verder ga zal ik eerst nog over de kinderen uit de verschillende tehuizen verder gaan.

De heer Van der Laan vertelde dat de Duitsers bezig waren om al die kinderen weg te halen en naar de treinen te brengen. Het bleek later dat deze en ook andere opdrachten direkt uit Den Haag kwamen. Of van Lages of van Frau Slotke van IV B 4 [de afdeling in Den Haag die de jodendeportatie in Nederland organiseerde], maar waar de opdrachten dan ook vandaan kwamen, het gebeurde. In de voorgaande nacht had ik geen contact gehad met Elias of Japin en zo ging ik naar de Borneokade om Unterscharführer Zündler te overtuigen, die daar met zijn bewaking was.

Ik moet zeggen dat deze Duitser, gewond geraakt in het Oosten, en herstellende met één long een fantastische vent was. Zodra hij mij zag vroeg hij of ik geen schnaps voor hem had. Ik beloofde hem één fles cognac. De kinderen van de Amstel waren nog niet gearriveerd en ik haalde de fles schnaps voor de Duitser en zodra hij aan het drinken was liep ik door de treinen en daar ik niet vond wat ik zocht nam ik twee jongetjes mee uit de trein.

Ik bracht één jongetje tijdelijk onder bij mijn schoonouders, die vlakbij mij woonden. De ander bracht ik bij de familie Van der Hoek op de Zwanenburgwal 2. Daarna ging ik naar de Joodse Raad op de Keizersgracht en belde daar naar groothandel Gerrit Keizer. Ik legde hem de situatie uit en hij vroeg wat ik van hem wilde. Ik vroeg hem tien kisten appels en tien kisten peren.

Binnen een uur stonden die in de Joodse Vleeshal in de Nieuwe Amstelstraat Goden kregen geen fruit in de distributie, alleen het joodse ziekenhuis). Verder kwamen er nog koekjes en biscuit van Polak en worst van slager Keizer en dat ging allemaal naar de Borneokade waar de Joodse Raad afdeling Expositur de kinderen verzorgde.

Daar was ook Walter Suskind die mij meedeelde dat niemand buiten hem om iets mocht doen, omdat hij met Hetty Brandel die avond bij Hauptstürmbannführer Streich zeker twintig tot dertig kinderen vrij zou krijgen. Dus alles moest kloppen!’

Hetty Brandel was familie van Van der Laan en kwam ook uit Arnhem. Zij was en hele mooie vrouw, zeer intelligent, sprak veel talen en vooral goed Duits. Streich was de hoogste chef van IVB4 afdeling Joodse Zaken en was verliefd op die mooie blonde Hetty Brandel. Zodoende kreeg Hetty alles gedaan. Maar ze ging beslist niet in op zijn liefdesverklaringen. Ook weigerde zij zijn aanbieding om met hem uit te gaan waarvoor ze in ruil zonder te ster kon lopen en een Ariërverklaring zou krijgen. Dat voorstel deed hij haar één dag na het kindertransport.

Het ging als volgt. Hij kwam dronken de Schouwbrug binnen en kwam gelijk met zijn voorstel bij Hetty Brandel, die hem voor de zoveelste keer afwees. Toen vroeg hij haar persoonsbewijs waarop hij een rode streep zette en haar als strafgeval naar Westerbork liet sturen. Via Barneveld is ze later naar Bergen-Belsen gedeporteerd en daar overleden. Ze was een fantastische vrouw.

De trein met de kinderen zou om acht uur weg gaan en om zes uur, bij de telling, misten er twee kinderen. Iedereen werd ondervraagd. Men wilde beslist dat het klopte voordat Streich kwam, ook omdat men er vanuit ging dat ze twintig à dertig kinderen vrij zouden krijgen. Er was zelfs met de illegaliteit contact opgenomen (maar dat wist ik pas later).

Niemand kon iets vertellen van de twee kinderen, de Duitse soldaat was in slaap gevallen door de schnaps en die vertelde aan Suskind dat hij die van Hondje (zo was mijn schuilnaam) had gekregen. Ik moest direct bij Suskind komen en daarbij was ook de hoogste chef van de Expositur de heer Heilbut. Ik kreeg te horen dat, omdat ik de enige was in die vroegte bij de treinen was, niemand anders dan ik de kinderen moest hebben meegenomen. Ik heb dat toen pas bevestigd omdat zij er van uit gingen dat die twintig, dertig kinderen vrij zouden komen als ik mijn twee kinderen terug zou brengen.

Die twee zouden er zeker bij zijn als de groep van twintig à dertig zou worden vrijgelaten, dus zo kwam de deal tot stand.

Met een heel naar gevoel in mijn lichaam moest ik die twee kinderen, die op dat moment vrij waren, ophalen en terug brengen. Ik beloofde ze dat ze met mij dezelfde avond weer terug mochten komen, maar dat ze nu terug moesten, alleen voor de administratie. Helaas, wat nooit eerder gebeurd was gebeurde die avond wel. Streich gaf die avond geen één vrijstelling. Hij was niet te spreken, wat men ook probeerde. Suskind, Hetty Brandel en zelfs Dr Sluzker was er inmiddels bij gekomen, maar zijn nee bleef nee. Na het dreigement ‘Ophouden of jullie gaan allemaal mee’ gingen wij verdrietig en wanhopig terug naar de Schouwburg.

Daar kwam Suskind naar mij toe om wat te zeggen, maar hij kreeg zo’n huilbui dat er niets werd gezegd. Ook de week er op sprak hij niet tegen mij, die beste man. En toen de volgende avond na het kindertransport dat passeerde met Hetty Brandel was de ramp voor hem nog groter. Er was een enorme down-stemming. Want er lagen al weer nieuwe sores voor de deur.

Voor de oorlog, zoals ik eerder schreef, waren er twee bokscclubs, Maccabi (joods) en Olympia (gemengd). Sam Olij, een Amsterdamse agent van politie en zijn zoons waren lid van Olympia en deze (niet-jood) kon nooit van die sterke joden winnen. Toen de oorlog begon, was hij in het geheim lid van de NSB en werd later ook lid van de S.D. en ging toen vrijwillig joden ophalen. Hij kreeg daar vijf gulden per stuk voor. Ook had hij de gewoonte mensen te mishandelen. Zo gebeurde het dat mijn grote vriend mij mededeelde dat de joodse ziekenhuizen en daarna het Apeldoornse Bos (inrichting) zouden worden leeggehaald en dat ze 's morgens vroeg zouden beginnen [op 21 en 22 januari 1943].

Teddy Goldschmidt, de drogist uit de Weesperstraat, was één van de sterkste mensen uit de krachtsport en de Olij's wisten dat want ze konden nooit van hem winnen. Toen ik wist wat er plaats zou vinden in beide ziekenhuizen ben ik direkt naar het joodse ziekenhuis gegaan en vertelde wat hen te wachten stond. De vrouw van Dr. Herschel, die na de oorlog woonde op Verdiplein 10 kon dat nog bevestigen, want die was daar toen verpleegster. Zij is toen direkt weggegaan.

Mijn moeder, die daar ook in het ziekenhuis lag haalde ik daar weg en bracht haar met toestemming naar de Joodse Invalide op de Achtergracht. De volgende ochtend werd de Keizersgracht en alle ziekenhuizen met de verpleegsters en de staf werden leeggehaald en meegenomen.

Teddy Goldschmidt, die daar toevallig voorbij kwam, werd door Sam Olij geroepen. Olij vroeg Goldschmidt naar zijn persoonsbewijs en haalde er een rode streep door heen. Daarna bracht hij hem naar de Schouwburg met de boodschap dat hij met het eerste transport mee moest. Mijn zwager B. Groenteman was op dit moment de portier en omdat hij niet gauw genoeg opstond voor Sam moest hij steeds in de houding staan en werd hij door hem neergeslagen en mishandeld. Nooit zal ik dat beeld vergeten. Hij is van verdriet in kamp Auschwitz in mijn armen gestorven toen hij wist dat mijn zuster en met haar kinderen waren vergast.

Na de joodse ziekenhuizen en het Portugees-joodse ziekenhuis werd de inrichting 'Het Apeldoornse Bos' leeggehaald. De mensen werden in vee-wagons gestopt. Het was een verschrikkelijk drama. Deze patiënten dachten dat ze de deuren open konden breken. Er waren bijzondere verpleegsters en verpleger bij die deze patiënten, ondanks de aansporing van hun directie om te vluchten, hebben begeleid tot de dood er op volgde in Auschwitz. Want ze zijn allemaal bij aankomst direkt naar de gaskamer gegaan.

Juda van den Bergh moest met Aus der Fünten mee naar Apeldoorn. Die heeft het mij verteld. En in Auschwitz hoorde ik dat ze vergast waren, zo is dat daar meer gegaan met ouden van dagen, ziekentransport, kindertransporten enzovoorts, enzovoorts.

Teddy Goldschmidt zat in de Schouwburg en de volgende avond ging een transport. Wij verstopten hem in een diepe kast, deden er oude stoelen in en die deur werd afgesloten met en hangslot. Toen het transport weg moest was er één persoon die ontbrak. Toen hij niet werd gevonden ging het transport maar weg. Drie weken lang heeft iedereen er aan meegewerkt om hem uit handen van de Duitsers te houden. In die periode bezorgden we hem een compleet nieuw persoonsbewijs met een brief van mijn vriend Japin.

Hij is naar de Euterpestraat gegaan, verteld dat hij zijn persoonsbewijs was verloren en met zijn brief van de politie kreeg hij een nieuwe sper.

Sam Olij kreeg twintig jaar gevangenisstraf waarvan hij er tien heeft uitgezeten. Toen hij vrij kwam is hij naar zijn vrienden op de Centrale Markt gekomen om met expediteur Jansen (ook fout geweest) mee te rijden naar zijn vrienden in Duitsland. In de hal van de markt waar ik een groothandel in fruit had was ik bezig met een hamer. Plotseling draaide ik mij om en keek recht in zijn gezicht. Hij had een racefiets bij zich. Met opgeheven hamer liep ik gelijk naar hem toe. Hij sprong op zijn fiets en reed weg. Ik vloog naar buiten en in mijn auto, maar hij had een voorsprong en was eerder bij de poort dan ik. En zo, na enige harde woorden met personeel en directie, heb ik hem nooit meer gezien.

* * *

Nadat op die zaterdag en zondag die jongens waren opgepakt en naar Mauthausen waren gestuurd kwamen na enkele weken en maanden doodsberichten binnen. Steeds werden er andere ziekten als doodsoorzaak aangegeven. De berichten kwamen trouw elke vrijdagavond. Ik had toen erg medelijden met die achtergebleven vrouwen en de kinderen, men hielp deze mensen extra. Toen ik zelf in Auschwitz-Birkenau was als gevangene heeft Kapo Bruno (een Duitse ter dood veroordeelde moordenaar) mij verteld hoe hij ze met zijn blote handen vermoord had, deze vierhonderd jongens in Mauthausen. [Bruno had De Hond gevraagd waar hij vandaan kwam. 'Uit Holland', had De Hond gezegd. 'Ken je dan die en die', had Bruno gevraagd.

Hij noemde de namen van twee boksertjes, familie van Clara Stodel. Toen wist Sam de Hond zeker dat de verhalen over Mauthausen waar waren en dat alle opgepakte jongens hier vermoord waren.] In 1945 was ik in Mauthausen aangekomen en hier heb ik zelf kunnen zien hoe het is gebeurd.

* * *

Op een avond op het Adama van Scheltemaplein werd ik geschaakt terwijl ik probeerde een moeder met kind eruit te smokkelen. Ik werd aangesproken door een Duits sprekende SS-man. Ik moest mee naar de Euterpestraat (schrik des doods voor elke jood toen) [daar was het hoofdkwartier van de Sicherheitsdienst en de SS gevestigd.] Buiten het gebouw ging de SS-man over in Nederlands. Wie was die SS-man? Het was een Nederlandse marineman uit Den Helder die mij nog kende uit de tijd dat ik op de zaterdagavond markt in Den Helder stond. Hij zei: 'Ik ken jou uit Den Helder. Ik weet wie je bent. Maar dit wil ik nooit meer zien, ga maar gauw. Maar de tweede keer dat ik je schaak, ben je de pineut.'

Op een andere avond op het Adama van Scheltemaplein werden een grootmoeder, een moeder en een kindje binnengebracht. De jonge vrouw was een van de eerste vrouwen die was gehaald van die jongens die waren opgepakt in dat eerste weekend. Aan de poort stond af en toe Unterscharführer Klingebiel met zijn grote hond. Men wist van hem dat hij een barbaar was. Die vrouw kwam naar mij toe en vertelde dat ze in de Nieuwe Kerkstraat woonde en een klant van mij was in de Weesperstraat 84. Haar man was opgepakt en in Mauthausen gestorven.

Zij was met haar kindje gehaald en haar moeder was vrijwillig mee gegaan. De vrouw vroeg of ik misschien wat voor haar kon doen. Na acht uur werden de mensen gehaald. Tussen ongeveer tien uur tot half twaalf kwamen ze binnen druppelen en tegen half één 's nachts moest het transport weg.

In de Beethovenstraat had je cafetaria 'Delicia'. Deze verzorgden het eten en drinken en melk voor baby's. Toen deze vrouw zei dat ze met haar moeder en haar kindje was, wist ik dat ik voor een onmogelijke taak stond. Zeker met Klingebiel aan de poort. Ik antwoordde de vrouw dat ik mijn best zou doen maar dat het heel moeilijk was en dat ze officieel geen kans had.

Na lang denken ging ik naar 'Delicia' in de Beethovenstraat. Met hun bakfiets met daarop een lege melkbus, waar altijd de lege koffie en thee in werd gebracht, en twee matrassen ging ik naar het Adama van Scheltemaplein. Na afspraak met de grootmoeder heb ik de moeder en het kindje in de bakfiets gelegd met de matrassen er over heen. Eerst had ik al geprobeerd het kindje in de melkbus te doen. Het was in deze situatie een voordeel dat het heel donker was op de binnenplaats van het Adama van Scheltemaplein en de slachtoffers binnen waren.

Ik waarschuwde de moeder: 'Als ik iets hard hoor schreeuwen moet je de hand op de mond van het kindje leggen, want elk geluid kan voor jou en ook voor mij fataal zijn, en ik moet ook jou moeder nog zien op te halen.' Toen ik fietsend aan de poort kwam kwamen er net weer nieuwe slachtoffers binnen. Zo glipte ik er op dat moment tussendoor.

Ik bracht hen een paar straten verder bij Victor van der Reiss. Hij zag dat ik het angstzweet op mijn gezicht had. Ik wist beslist niet wat er nog boven mijn hoofd hing, maar ik moest terug voor die grootmoeder. Toen ik weer aan de poort kwam met een lege melkbus zonder koffie en twee matrassen hield Klingebiel mij aan. Hij vroeg wat ik er mee moest, het transport gaat toch weg. Het was inmiddels kwart voor twaalf en om twaalf uur was alles leeg. Een ramp was gebeurd, de grootmoeder was alleen op transport gegaan omdat het aantal personen niet klopte. Ik had haar niet meer gezien en gesproken en het was te laat om nieuwe lijsten te maken. De sleutel kreeg de andere vrouw wel van mij, maar waar moest die heen met haar kindje en hoe moest ik het haar vertellen.

Mijn zwager heeft haar met de auto naar huis gebracht en ik zelf was zo down dat ik naar huis ben gegaan. Toen ik de volgende avond op de Expositur kwam, vertelde de leiding dat Klingebiel naar mij had gevraagd. Ik heb mij voor de zekerheid daar een paar maanden niet laten zien. Al die tijd liep ik met een alpinopet op en een bril. Na een paar maanden ging ik naar de Schouwburg waar vandaan nu de transporten gingen.

Op een avond kom ik de Schouwburg binnen en staat daar in de hal een vrouw met een kindje. Ze komt gelijk naar me toe en vertelde dat ze daar al een uur met haar kindje had gestaan. Iemand van de Joodse Raad had gezegd dat ze hier moest wachten. Het eerste wat ik haar vroeg was of zij alleen met haar kindje was of dat er nog iemand bij haar was, haar man of andere familie. Het antwoord was nee. Haar man was opgepakt en in Mauthausen overleden. De Duitsers die haar hadden opgehaald moesten eigenlijk bij haar burens zijn.

Daar was het joodse pension van L. Halberstad. Al zijn gasten waren geregistreerd geweest bij de GGD en al eerder weggehaald. Omdat daar dus niemand meer was hadden de Duitsers haar met haar kindje maar meegenomen. Daar was niets aan te doen. Ze wist niet wie haar precies had gezegd daar te blijven staan en niemand die zij aansprak had haar geholpen.

Op dat moment kwam mijn zwager Sjaak Swaab binnen. Ik ging naar hem toe en zei: ‘Als jij het kind neemt, neem ik haar mee. We doen net alsof ze naar de overkant moet (daar was de crèche voor kinderen) en als ze wat vragen dan zeggen we dat ze naar de overkant moet en dat wij met haar terugkomen.’ Zo gezegd, zo gedaan en wij zijn brutaal weg zo naar de overkant gelopen. Daar aangekomen zei ik tegen mijn zwager Sjaak Swaab: ‘Niet naar binnen gaan, ik neem het kind wel over’, en zo stapte ik met haar en haar kinderen rechtstreeks naar haar woning.

Die was tien huizen verderop in de Plantage Middenlaan. Dit huis met een onderhuis heb ik vanaf dat moment met haar toestemming gebruikt als doorgangshuis voor slachtoffers. Dat is nog vele malen gebeurd. Deze vrouwen haar kind leven nu gelukkig nog: ze heet Alie de Lange. Ik kom haar nog vaak tegen, ze woont nu in Zuid. Haar verklaring is te lezen in mijn verzetsdossier [zie bijlage 3].

In de Hollandse Schouwburg hebben ondanks alle sores ook weleens joodse artiesten opgetreden als er geen transport was. Eén van die artiesten was Bert van Dongen. Hij heeft de oorlog overleefd.

Er was een vrouw, wiens man was weggevoerd naar Mauthausen na de eerste razzia, die was al vele malen opgepakt, de schlemiel. Meer dan tien keer zeker hadden verschillende personen haar op één of andere manier geholpen. Maar deze keer hadden ze op haar persoonsbewijs een rode streep gegeven en dat was niet de enige reden waarom het dit keer moeilijk zou zijn, ze kwam ook laat binnen.

Toen ze binnenkwam riepen we al: ‘Daar heb je het inventaris al.’ Hoe moeilijk het ook was, toch probeerden wij wat te doen. Ik stelde voor om haar een blanco kaart van het Marktwezen te geven met een handtekening. Om te voorkomen dat al die handtekeningen hetzelfde zouden zijn vroeg ik aan Bert van Dongen om even een handtekening te zetten. Maar zoals gewoonlijk was Bert van Dongen dronken en bij het plaatsen van zijn handtekening morste hij inkt en daarmee maakte hij de vondst waardeloos. Het ergste moest toen nog komen. Er was namelijk aan een Duitse soldaat verteld wat we aan het doen waren. Gelukkig was deze Duitser een goede en hij vertelde het ons en zo gebeurde er gelukkig niets.

* * *

Op Uilenburg en in de Valkenburgerstraat heb je een badhuis en een washuis. De heer Meidema was daar de chef, Felix was de monteur en Dient je een meisje dat daar werkte. Mijn zwager Sjaak Swaab, zijn broer en schoonzoon Van de Wolde haalden en brachten de was per bakfiets voor 25 cent. Zo onstond er tussen de familie Swaab, die op Uilenburg woonde, en de familie Meidema, in de Valkenburgerstraat, een hechte vriendschap.

In de Valkenburgerstraat was onder de begane vloer een ruimte van cement met een hoogte van zestig à zeventig centimeter, maar wel met veel kamers. Zo gebeurde het dat, wanneer bekend was dat er een razzia zou komen, of er dat dat gerucht rondging, heeft de familie Meidema altijd geholpen bij het onderduiken van joden. En dat gebeurde vele malen, zoals bij de Centrum-razzia, waarover ik verderop nog schrijf. Na de laatste razzia zijn wij met zijn allen daar gaan onderduiken.

Op de badhuisdeuren zaten sloten en de sleutels waarmee de deuren niet van buiten opengemaakt konden worden, maar wel van binnenuit, die pasten ook op de deuren van de treinwagons. Het waren dezelfde sleutels die de conducteurs gebruikten. Zo werden de deuren afgesloten als er transporten weggingen en dat werd door de Duitsers gecontroleerd. Door onze goede relatie met de heer Meiderna konden we sleutels genoeg krijgen en we hebben daar veel gebruik van gemaakt. Als je van iemand wist dat 'ie wou vluchten dan gaf je hem een sleutel of opende je de deur voor hem.

* * *

Op het politiebureau had je twee politiemensen, Willem en nr 1402. Beiden waren ze fout en de schrik van de jodenbuurt. Op een keer deden ze een inval in de Diamantbeurs en namen ze allemaal mee. Na een proces-verbaal moesten zij voorkomen bij de economische rechter, die natuurlijk fout was. Op dezelfde dag moest ik ook bij de economische rechter voorkomen.

Wat was er gebeurd, ik had in de Weesperstraat 84 een groentezaak gekocht van de heer W. Kuiper. Bij deze zaak was een aardappel vergunning. Voor de kleine winkel op de Weesperstraat 108 had ik geen vergunning om aardappelen te verkopen bij aanvang van de distributie. Ik had toen drie en een halve mud aardappels in de winkel. Ik heb toen aan de heren van de aardappelen distributeurs die je daar een vergunning voor moesten geven gevraagd wat ik er mee aan moest, omdat ik als jood het te gevaarlijk vond die aardappelen openlijk zonder vergunning te verkopen. Zij verwezen mij naar de hoofdorganisatie in Utrecht.

Daar ben ik toen naar toe gegaan en aangekomen bij het gebouw zag ik staan 'Verboden voor Joden'. Toen ik terugkwam stond de Feldgendarmerie op me te wachten, samen met een controleur, Manus van Rijn. Zo kreeg ik een proces-verbaal en werden de aardappelen in beslaggenomen.

Deze zaak kwam dus voor de economische rechter, vlak voor de zaak waarbij de diamantmensen zouden worden berecht waarbij de twee foute politieagenten als getuigen aanwezig waren. Omdat mijn familie zo bekend was, kende ze mij ook heel goed. De N.S.B. rechter veroordeelde mij omdat ik op dat moment drie-eneenhalve mud aardappelen zonder vergunning in mijn zaak had. Dat ik een rekening kon laten zien dat ze officieel gekocht waren voordat er distributie was hielp niets.

De rechter begon te zeggen dat de joden van plan waren de distributie in het Westen om ver te werpen en de officier eiste drie maanden gevangenisstraf en drie maanden voorwaardelijk met een proeftijd van een jaar en een geldboete van 250 gulden. De rechter vroeg wat ik daarop te zeggen had. Ik antwoordde: 'Edelachtbare, u hebt gelijk, ik met mijn drie en een halve mud aardappelen wil de distributie in de war schoppen.' De rechter riep toen agent Willem en vroeg hem: 'Ken je deze man?' - 'Ja', was het antwoord. 'Wat voor iemand is dat?' Toen gaf Willem de allerbeste referenties die je maar wensen kon op dat moment, ook voor familie.

De uitspraak was toen, drie maanden voorwaardelijk met een proeftijd van anderhalf jaar en 25 gulden boete. Dezelfde middag bracht ik bij Willem de agent een cadeau. In 1948 heeft de Hollandse politie die veroordeling naar voren gebracht, maar dat had geen gevolgen.

In het begin van de oorlog was de distributie in Holland begonnen. Daarmee ontstond ook een zwarte handel. Sjaak Barber, de slager op de Jodenbreestraat, verdiende daar goed mee. Hij distribueerde de bonkaarten door ze als vleeswaren naar huis te laten brengen. Mijn zwager Mopie Stodel bracht de pakjes rond en wist niet anders dan dat er vleeswaren inzaten. Hij kreeg er grote fooien voor en verdiende zo goed voor een jongen van veertien.

Op het Waterlooplein was een snackbar-ijssalon van Blitz. Daar stonden ook automaten. Mijn zwager was klein van stuk en zag er jonger uit dan dat hij was. Hij kwam veel bij Blitz en speelde ook op die automaten. Het bleef niet ongezien dat hij over veel geld kon beschikken. Alles wat hij verdiende mocht hij namelijk houden.

Bij een controle werd hij door een foute politie-agent gepakt met veel geld op zak en een pakje bonkaarten. Hij werd als arrestant naar het politiebureau op het Jonas Daniël Meijerplein gebracht. Daarna kregen mijn schoonouders in de Rapenburgerstraat controle, maar zij wisten van niks en vertelden ook niets.

Toen ik er van hoorde ben ik naar de commandant van het politiebureau gegaan, de heer Blanken. Die woonde toen op de Amstelveenseweg. Samen zijn we naar het Jonas Daniël Meijerplein gegaan en via een zijdeur is mijn zwagertje vrijgelaten. De foute politie-agent dacht dat hij was doorgestuurd. Dit was helaas het laatste wat de heer Blanken voor mij kon doen. Hij was één van de eerste honderd gijzelaars die werden opgepakt en naar Vught gebracht. Gelukkig heeft hij Vught overleefd. Blanken komt ook voor in mijn verzetsdossier. Na de oorlog was hij voor vele jaren mijn buurman op de Churchillaan 53 II. Blanken is in 1965 overleden.

Er was een agent die wij ‘de melkboer’ noemde omdat hij als jongeman bij ons een flesje melk had gepikt. Maar toen hij bij de politie kwam was hij altijd een correct persoon.

Vlak voor de oorlog werd een karabijnpolitie gevormd. Die werden goed voorbereid en speciaal getraind voor het geval er onverhoopt onlusten of oorlog zou komen. Deze politiemensen werden geselecteerd door een chef die dit team ook zou leiden. Toen de oorlog uitbrak bleek de chef en een groot aantal van de politiemensen van dit bataljon fout en ze werden allemaal geïnterneerd. Zodra Nederland zich had overgegeven, kregen ze gelijk de beste baantjes.

Zo ontmoette ik agent ‘melkboer’ voor de Gemeentegiro, waar hij chef van de bewaking was. Op dat moment wist ik niet of hij fout was of N.S.B.-lid. Hij vertelde mij alles maar gaf mij ook de verzekering dat het hem niet ging om joden zoals wij, want wij waren arm en deden niet aan politiek. ‘Als er wat zou zijn komen jullie gerust bij mij, want ik kom bij de hoogste afdeling van de politie’ zei hij.

* * *

Kapper Boomers in de Wagenstraat heeft de hele oorlog door alle joden en onderduikers illegaal geknipt. Zijn schoonzusje Beppie woonde in Hilversum. Zij deed veel aan illegaal werk en kwam één keer per week in de Valkenburgerstraat. Zat er iemand in de Hollandse Schouwburg, dan kwam van haar het verzoek om die persoon te helpen. Het was een fantastische vrouw die voor niets opzij ging.

De broer van Sjaak Swaab, die heel bevriend was met de chef van de gemeentelijke was- en badinrichtingen, had een dochter die voor de oorlog een publieke vrouw was. Zij heette 'Zwarte Beppie' en was getrouwd met Dik Redeker. Ze deden veel in de zwarte handel en nog meer wat het daglicht niet kon verdragen. Dat was dubbel gevaarlijk omdat, toen wij ondergedoken zaten in het was- en badhuis in de Valkenburgerstraat, van Gend en Loos daar goederen afleverde in grote waszakken van de Gemeente Amsterdam. Dat werd behandeld door Dik Redeker.

Op een dag werd deze Dik Redeker gehaald door de S.D. uit Breda. Ze moesten ook Beppie hebben, maar die was op dat moment niet thuis. Een week nadat Redeker was verhoord in Breda zit ik toevallig voor het raam bij mijn schoonzuster in de Valkenburgerstraat 81 II (en de familie Redeker woonde op nummer 851) en zie agent 'melkboer' voorbijkomen.

Ik ging naar beneden en stapte op hem af. Ik vertelde hem wat hij had gezegd over joden die arm waren en niet aan politiek deden en dat het daar niet om was begonnen en vroeg hem wat hij hier nu in de buurt kwam zoeken als chef van de politie. Hij vertelde dat hij chef was van de afdeling Bijzondere Zaken van de S.D. voor Nederland en dat hij op zoek was naar een heel gevaarlijke vrouw, Beppie. Hij vroeg of haar soms kende en vertelde dat ze voor medeburgers als jodin zeer gevaarlijk zou zijn en dat ze twee adressen had; één in Hilversum en één in Amsterdam. Verder zou ze met een pruik op werken om niet herkend te worden. Hij was al enige dagen in de straat geweest.

Ik begreep direct dat hij een fout maakte. Hij wist niet dat Beppie 'Hilversum' en Beppie 'Amsterdam' twee personen waren. Redeker, die vanwege zwarthandel in Breda in de gevangenis zat, had niet meer verteld (zoals hij later zei toen hij weer vrij was). Ik wist wel dat Redeker en Zwarte Beppie gevaarlijk zouden zijn. Ik heb wel twee uur voor de deur met die S.D. agent 'melkboer' gepraat. Ik vertelde hem dat Beppie al voor de oorlog een hoer was en dat hij een blunder zou begaan als hij haar zou oppakken. Hij vertrouwde mij en wat ik zei. Na veel gepraat is hij weggegaan om te onderzoeken of wat ik zei ook klopte.

'Zwarte Jopie' hebben wij die schoft genoemd, een Hollandse jongen die bij de S.D. was gegaan omdat hij vijf gulden per jood kreeg. Op een haar na hebben wij hem geschaakt met een joodse vrouwen daar hebben we dankbaar gebruik van gemaakt.

Eind 1943 werd Zwarte Beppie gearresteerd en naar de Hollandse Schouwburg gebracht als gemengd-gehuwde zonder kinderen. De volgende avond ging zij met 'Zwarte Jopie' mee naar huis en zo ging dat avond aan avond. Iedereen zag het en iedereen wist het. Ik zei tegen haar dat ze zich moest schamen voor wat ze deed.

'Zwarte Jopie' had bij ons niets meer te vertellen en ging een tijdje later bij Zwarte Beppie onderduiken. Beiden werden gearresteerd toen de oorlog was afgelopen. Zwarte Beppie werd kaalgeschoren en kwam na een half jaar weer vrij. Na haar vrijlating is zij samen met Jopie's vrouw bij mij gekomen. Ze vroeg of ik als getuige voor Jopie wilde verklaren dat hij aan mij gearresteerd had afgegeven. Mijn antwoord was dat hij er meer de dood ingejaagd had dan geholpen of vrijgelaten en dat hij zeker misbruik maakte van joodse vrouwen. Zwarte Beppie nam later wraak bij mijn arrestatie.

Moos was de naam van een N.S.B. agent bij de bereden politie. In 1938 moesten zijn kinderen van de lagere school in de Jacob van Lennepstraat omdat ze als N.S.B.-kinderen werden weggepest. Dat was ons onbekend. Hij vertelde ons in de stallen van de bereden politie op de Overtoom dat hij van joodse afkomst was. Maar, zoals ik al eerder schreef, hij heeft ook de heer Blanken en andere collega's als pro-joods bij de Duitsers aangegeven.

In 1936 bij de feesten rond het huwelijk van Juliana en Bernhard stonden de mensen rijen dik op de weg te wachten tot het koninklijk paar voorbij kwam. De weg was afgezet door de bereden politie en daar stond ook Moos met zijn paard. Mijn moeder stond achterin het publiek om ook wat te zien als de stoet voorbij zou komen.

Het paard van Moos draaide zich steeds om en Moos kon zijn paard niet houden. Wat was nou het geval, het paard had mijn moeder geroken. En als zij in de stallen van de Overtoom was gaf ze de paarden schillen of fruit. Toen hij de oorzaak wist moest de agent mijn moeder naar voren halen en zo kwam ze naast het paard te staan toen het koninklijk paar voorbij kwam. Moos was kwaad omdat hij zijn paard niet had kunnen houden.

In 1942 liep ik in de Kerkstraat, vlak om de hoek bij mijn zaak en zie ik drie S.D. agenten aan komen fietsen. Je haalde ze er direct uit door hun smoelen en hun kleding. Eén van die drie was Moos. Hij zag mij, stopte en stapte gelijk van zijn fiets en kwam naar mij toe. De andere twee volgden hem. Hij vroeg hoe het met mij ging en met mijn moeder.

Hij zei: 'Ik ken jou en jouw familie al zo lang, ik kan er voor zorgen dat ze hier blijven. Op voorwaarde dat jij mij adressen geeft waar joden wonen of ondergedoken zitten.' Ik antwoordde direct: 'Nou dat is geen bezwaar, één weet ik er al voor jou en dat is dat van je ouwe moer! Je hebt toch altijd gezegd dat je moeder een jodin was!' Daarna liep ik door.

Je had helaas veel joodse landgenoten die lid waren van de N.S.B. of verraders. Eén daarvan was I. van de Kar [niet te verwarren met de I. van de Kar van de Hollandse Schouwburg!!], een melkboer in de Kerkstraat bij de Amstel. Hij bracht melk bij alle afdelingen van de Joodse Raad en kwam ook bij de Expositur in de Jan van Eyckstraat en bij de Duitsers op het Adama van Scheltemaplein. Hij was geen N.S.B.er maar wel een verrader. Hij kletste alles door wat hij hoorde of zag bij de afdelingen van de Joodse Raad. Hij nam zelfs, als hij de kans kreeg, papieren mee van bureau's en gaf die aan de Duitsers. Die gaven hem in ruil daarvoor een speciale Ausweis.

Hij is stukgelopen door Japin. Die vertelde hem dat hij er beter aan deed alles aan hem te vertellen en als hij papieren had, die ook aan hem te geven in plaats van rechtstreeks aan de Duitsers. Dat vond Japin te gevaarlijk voor hem, want het standpunt van de Duitsers was, wat hij bij de Joodse Raad doet, kan hij bij ons ook doen. Hij stemde er mee in en veel kon hij daarna niet meer doen. De eerste keer dat hij werd gearresteerd ging hij met zijn speciale Ausweis naar DI. Sluzker. Die kende het hele verhaal en deed niets voor hem, terecht. Hij is direct doorgestuurd.

In 1936 had je al een joodse jongen die lid was van de N.S.B. Hij stond op hoeken en pleinen, maar als hij in de jodenhoek stond had hij altijd politiebescherming. In 1944 kwam hij als arrestant aan in Auschwitz op een zondag. Onder de mensen die de aangekomenen moesten helpen aan de wagons was voorman Sjaak Veffter. Hij had gezegd dat deze jongeman een joodse nazi was en lid van de partij. De Duitsers hebben hem toen overgedragen aan de joodse bewakers en erbij gezegd dat het een joodse verrader was.

Diezelfde avond hebben vier joodse gevangenen hem met hun blote handen doodgeslagen. Zijn naam was Slap Abrahams. Hij woonde ook op de St. Antoniebreestraat en stond bekend als verrader van joden. Deze mensen waren gevaarlijker dan niet-joden, want als je niet wist wie ze waren, ja, dan hang je direct. Want ze probeerden ook als joden om zogenaamd onder te duiken en als het dan zover was, dan werden ze gepakt.

Zo waren er ook twee meisjes; Zilverberg, die woonde in de Valkenburgerstraat, en Wijnschenk. Wanneer ze ergens waren geweest en ze wisten wat dan waren er weer slachtoffers. Zo werden ze weleens samen met andere joden gearresteerd en naar het Adama van Scheltemaplein of Hollandse Schouwburg gebracht en even later weer vrijgelaten. Ze hebben later ook nog in België gewerkt en hebben onder andere de familie Stouwer en Vischjager verraden, dat hebben we na de oorlog gehoord.

* * *

In 1943 werden de sperren van de gedoopte joden vervallen verklaard en ook van de joodse N.S.B.'ers. Eén van de joden die met zijn gezin was binnengekomen was de tekenaar van de Telegraaf, Spier. Zijn broer was Mr. Dr. notaris Spier, een goede vriend van mij, tijdens en na de oorlog. Deze notaris was een korrekte man en had niets met zijn broer te maken en deed ook niets voor hem toen hij in de Hollandse Schouwburg zat. Notaris Spier zat toen in de Joodse Raad.

Die avond dat de N.S.B.'er Spier binnenkwam hebben de mensen die daar werkten van de Expositur of andere afdelingen van de Joodse Raad niets voor hem ondernomen. Men was ook niet bereid iets voor hem te doen. De Duitsers hebben hem gewoon op transport naar Westerbork gezet.

Later is hij vanuit Westerbork naar Barneveld gekomen. In Barneveld kwam je als je veel geld had of wanneer je een uitzonering was. Veel van de chefs van de Joodse Raad kwamen in Barneveld terecht. N.S.B.'er Spier had zich bij de Duitsers beklagd dat de mensen niets voor hem hadden gedaan. Maar de Duitsers hadden hem gevraagd of hij te eten en te drinken had gehad en of hij geslapen had, meer hoefde niet.

Toen het transport ging waarmee hij mee moest heb ik samen met een chauffeur zijn bagage totaal vernield. Zijn W.A. en N.S.B. pak verscheurd en zijn fotomateriaal totaal vernield.

Tekenaar Spier is teruggekomen en heeft zijn werk als tekenaar weer opgepakt. Als beroemd tekenaar is hij naar de Verenigde Staten gegaan. Zijn broer, notaris Spier, is tot aan zijn dood een vriend van mij gebleven.

Ans van Dijk, een joods meisje, was de slechtste en gevaarlijkste verraadster die ik ooit heb meegemaakt.

* * *

Op een zondagavond kwamen Elias en Japin bij mij thuis. Ze stelden mij en mijn vrouw voor om onder te duiken. Er was geen geld voor nodig en het werd de hoogste tijd om onder te duiken. Thea Hoogestein, de secretaresse van Lages die op hun voorspraak was benoemd, en hen voorzag van de beste en betrouwbaarste informatie, had hen verteld dat er iets groots op komst was. Wat wist ze niet precies, maar er was topeverleg geweest met de hoogste bazen uit Den Haag en die waren met opdrachten uit Berlijn gekomen. Deze berichten kwamen van Himmler persoonlijk en waren door Eichmann in Den Haag behandeld. In Westerbork werd bekend gemaakt dat de joden allemaal naar werkkampen in Polen zouden gaan.

Beide heren, Elias en Japin, konden praten wat ze wilden maar Klara durfde niet. Elias en Japin zeiden dat ze dan naar de familie Rimini op de Jodenbreestraat gingen, een familie die daar een kriudenierszaak hadden. Zij hebben de voor mij onbekende, maar wel beschikbare, onderduikplaats direct aanvaard en hebben gelukkig de oorlog overleefd.

* * *

Op de Apollolaan staat een standbeeld voor negenentwintig mensen. Op deze plek zijn zij [op 24 oktober 1944] gefusilleerd en zijn twee huizen in brand gestoken op de hoek Apollolaan-Beethovenstraat. Het was een straf voor een aanslag op SD-man Oehlschlagel [op 23 oktober 1944]. Elias en Japin hadden met de met de ondergrondse afgesproken deze man op te wachten als hij van de Euterpestraat zou komen. Dat gebeurde en de aanslag lukte.

Elias werd gepakt en later gefusilleerd op de Haarlemmerweg, bij de eerste molen. [Uit verzetsbericht: '21/11/1944: zaterdagmiddag j.l. werd in zijn woning gearresteerd de agent van politie Elias, bij wien aan huis werd aangetroffen een aantal stenguns en munitie, benevens een aantal revolvers. De agent Japin, die in zijn gezelschap was, wist te ontkomen. [...] .

Daar staat nog steeds een houten kruis. De Bie wilde 's avonds bij Elias op bezoek gaan en zag nog net hoe die door de Duitsers de trap af werd gevoerd. Direkt stapte De Bie weer op zijn fiets om Japin te gaan waarschuwen. De Bie vertelde Japin dat Elias was gearresteerd en Japin sprong uit het raam (hij woonde op de eerste verdieping). De Bie liep de trap in het portiek af en tegelijkertijd liepen S.D.'er de trap op, op weg naar Japin. Zijn vrouwen drie kinderen werden mishandeld door de S.D. Zes man haalde hen op maar gelukkig hebben ze de oorlog overleefd.

Na 1933 toen de nazi's aan de macht waren kwamen er vluchtelingen uit Duitsland naar Nederland. Het was niet gemakkelijk om Nederland binnen te komen. Velen werden aan de grens teruggestuurd. De beste kansen hadden diegenen die economisch onafhankelijk waren. Er ontstond een vluchtelingen comité op het 's Gravenhekje in Amsterdam. Een groot deel van de Joodse Raad was afkomstig uit dat comité.

Het vluchtelingencomité plaatste de joden in joodse gezinnen en betaalde daarvoor 7,50 per persoon. Voor een gezin werd minder per persoon betaald. Als opvang voor de vluchtelingen boden zich vooral arme gezinnen aan. Er onstonden wrijvingen tussen de Duitse joden en de Nederlandse joden, in de gezinnen en ook in het comité. Er werden ook vluchtelingen teruggestuurd.

Twee neven van mij, de gebroeders Snoek, hadden een expeditiebedrijf. Op woensdag brachten ze voor mij vracht naar Hilversum. De gebroeders Snoek werkten ook voor het vluchtelingencomité. Ze moesten daarvoor steeds naar Duitsland om meubels en andere goederen van de vluchtelingen op te halen met de goede papieren. Ik ben een keer met ze meegeweest. Het is niet te beschrijven wat ik daar heb gezien. Dat is een reden geweest voor mijn instelling later.

De Duitse vluchtelingen gingen zich organiseren en zaten zelfs in het vluchtelingencomité. Zo kwamen er veel spanningen in het comité tussen Nederlandse en Duitse joden. Toen de Duitse bezetting kwam en iedereen een persoonsbewijs kreeg hadden de Duitsers een streepje onder hun naam staan. En de Duitse joden kregen de topbaantjes. Zo namen zij eerder Duitse joden aan en verweten de Nederlanders dat ze niet goed werden behandeld. Wat men deed met een streepje of niet schrijf ik later bij de aanmelding van 7000 joden op de Polderweg.

* * *

Eén van de meest lugubere zaken vond ik die van de familie Gerritsen. Die hadden een avondwinkel of nachtzaak in de Westerstraat in de Jordaan.

Op een zaterdag kwamen vader en zoon in Hollandse Schouburg. Mevrouw Gerritsen was diezelfde dag overleden en toch moesten de vader en zoon mee, terwijl het lijk nog thuis lag. Ik kende de familie Gerritsen en beiden zijn officieel vrijgelaten. Junior vertelde mij de hele zaak en ik raadde hem aan om onder te duiken, vooral omdat hij zich ook niet had gemeld als soldaat.

Vader en zoon gingen zo officieel naar huis op zaterdagnacht. De begrafenis was op maandag. Maandagavond was de S.D. al aan de deur bij de familie Gerritsen om hen op te halen. Junior was al weg, alleen senior was er nog. Junior heeft de oorlog overleefd.

* * *

Opperrabbijn Schuster woonde in de Plantage Kerklaan en werd weleens geroepen om geestelijke bijstand te verlenen in de Hollandse Schouburg. Ik kende hem helemaal niet. Op een avond was hijzelf met zijn gezin, in totaal vier personen, het slachtoffer. Hij kwam naar mij toe en vroeg of ik wat voor hem kon doen. Schuster had dat al aan velen gevraagd, maar zonder succes.

Vier personen was veel en hij was al geregistreerd. Ik zorgde er voor dat hij eruit werd gehaald en zijn sleutels terug kreeg. Ik overlegde met hem en zei dat als ze hem wat zouden hij moest antwoorden dat hij hier werkte, zijn sleutels laten zien en wijzen dat op de lijst waarop hij niet voorkwam, maar geen naam noemen. Als het transport dan was geweest zou er verder gekeken worden wat te doen.

Zij werden niet opgeroepen om officieel vrijgelaten te worden en deden precies wat ik ze had gezegd. Ze bleven zitten, het transport ging weg en de volgende dag heb ik ze met toestemming van Unterscharführer Zündler gesproken. Hij antwoordde: 'Ik ga naar het kantoor boven en weet en zie niks.'

Vijftien minuten later zat de familie Schuster thuis, ik had ze zelf gebracht. Toen Maurice Bar-Mitzwa deed was Schuster de rabbijn en hij vertelde over deze zaak [zie bijlage 3]. Schuster heeft mij toen een speciaal boek cadeau gedaan over de Franse partizanen 'Le dernier des Justes'.

* * *

Op de Jodenbreestraat had je het textiel atelier en groothandel van De Vries en van Buren, een zaak waar vele honderden joden werkten, net zoals bij Kattenburg aan de overkant van het IJ. Door verraad van niet-joden zijn beide bedrijven helemaal leeggehaald en de families van de werknemers werden later ook opgehaald.

Meijer Mok was al voor de oorlog een grote vriend van mij. Wij deden veel zaken met elkaar. Hij had bij mij heel veel voorrang in zaken en hij gaf mij weer voorrang voor de oorlog. In de oorlog gaf ik hem een baantje in mijn winkel in de Weesperstraat 84. Hij was gemengd gehuwd en had kinderen en was dus gesperd, ook door de Joodse Raad. Zijn enige zuster werkte met haar man bij De Vries van Buren.

Toen alle joden [op 26 mei 1943] in het hart van de jodenbuurt werden weggehaald was dat een ramp. Ik was op het Adama van Scheltemaplein toen ze daar aankwamen. Enkele personen moesten worden verhoord en men begon gelijk de families op te halen, zo goed was het voorbereid.

Ik sprak daar de familie Katz, de familie van Meijer Mok en ben toen onmiddellijk naar de familie Mok op de Amstelkade gegaan. Thuis op de Nieuwe Keizersgracht was de oude mevrouw Mok nog met haar kleinzoon die ziek was. Ik adviseerde onmiddellijk naar de Keizersgracht te gaan om het zieke kind te halen. Voor de familie Katz was geen hulp meer mogelijk. Omdat Meijer Mok gemengd-gehuwd was besliste mevrouw Mok mee te gaan naar de Nieuwe Keizersgracht.

Wij kwamen daar de trap af van de woning op de Nieuwe Keizersgracht 11 II met het zieke kind en de moeder van Meijer Mok, want die woonde op de Jodenbreestraat, en de Grüne Polizei kwam de trap al op. Ze vroegen wie wij waren. Na controle van de persoonsbewijzen konden wij doorlopen, omdat er geen familie Katz bij was. Zo is Katz jr de hele oorlog eerst bij Meijer Mok en later bij de familie van mevrouw Mok ondergedoken en de oorlog gelukkig overleefd. Zo zie je hoe het leven afhangt van een fractie van een seconde.

De weekenden waren altijd bijzonder rustig, op enkele uitzonderingen na zoals bij de Oost-Zuid razzia, maar dat komt later. Op een zondagavond, één van de weinige zondagavonden dat ik thuis was, kwam er uit de Hollandse Schouwburg een boodschap dat Hondje moest komen en twee flessen cognac mee moest brengen. Ik weet niet wat er was maar mijn voorgevoel waarschuwde mij, wat dat dan was dat kon ik ook niet verklaren. Het verzoek kwam van unterscharführer Zündler en ik kon dat verzoek niet negeren en zo moest ik wel. Ik beloofde mijn vrouw dat ik zo terug zou zijn en beslist niet zou blijven.

In de Schouwburg aangekomen verwees hij mij naar de bovenverdiepingen waar de verblijven van de Duitsers waren. Deze waren zeker voor de helft al bezopen. Er waren ook leden van de Expositur en jonge joodse meisjes aanwezig. Ik had de zaak heel vlug overzien en ik vroeg wat men van mij moest en overhandigde tegelijk de flessen cognac. Ik kreeg een uitnodiging om te blijven en ik antwoordde dat dit onmogelijk was en dat ik nog werk moest doen voor de groentedistributie. Zo praatte ik mij eruit. Het was niet zo eenvoudig een verzoek van de Duitsers af te slaan en zeker niet van Zündler, die je steeds nodig kon hebben. Ik was blij dat ik weg was.

De volgende woensdagmorgen om half zeven werd er bij mij aangebeld. Ik was net in mijn eerste slaap. Het was mijn schoonzuster Lena Swaab. Haar man was weggehaald door de Feldgendarmarie, een speciale Duitse afdeling voor controle op Duitse militairen. Wat was er gebeurd. Eén van die Duitsers die aanwezig was geweest, had gekletst en zo is de zaak aan het rollen gegaan. Zo zijn de Duitsers en drie leden van de Joodse raad, waaronder mijn zwager weggehaald. De joden kwamen terecht op de Amstelveenseweg waar Swaab enige tijd is geweest en niet veroordeeld werd. Van de Duitsers hebben wij nooit meer gezien of iets van gehoord [Dit speelde zich begin mei 1943 af].

Mijn grootste gevaar, de militair Klingebiel, werd chef van de bewaking omdat hij de zaak had aangebracht. Hij wist ook van de cognac en het eerste wat hij mij vroeg was een fles cognac.

* * *

Elias en Japin waren de chefs van de agenten Weelink en Post. Weelink was een rasechte Amsterdammer, een geweldige jongen met echte Amsterdamse humor en lef. Iemand waar je voor honderd procent op kon bouwen en die je volledig kon vertrouwen. Gelukkig heb ik hem vele jaren na de oorlog nog ontmoet.

Het was nog voor de opening van de Hollandse Schouwburg, op het Adema van Scheltemaplein, dat Klingebiel bij de poort op wacht stond. Het was nog vroeg op de avond en het was stil, er waren weinig arrestanten. Bij alles wat je deed was het altijd een kwestie van seconden, succes of pech. Nu je dat op papier zet is dat natuurlijk nakaarten.

Toen besepte je niet wat je allemaal deed. Of zelfs liet doen. Ik geloof ook niet dat je het nooit weer zou doen. Gelukkig hoop je dat zo'n situatie zich nooit zal herhalen. Wat je ook gedaan hebt in deze tijd, het zijn beslist geen heldendaden. Voor mij is het zo, ik ben er gewoon ingerold.

Op die avond kwam Japin naar mij toe en zei: ‘Sam, daar staat een vrouw alleen met een kindje. Ik heb haar apart gezet en niet geregistreerd, misschien is er een mogelijkheid .. ‘

En op zo'n moment denk je nergens meer aan dan alleen aan die vrouwen het kindje. Ik maakte met Weelink een afspraak en Japin keek van een afstand goedkeurend toe. Weelink zou Klingebiel weglukken door hem een sigaret aan te bieden, op mijn sein. Ik ging naar die vrouw toe en vertelde haar niets, om haar zekerheid te geven. Toch was ze nerveus en ik nog meer.

De wacht stond met zijn rug naar ons toe met Weelink. Ik ging met de vrouwen het kindje de poort uit en bracht haar naar een adres. Op dat adres bleef ze dan tot de volgende morgen zes uur, het einde van de spertijd, en daarna kon ze dan weer naar huis terug. Maar Klingebiel had haar gemist. Hij had gezien dat ik met haar sprak en omdat er verder geen kleine kinderen meer kwamen, heeft hij dat aan Aus der Fünten verteld. Ik moest bij Aus der Fünten op zijn kamer komen en die zei dat ik op transport moest. Ik vroeg of ik mijn jas nog mocht pakken. Dat mocht. Ik verliet de kamer en via de achterkant van het gebouw die uitkwam op de Euterpestraat er gelijk uit. Noch Aus der Fünten noch Klingebiel hebben dat gezien.

* * *

Het is mij altijd goed van pas gekomen dat ik zowel met de Duitse joden als met de Hollandse joden goed op kon schieten. Ik besef dat nu nog sterker dan tijdens de oorlog. Toen kwam ik niet toe aan mijn zaak. De vrouwen deden dat, mijn vrouwen mijn zusters deden de zaak die alleen maar van groente en aardappelen moest bestaan. Leo Blik en Heinz Polak verzorgden de aardappelendistributie en H. Schuitemoeder nam mijn plaats waar bij de groentedistributie. Uit de levensmiddelenpot van de Joodse Raad kreeg ik van Dr. Van der Laan weleens wat geld. Er werd bij de Expositur geknoeid met geld en relaties, er waren volop geruchten en waarheden, ik heb daar nooit of te nimmer aan meegedaan. Uit de zaken kwam haast geen geld, maar wij kregen daar wel aardappels en groenten vandaan. En thuis had ik een grote voorraad levensmiddelen, maar het was al wel heel moeilijk. Ik kreeg ook wel eens wat uit de pot van de groentedistributie, die wel wat winst maakte. Zo kwamen wij rond. Je kreeg ook weleens wat levensmiddelen van anderen; worst en vlees van slager Keizer, koekjes en biscuit van Polak. Het zijn sterke benen die alle verleidingen kunnen weerstaan, steeds werd je weer wat aangeboden. Dat zorgde voor veel geruchten en verhalen.

De volgende mensen hebben gelukkig door mijn bemiddeling de oorlog overleefd. Enkele daarvan heb ik samen met mijn zwager Sjaak Swaab gered.

- De familie Jakobs, drie personen (haar zuster durfde toen niet).
- Drees-Goslou, Annie Vischjager en veel familie van haar
- Jakobs en dochter
- H. Schuitemoeder en kinderen, vijf personen
- S. Roodveld
- Lena Swaab
- L. de Hond en kinderen, vijf personen
- Rabbijn Schuster en kinderen

[lees voor redding Schuitemoeder en kinderen, Roodveld, Swaab en L. de Hond en kinderen bij centrumrazzia, zie ook verklaringen gereddenen in bijlage 3]

En 37 personen tegelijk bij de Centrumrazzia. En vele tientallen onbekenden.

Er waren steeds razzia's, het was een spel van kat en muis. Oppakken en loslaten, steeds is het zo gegaan, eerst in Zuid (niet de grote Zuid-Oost razzia) dan weer in het centrum, steeds weer ergens anders. Na twee dagen dan weer vrij, maar later naar de niet-gesperde personen. Die hield men vast.

Ook het van huis ophalen van joden was het spelletje, steeds anders. Men kwam voor iemand van het gezin en men nam het hele gezin mee, zoals een Hollandse S.D.man mij trots vertelde. Wij noemden hem 'Zwarte van den Berg'. Hij had iemand van Plotschke moeten halen en nam toen de hele familie mee.

Toch was het maar een voorspel voor één van de grote acties, de centrumrazzia. Voor ik daarover schrijf eerst iets over de voorgeschiedenis daarvan.

Men had werkwilligen nodig voor het Oosten (Polen) zo kwam het bericht uit Berlijn bij Lages. Die deelde mee aan Dr Sluzker, Asscher en Cohen 'Wij moeten 7000 jonge mensen hebben die allen tewerkgesteld worden. Jonge mensen tussen de dertig en vijfendertig jaar'. In kamp Vught werkte men voor Philips en de Wehrmacht en ook werkten er bontwerkers. Deze waren speciaal gesperd.

Hoewel er veel over hen is gesproken zijn ze toch allemaal op transport gesteld. Elke waarborg of garantie, of belofte werd gebroken. Het is onbegrijpelijk dat men nog één procent vertrouwen had in de Duitsers en in wat ze zeiden. DL Suzker heeft eens gezegd dat hun uitstel, ons uitstel was en dat was zeker een juiste uitspraak.

De datum werd genoemd en de leiding van de Joodse Raad heeft toen gezegd dat men er over moest vergaderen: 'Wij brengen u over een aantal dagen het antwoord'. En zo kwam de eerste keer de top bijeen. Men ging terug naar de Duitsers met de boodschap dat de Joodse Raad onmogelijk zelf de joden kon oproepen. Zo stemde men toe dat de Joodse Raad het dan maar uit naam van de Zentralstelle für Jüdische Auswanderung moest doen. Dat was pas het voorspel.

De leiding van de Joodse Raad, waaronder Asscher, Cohen en Sluzker kwam voor de tweede keer bij de hoogste Duitse autoriteiten [op 21 mei 1943]. Lages voerde het woord en men kwam te spreken over de afdeling Lijnbaansgracht. Die zou 7000 oproepen moeten sturen uit naam van de Zentralstelle für Jüdische Auswanderung, dus de joden uit naam van de Duitsers. Dat moest de Joodse Raad zelf maar weten en met die boodschap konden ze weer gaan.

Het bestuur van de Joodse Raad deelde dat mede aan de afdelingshoofden en zei daarbij dat er de volgende morgen een geheime vergadering zou zijn, alleen voor de afdelingshoofden en het secretariaat. Het hoofd van de groentedistributie, B. Polak, kreeg deze mededeling van dr. Van der Laan. Die lichtte hem uitvoerig in en vertelde daarbij wat er op het spel stond. Wat er ook goedgekeurd zou worden, er moest een lijst worden gemaakt van personen die hun sper kwijtraakten. Die zouden zich moeten melden op de Polderweg.

Dr. Van der Laan en Polak waren het met elkaar eens dat men hier niet aan mee moest werken. Polak riep een vergadering uit voor 's morgens elf uur voor iedereen van de groentedistributie. Hij maakte daar gelijk alles bekend, legde uit hoe de stand van zaken was en dat hij er, net als de rest van het bestuur, tegen was. De vergadering werd daarna een chaos en een wanorde. Dat kwam mede door de heren Wijnschenk, senior en junior. De heren Wijnschenk waren geweldig, maar waren tot de oorlog directeur bij het grote Hero en heel rijk. Wijnschenk senior stond op tijdens de vergadering en deed heel naar tegen Polak. Polak antwoordde hem: 'Als er één zijn grote mond moet houden dan ben jij dat wel. Want jij bent één van de eersten geweest die met zijn geld de N.S.B. heeft gesteund als lid'. Op dat moment ben ik weggegaan.

Ik ging naar de Nieuwe Keizersgracht waar de vergadering alleen voor afdelingshoofden aan de gang was. Ook daar waren velen het er niet mee eens dat een afdeling van de Joodse Raad dit moest doen. Dr Sluzker had mij de zaak in vertrouwen de avond ervoor verteld en ook welke risico's er waren. Door het hevige tumult werd de vergadering tijdelijk geschorst. Niemand van de aanwezigen mocht de vergaderzaal verlaten. Voor de deur stonden twee flinke en sterke wachtposten

Toen ik bij de Nieuwe Keizersgracht aankwam stonden er veel mensen voor de hoofdingang. Ik ging naar binnen, naar de vergaderzaal. Eén van de twee wachten daar was mijn vriend Teddy Goldschmidt. Zijn opdracht was niemand door te laten, zo vertelde hij mij. Ondertussen was het tumult zo groot geworden dat er politiebescherming moest komen. Onder deze omstandigheden mocht ik van Teddy Goldschmidt naar binnen op voorwaarde dat, als er wat zou gebeuren, ik hem zou helpen. Alle ogen waren op mij gericht toen ik de kamer inkwam. Asscher riep gelijk net zijn zware stem: 'Wat doet u hier? Eruit, eruit!', wijzend naar de deur, 'Wie laat je hier binnen?'

Ik wist op dat moment dat ik de steun kon verwachten van Dr. Van der Laan, Meijer de Vries, Henri Hartog, Nico de Vries en vooral van DI. Sluzker. Ik zei: 'Ik weet precies waar het over gaat en ook wat er van jullie verwacht wordt. Ik weet ook jullie antwoord. (Ik voelde toen de strijd tussen de Duitse en Hollandse joden) Maar ik zal jullie dit willen zeggen: voor Hitler is een jood een jood, een ster blijft een ster, dat maakt voor hem geen verschil'. En toen werd ik de vergadering uitgezet.

Vrijdagmiddag vertelden Asscher en Cohen dat Lages had bedreigd met represaillemaatregelen zoals het doodschieten in het openbaar van joden. Volgens Thea Hoogestein, Lages' secretaresse, was daar een deel van waar. Onder deze druk en doordat de oproepen zelf ter hand werden genomen heeft men de afdelingen en onderafdelingen geadviseerd om toch mee te werken. De Lijnbaansgracht maakte de oproepen en daar kreeg men zeker het streepje, er werkte daar zeker 75 Duitse joden.

Zo werd er vrijdagavond, zaterdag en zondag aan die oproepen gewerkt. Dinsdag [25 mei 1943] moesten de 7000 zich melden op de Polderweg, op het terrein van de Koninklijke Marechaussee. Dat was een heel groot terrein aan de achterzijde en vlakbij station Muiderpoort. Daar stonden de treinen om de slachtoffers te vervoeren naar de kampen

Vught of Westerbork. Op het terrein stonden tenten van het Rode Kruis om eerste hulp te verlenen en tafels waarachter typistes van de Joodse Raad zaten en de politieagenten die de sleutels in ontvangst namen.

De zondag ervoor kwam ik op de Keizersgracht. Daar stonden al honderden mensen voor de deur. Iedereen had angst, want wie zou er nu het slachtoffer worden. De lijsten moesten zondagmorgen voor tien uur ingeleverd zijn en de mensen kregen per stencil de oproep om zich te melden op de Polderweg.

Toen ik op de kamer van dr. van der Laan kwam was hij bij de voorzitters en zo ging ik de kamer binnen van zijn secretaris, mijn goede vriend dr. mr. Joseph Gomperts, schrijver en ontleder van joodse boeken. Helaas heeft hij de Bergen-Belsen niet overleefd. Hij had zo graag na de oorlog een boek over mij willen schrijven. Ik kwam zijn kamer binnen en keek naar de muur. Vlak boven zijn hoofd hing een gele davidster en daarin geschreven: 'Een ster is een ster-Hondje'. Zijn secretaresse was toen mevrouw Sajet, zij heeft de oorlog gelukkig overleefd. Ik ging daarna naar de Lijnbaansgracht waar zich dezelfde tonelen afspeelden als bij het kantoor op de Keizersgracht.

Maandagmorgen kregen de 7000 hun oproep thuis om zich dinsdag te melden. Er zijn nog diezelfde dag enige oproepen teruggehaald of herroepen, maar dat zette geen zoden aan de dijk.

Ook die maandag [24 mei 1943] kwam men bij mij vragen, net zoals bij iedere ander persoon: 'Kan je ons niet helpen?'. Je kon op dat moment niets doen, je stond machteloos. Mijn antwoord was op dit moment: 'Als je wel gaat, ga je sowieso op transport'. Meer kon men niet zeggen. Maar wel begrijpen dat je je niet moest melden. Mijn tien fietsers met Ausweis werden ingeschakeld, niet wetende of zij er wel of niet bij waren, omdat men probeerde zoveel mogelijk geheim te houden.

Maandagavond had ik overleg met Elias en Japin. We spraken natuurlijk over de spanning, de volgende dag moesten de mensen zich melden.

Die dinsdag kwamen er in plaats van 7000 maar in totaal 500 personen zich melden. Er speelden zich afschuwelijke tonelen af op de Polderweg. Goede burens en vrienden (ook niet-joden) brachten de slachtoffers weg, waar zouden ze heengaan??

Aus der Fünten en Lages kwamen zichzelf overtuigen van het feit dat de joden zich wel zouden melden. Ze waren woedend toen bleek dat zich maar 500 personen hadden gemeld. Ze zijn toen teruggegaan naar de Euterpestraat om verslag uit te brengen.

Thea Hogestein vertelde een paar dagen later dat Lages aan IV B 4 in Den Haag verslag had uitgebracht en dat Rauter Lages en Aus der Fünten naar Den Haag had geroepen voor overleg. Daar is toen het plan gemaakt voor de grote centrumactie.

De politie en de S.D. werden ontboden in het Roxy-theater voor een paar anti-joodse films plus een drankje. Er werden trams besteld en de groenen moesten allemaal in het Koloniaal Instituut komen. De S.S. moest in de kazerne blijven. Er was ook nog versterking uit Den Haag gekomen, plus politieversterking.

Dinsdagavond waren er weer mensen van huis gehaald, zoals iedere avond. Toen het transport weg was heeft Aus der Fünten gezegd dat er een 'Überraschung' zou komen. Die kwam er dan ook, enkele uren later.

De Duitsers en hun medewerkers moesten in de Euterpestraat blijven. De joodse Ordedienst (O.D.) uit Westerbork moest naar de Polderweg. Het was omstreeks twee uur 's nachts, op woensdag [26 mei], één dag nadat er 7000 mensen zich hadden moeten melden.

Japin en Elias kwamen uit de Euterpestraat. Ik wachtte ze op bij Van der Laan en samen gingen we op de fiets. Ze vertelden wat ze officieel wisten; de centrumrazzia zou beginnen. Ik was perplex door wat ze vertelden. We moesten zo snel mogelijk naar het centrum. Daar aangekomen was men bezig met de afzetting van de hele jodenbuurt. De St. Anthoniebreestraat, de Nieuwmarkt, de brug over de Koningsstraat, de brug bij de Uilenburg werden gesloten, de Valkenburgerstraat bij Rapenburg werd afgesloten, de Katjesbrug opgehaald, net als de brug op de Muiderstraat, de Weesperstraat bleef wel open. De Blauwbrug werd afgezet, alleen Duitsers mochten er door en de Staalstraat-brug was ook gesloten. Zo was er een gesloten ring om de jodenbuurt heen gelegd.

Binnen twee uur, dus om vier uur 's morgens, was het personeel compleet dat de centrumrazzia zou uitvoeren: politie, S.D., S.S., Grünen, Hulppolitie, Feldgendarmerie, plus extra mensen.

Toen wij om twee uur op de brug van de Muiderstraat kwamen nam Elias het woord. Japin haatte deze lui zo dat hij niet of nauwelijks met hen sprak, maar Elias was heel brutaal en had heel veel moed en lef. Af en toe zelfs te veel. Hij nam zeker te veel risico en dan dronk hij zich met jenever moed in. Japin was en bleef zonder drank rustig.

Elias zei tegen de mensen op de brug dat hij moest werken, net als De Hond, en dat ze er dus doorgelaten moesten worden. Want ze waren opgeroepen door de Hauptsturmbannführer Lages, De Hond, Japin en hij. Elias zei dat we van de Hollandse Schouwburg kwamen en nu mevrouw De Hond naar de Schouwburg moesten brengen. Als ze dat wilden konden ze iemand meesturen of zelf meegaan. Het was een geweldig idee dat hem tijdens het gesprek inviel.

De wachten gingen overleggen en omdat Elias beloofde terug te komen met goede papieren in zijn handen en een arrestant, mochten we er door heen. Wij haalden eerst mijn vrouw op en waarschuwde de familie Stodel, mijn schoonouders die naast ons woonden. Zij konden zich die dag schuilhouden en zijn die dag niet gepakt. Zo zijn we met z'n vieren teruggegaan en gemeld bij dezelfde Duitser op de brug van de Muiderstraat.

We brachten mijn vrouw naar de Hollandse Schouwburg voor een dag. In de Schouwburg was inmiddels ook mijn familie uit de Weesperstraat aangekomen. Die waren gewaarschuwd door mij zwager J. Van den Berg. Ze waren daar allemaal clandestien, met veel risico, niet geregistreerd.

Je kon nergens naar toe in de jodenhoek. Mijn zwager I. Swaab zat nog steeds in de gevangenis op de Amstelveenseweg. Ik wilde zijn vrouw waarschuwen zodat zij naar de schuilplaats in het badhuis kon gaan, die weleens vaker werd gebruikt. Maar zover kwam ik niet, beide bruggen in de Valkenburgerstraat waren afgezet.

Zo zijn we met z'n drieën naar de Uilenburgerstraat gereden waar ik mijn broer met zijn gezin (zes personen) heb gewaarschuwd. Meer konden wij niet doen. Met heel veel moeite kwamen wij terug bij de Hollandse Schouwburg. Het was inmiddels rond een uur of zes.

Auto's met luidsprekers en andere geluidswagens van de Duitsers reden toen rond in de jodenbuurt. Ze maakten bekend dat niet-joden tijdelijk een uitgaansverbod hadden en dat de joden zich zonder uitzondering klaar moesten maken voor vertrek, ze moesten uit hun huizen komen en in rijen van vier onder geleide van een Duitser naar het Waterlooplein gebracht. Daar was een grote speeltuin met rondom een hek. Er waren twee ingangen aan de rechterkant en één grote aan de linkerkant.

In rijen van vier liep men dan over het Waterlooplein via het Jonas Daniël Meijerplein naar de Houtmarkt en werd dan naar de grote sjoel tegenover de Portugese snoge gebracht. Daar zaten een aantal typistes klaar om de slachtoffers te registreren en politie agenten om de sleutels in ontvangst te nemen.

Door de O.D. werden de mensen naar de gereedstaande trams gebracht, de trams stonden aan het begin van de Amstelstraat. Deze trams reden naar de Polderweg of men ging gelijk naar de gereedstaande rijtuigen van de N.S. op het Muiderpoortstation en daarna door naar Vught of Westerbork. In Westerbork kwamen zelfs teveel mensen aan. Enkele treinen reden daarom direct door naar Polen of elders.

Tijdens deze razzia werden de joden uit hun huizen, kelders of zolders gesleept-geslagen- gedwongen-mishandeld. Zelfs joden die gemengd-gehuwd waren met of zonder kinderen (die joden waren gesperd en vrijgesteld van transport) moesten ook mee. Zo ook een zoon van Salomon De Leeuw, een jood die met een niet-joodse vrouw was getrouwd. Eén van zijn zoons moest mee en van hem is nooit meer iets vernomen. Japie Biet, die had geen kinderen, was getrouwd met een niet joodse Duitse christen. Ook hij moest mee naar Westerbork, maar kwam later terug nadat hij een stuk had ondertekend dat hij zich vrijwillig zou laten steriliseren door Prof. Mannheim (een Duits-joodse arts) in de Joodse Invalide. Deze dokter deed veel werk en saboteerde hier veel voor veel mensen en had het vertrouwen van de Duitsers. Men kon verder weinig of niets doen.

Nu, na de oorlog in 1982 kan ik schrijven hoe fantastisch mijn vrienden Elias, Japin, Post en Weelink waren. Die dag, onder deze moeilijke omstandigheden, het uit de huizen halen kon men niets doen. Ook niet in de speeltuin. Bij de treinen mocht de Joodse raad niet bij, want daar was de O.D. uit Westerbork, allemaal onbekende Duitse joden. Dus bleef als enige mogelijkheid de registratie in de grote sjoel over.

Daar waren mijn allerbeste vrienden in die tijd op het moment dat mijn broer en zijn gezin, met z'n zessen, uit de Uilenburgerstraat binnenkwam. Zij hebben mijn broer met zijn gezin apart gezet in een hoek in de sjoel. Ze moesten iedereen die hen wat vroeg naar Elias, Japin, Post en Weelink sturen. En zich niet laten registreren. Zo is het ook gegaan.

Er zaten nog wat mensen daar zoals mensen met een Callmeyerstempel (gedoopte joden), een 120.000 stempel, een Diamantsper (daarvoor moest met geld of diamanten betaald worden), een Weinrebsper enzovoorts enzovoorts.

Die werden later allemaal nader bekeken. De eerste vrijstellingen werden niet makkelijk gegeven. Maar omdat het zo een grote groep was en de Duitse autoriteiten konden melden aan Rauter in Den Haag dat de razzia een succes was, werd het later op de middag iets gemakkelijker. 's Morgens was niemand vrijgekomen.

Ik had voor die dag geen extra Ausweis of Joodse Raad-band. Die banden werden eerst maar aan een aantal personen gegeven en later aan meer. Niets doen was er nooit bij voor mij. Zo ben ik met Sally Schelvis met zijn auto met aanhangwagen (een gesloten wagen) naar de Polderweg gegaan. Daar had ik door een samenloop van omstandigheden veel geluk.

Een paar treinen waren tot de nok toe vol met slachtoffers en zo moest een aantal personen weer terug van station Muiderpoort naar de Polderweg (dat was een minuut of tien lopen). Om daar, onder toezicht van de marechaussee, op de volgende trein te wachten. Op de Polderweg waren net als de dag ervoor (dinsdag, toen de 7000 zich hadden moeten melden) tenten van het Rode Kruis, de E.H.B.O en de Joodse Raad.

Wij zette de auto bij de ingang neer. Als eerste kwam mijn schoonzuster Lena Swaab naar mij toe (wiens man in de gevangenis zat). Maar ook mijn broer Mark en zijn vrouw zagen mij. Ik zag de storm op mij af komen, iedereen die mij kende kwam naar mij toe. Wat moest je doen en wat kon je doen? Het was heel moeilijk.

Ik ging naar de wacht toe en vertelde hem dat wij door Hauptsturmbannführer Aus der Fünften waren gestuurd om mevrouw Swaab op te halen. Ik zei tegen mijn broer, waar iedereen bij was, dat mijn vrouw ook niet meer thuis was, net als de rest van de familie. Ik kreeg mijn schoonzuster Swaab mee.

Tegen haar (na de oorlog mijn tweede vrouw) zei ik dat ze zich schuil moest houden in één van de tenten tot dat het donker was. Dan kon ik terug komen, wat er ook zou gebeuren. Ik beloofde haar voor honderd procent terug te komen. En ik zei: 'Als jullie worden opgeroepen, niet reageren en blijven zitten. Komen ze binnen, dan is één van jullie ziek. Laat je eerder wegslepen dan zomaar meegaan. Jullie blijven daar en dan zien we wel verder. De Koninklijke Marechaussee doet jullie daar niets, zeker niet zonder Duitsers.' Ze deden wat ik had gezegd, met nog meer mensen, maar daarover straks meer.

De familie van den Hoorn, de direktie van de Amstelhof had mij gewaarschuwd dat een aantal inwoners van de Amstelhof lid waren of zijn geweest van de N.S.B. Het zou gaan om tien personen plus de familie Fles, gedoopte joden. Het zou daarom te gewaagd zijn voor mij om steeds in het huis te lopen of er te zijn. Ik was nog steeds altijd welkom 's avonds, maar ik moest dan wel direct naar de privévertrekken komen.

Op de dag van de razzia was het onmogelijk iets te doen bij De Amstelhof. Het huis, dat ligt aan de Amstel, de Keizersgracht en de Herengracht, was onbereikbaar omdat de brug over de Herengracht en de Magere brug waren opgehaald. Meer geluk met De Amstelhof had ik bij de later gehouden Oost-Zuid razzia.

Toen ik van de Polderweg wegging met Lena Swaab en chauffeur Schelvis vertelde Schelvis mij dat zijn vrouw ook op de Polderweg was. Ik zei tegen hem dat we Lena Swaab naar de Hollandse Schouwburg zouden brengen en dat hij dan zijn vrouw moest halen. Ik zou dat wel opnemen in de Hollandse Schouwburg. Zo is het ook gegaan.

Lena Swaab is in de Schouwburg die avond door Sjakie van de Kar er uitgehaald en naar huis gebracht. Men vertelde mij de volgende dag dat Schelvis zijn vrouw had mogen halen, dat was in orde en dat zij ook die avond naar huis is gegaan.

Die middag tegen een uur of vier, vijf ben ik weer naar de grote sjoel gegaan om met Elias en Japin te overleggen. Zo kreeg ik mijn broer en familie vrij. Mijn broer kreeg door Japin een aanstelling bij de Hausraterfassungstelle in de Vondel straat, waar hij onmiddellijk kon beginnen.

Het werk bestond uit het sorteren van in beslag genomen huisraad. Met dit bewijs is hij naar huis gegaan. Kort daarna is hij ondergedoken met zijn gezin, dat was door zijn zwager L. Franschman verzorgd. Na de meirazzia heb ik ze niet meer gezien, maar de hele familie van zes personen heeft gelukkig de oorlog overleefd. De dag dat hij ging onderduiken waren ze bij een niet-jood aan de overkant van het huis waar ik woonde, maar ze kwamen niet even langs om iets te vertellen of goeiedag te zeggen.

Tegen een uur of zeven was er een jonge Hollandse S.S.man bij de Hollandse Schouwburg. Ik sprak hem aan met een hogere rang dan hij had, wetende dat je die lagere militairen zo kon beïnvloeden of door te zeggen dat je door een hoge piet speciaal naar hem was gestuurd. Ik vertelde hem dat hij op bevel van de Hauptsturmbannführer met mij mee moest met de auto om op de Polderweg joden op te halen. Zo is deze man met ons meegegaan.

Wij kwamen toen op de Polderweg aan met de auto, gesloten met zeildoek, samen met de militair. Ik keek in de Rode Kruistent en de E.H.B.O. tent en ja hoor, er waren daar nog een aantal mensen aanwezig. Ook mijn broer [Marc] en zijn vrouw. In die Rode Kruisttent heb ik toen gezegd: 'Iedereen die mee wil gaan kan mee. We gaan naar de Hollandse Schouwburg en dan zien we wel weer. Doe zo snel mogelijk, zeg niets en vraag niets. het is afwachten.' In totaal stapten zo 37 mensen in de auto.

Toen zij waren ingestapt ging ik bij de chauffeur zitten en de militair achterop de auto. Zo liet ik de auto stoppen bij de afzetting Muiderpoort. Ik ging naar de Hollandse S.S.man toe en vertelde hem dat ik nu wel alleen naar de Hollandse Schouwburg kon gaan en ik vroeg of hij een fles jenever wilde hebben. Daar zei hij gretig ja op. Ik gaf hem ook nog tien gulden voor een doos sigaren. Hij stapte op en ik ging met de auto en de mensen naar de Hollandse Schouwburg.

Ik liet de auto vlakbij de Schouwburg stoppen want de razzia was zo goed als voorbij. De meesten waren al weggegaan of teruggetrokken en daarom adviseerde ik: 'Ga maar naar huis of wat anders. Dat is veel beter. Maar als je de Schouwburg in gaat, laat je dan niet registreren. Dan kunnen we later wel weer zien. Over twee dagen pas gaat weer een transport. Beslis zelf wat jullie willen.'

Mijn broer en zijn vrouw bracht ik in de Hollandse Schouwburg. Die avond heb ik ze samen met mijn vrouw eruit gehaald en naar mijn huis gebracht. Lena Swaab kwam naar mijn huis en mijn broer is naar de Weesperstraat gegaan, naar de andere familie. Die waren ook al uit de Schouwburg gehaald.

Zo had ik die avond drie vrouwen in huis; mijn vrouwen twee schoonzusters. De hele jodenhoek was uitgestorven. Mijn schoonouders waren nog thuis en mijn zwagertje waren ze vergeten, die had zich verscholen. Ik was die avond met die drie vrouwen thuis gebleven. Mijn broer was in de Weesperstraat. Ik had tegen de drie vrouwen gezegd dat ze bij mij moesten blijven. Ik was zeer moe, lichamelijk en geestelijk en heel down van wat ik allemaal had gezien die dag. Tegen een uur of elf werd er gebeld. Er was zeker gevraagd aan niet-joden of hier joden woonden, of ze hadden het gezien, maar tot mijn schrik kwamen drie S.D.'ers naar boven. Dat waren Schaap en zijn mannen.

De S.D. groep van Schaap reed met een auto met het kenteken Gl 543. Je schrok als je ze zag of alleen hun auto al zag. Ik weet nog het nummerbord, dat joeg iedereen angst aan.

Hun eerste vraag was: 'Hoe komen jullie hier? Alle joden moeten weg zijn uit het centrum. En waarom zijn jullie hier?'. Ik antwoordde: 'Ik heb vandaag gewerkt bij de centrumrazzia. Dat is mijn vrouwen dat is de vrouw van mijn broer, die werkte ook vandaag maar die is nog niet thuis.' Ondertussen lag mijn eigen vrouw al in bed. Ze geloofden mij en zonder huiszoeking of papieren of Joodse Raadband te hebben gezien betrokken zij gelijk. Dat was wel een grote opluchting en ik huilde van emotie en van de nervositeit.

De volgende dag loopt mijn schoonzuster op weg naar haar man in de Weesperstraat met haar vriendin die nog thuis mocht blijven vanwege haar zieke kind. Weer kwam die auto met Schaap aanrijden. Zij gingen naar hen toe met dezelfde vraag als de avond ervoor. Hoe zij als joden nog hier waren. Mijn schoonzuster antwoordde: 'U was gisteren bij ons thuis in de Rapenburgerstraat bij mijn man en zij was daar ook.' Daarop gingen Schaap en zijn mannen weer weg.

* * *

De joden die nog in het centrum woonden moesten binnen drie dagen uit het centrum en de jodenhoek naar Oost verhuizen. Mijn broer en zijn vrouw verhuisde naar de Tugelaweg. Daar woonde een bediende van mij, Barend Roodveld. Daar kom ik nog op terug bij de Oost-Zuid razzia.

Ik ben onmiddellijk op zoek gegaan naar Elias en Japin om met hen over een nieuw plan te overleggen. De zaken met de bordjes 'Joods lokaal' waren allen gesloten en de sleutels van die zaken waren in handen van Elias en Japin. Ik zocht de volgende dag direct contact met ze. Ik bedankte ze eerst voor wat ze de dag ervoor hadden gedaan.

Daarna ben ik met hen naar Dr Van der Laan gegaan die in de Rubenstraat 95 woonde. Daar hebben we in het bijzijn van zijn vrouwen beide zoons, de heer Gomperts en enkele medewerkers veel gesproken over de afgelopen centrumrazzia.

Wij vonden het allemaal een grote ramp en iedereen miste natuurlijk familie of vrienden. Maar men stond machteloos tegen zo'n geweld. Er waren voor iedere drie arrestanten, 22 personen om te arresteren. Ik vertelde toen dat Elias en Japin hadden meegewerkt om tientallen mensen te helpen, al was het misschien tijdelijk. Japin zei toen over mij in het gezelschap dat Sam een echte Maccabeër of Leeuw van Juda was. Zo vond hij mijn werk in de oorlog. Toen ik in 1982 met één van zijn kinderen sprak haalde zij herinneringen op aan wat haar vader altijd vertelde. Deze dag was wel een bijzondere dag voor Elias en Japin.

Ik kwam daar op de vergadering met een voorstel. De volgende dag zouden alle gesloten groentezaken door de Ornia, een Duitse organisatie, worden overgenomen en leeggehaald. Elias en Japin hadden de sleutels nog. Als wij die ochtend alle levensmiddelen uit die zaken zouden halen en direct naar Westerbork stuurden met dezelfde auto's dan kregen we daar zeker papieren voor van de afdeling Oude Schans. Natuurlijk waren er nog een paar scherpe kantjes aan.

Tenslotte hebben wij met drie personen onder toezicht van Elias en Japin alleen de levensmiddelen- en groentewinkels leeggehaald en de spullen dezelfde dag nog naar Westerbork gestuurd. Het was beslist een groot risico dat we namen.

Omdat beide heren met de sleutels de zaken openden en later weer afsloten en verzegelden liep alles op rolletjes. En zo wachtte we daarna maar weer af wat ons nu boven het hoofd hing.

Dat was de grote Oost-Zuidrazzia. De leiding van de Joodse Raad kreeg na lange onderhandelingen enkele toppersonen vrij en deze drie personen kwamen terug uit Westerbork, onder wie mevrouw Eitje. Maar de gewone man telde niet mee. Tussen [26 mei], de centrumrazzia en [20 juni 1943], toen de grote Oost-Zuidrazzia plaatsvond, gebeurde er veel. Dat heb ik al eerder beschreven: alle joden, op enkele uitzonderingen na, uit het centrum naar Oost en de joden in West en Noord werden op twee avond allemaal opgehaald. Zo was alles geconcentreerd in Oost en Zuid.

De weekenden waren, op een enkele uitzondering na, altijd rustig. Wij hadden zaterdagmiddag gehoord dat er een filmavond was in het Roxy-theater voor alle S.D. 'ers, SS'ers en zwarte politie en dat er een feestje zou zijn in de Euterpestraat waarbij de hele top van de S.S. en S.D. aanwezig zou zijn.

Daarbij waren Lages, Blumenthal, Aus der Fünten, Streich en Stube (de Duitse top-nazi) en van de Hollanders; de groep Schaap en de groep Heinicke en de S.D. uit de Doelenstraat.

Ook in het Koloniaal Instituut en in de Sarphatistraat werden propagandafilms gedraaid. Niemand wist er iets van af want al het personeel in de Euterpestraat of elders moest binnenblijven of was bij de films of het feestje.

Iedereen ging naar zijn huis en niemand wist wat er voor de deur stond. De mensen van de tram en de Amsterdamse politie wist ook van niet. 's Morgens om vijf uur werd ik gebeld door iemand van de B.B. Bescherming Burgerbevolking, die mij een boodschap overbracht dat heel Oost en Zuid was afgezet. Hoe was dat gedaan? Ze hadden uit Den Haag en omstreken S.S. en S.D. en politiemensen gehaald, dat waren er duizenden.

Plus de lui uit de bioscoop Roxy die met auto's naar Zuid en oost kwamen en uit de kazerne en uit het Koloniaal Instituut.

Alles werd geleid vanuit de Euterpestraat, door Lages. Aus der Fünten was op het Olympiaplein en Streich in Oost. Men heeft daar voor een zondag gekozen en ze hebben met deze grote mensenmacht een ring gelegd om Oost en Zuid, zo dat er niemand meer in of uit kon. Zelfs de niet-joden in deze buurten kregen een uitgaansverbod en konden niet naar de kerk. Wij waren machteloos op dat moment.

Mr Dumaine, de compagnon van de heer Bosboom woonde in Oost. Deze niet-joodse man kwam naar mij toe en vroeg of wat ik voor de familie Bosboom kon doen. Hij had een attest van de dokter bij zich waarin stond dat de heer Bosboom hartpatiënt was. Wij hadden van twee mensen van de B.B. gehoord hoe de toestand was in Oost, maar zeiden tegen Dumaine dat we alles zouden proberen.

Ik ben toen naar de Amstelhof gegaan en gevraagd of ik een zieke patiënt kon brengen, voor een paar dagen. Dat kon volgens die uitzonderlijke brave mensen. Wij belden de E.P.M.A. op de Ruysdaelkade met het verzoek de familie Bosboom uit Oost op te halen en naar de ziekenafdeling op Amstel 51 te brengen.

Mr. Dumaine ging zo vlug als hij kon naar Oost om het attest af te geven aan de broeders van de E.P.M.A. die met gillende sirenes door de afzetting waren gekomen. En door het poortje, waarvan ik nog steeds de sleutel had, werd toen de familie Bosboom de Amstelhof binnengebracht.

Hun dochter was niet meegegaan uit angst dat het niet goed zou gaan met haar ouders. Wij hebben niets meer van haar gehoord. De familie is daarna ondergedoken maar heeft de oorlog helaas niet overleefd. Hun zoon, Mr Bosboom, na de oorlog directeur van de Sociale Verzekeringsbank in het noorden, kwam mij na de oorlog bedanken voor deze aktie.

Door deze onverwachte situatie met de ziekenwagen E.P.M.A. heb ik twee betrouwbare heren van de B.B. naar mijn broer in Oost gestuurd. Tegen hem heb ik gezegd dat er mogelijk een ziekenwagen zou komen om hem op te halen en dat ze dan mee moesten. Zo ging mijn broer in het bed mee met de chauffeur en de broeder van de E.P.M.A. die ik voor het vervoer van de familie Bosboom 75 gulden had moeten betalen. Ik maakte een deal. 'Hier hebben jullie 75 gulden en een extra fooi van 25 gulden.' Deze honderd gulden betaalde de familie Bosboom.

De broeder en de chauffeur waren er heel tevreden mee en toen stelde ik hen voor om nog zo'n rit te maken naar Oost. 'Dan krijgen jullie ieder van mij honderd gulden'. Ze stemde er mee in en ik gaf ze het adres, hopen dat de familie Roodveld en de familie De Hond mee zouden gaan.

Zo kwamen de heren van de B.B. op de Tugelaweg aan in een ziekenwagen met gillende sirene. De ziekenbroeder meldde zich met de woorden: 'Ik kom de zwangere vrouw halen.' De grap was dat mijn broer zich ziek meldde en in bed lag met doktersattesten dat hij astma en bronchitis had. Toen hij hoorde wat de broeder zei sprong hij uit bed. Zijn vrouw deed toen direkt een kussen onder haar jurk om zo zwanger te lijken. Beiden zijn toen meegegaan met de ziekenwagen, de familie Roodveld helaas niet.

Alhoewel ik het geprobeerd had met de ziekenwagen. Het is niet gelukt, ze zijn niet meegegaan omdat ze het niet begrepen of omdat ze bang waren.

Toen de ziekenwagen weer op Amstel 51 voor het poortje verscheen moest eerst mijn schoonzuster op een brancard de poort in. De buitendeur was gesloten en de binnendeur ook. De gang met het poortje was ongeveer vijf meter lang en zo kon men noch van binnen, noch van buiten iets zien.

Het lukte en ik wist dat ze in waren voor geld. Geld speelde voor de broeder en de chauffeur een rol en daarom waren ze vanaf dat moment betrouwbaar. Ik vroeg ze of ze nog een rit wilde doen. Eerst zeiden ze dat ze nog wel wat meer te doen hadden en later zeiden ze dat het te grote risico's met zich meebracht en dat ze ook gezinnen hadden. Toen bood ik aan het bedrag te verdubbelen en deden ze het wel. Ik liet de opgehaalde mensen zelf deze twee betalen, dit risico wilde ik persé niet nemen. Praatjes waren er al genoeg.

Het is beslist zo dat er handelingen zijn gebeurd waarover het beste gezwegen kan worden, maar ook dat er met minderwaardige personen, met geld of met goederen iets was te doen. Diezelfde dag heb ik nog enige malen met de E.P.M.A. zaken gedaan en het laatste bedrag dat ik ze moest betalen voor een rit was maar liefst tweehonderd. Maar ja, wat doet een mens in doodsangst en geen uitzicht op wat hij van de toekomst of van de nazi's kan verwachten.

Hier wil ik nog wat aan toe voegen over de familie Van den Hoorn van de Amstelhof. Het was fantastisch wat zij allemaal deden en wat voor en risico's ze bewust namen door wat ze deden. Ze zorgden voor distributiekaarten, persoonsbewijzen, stamkaarten, levensmiddelenbonnen en kaarten. Verder namen ze joodse meisjes als niet-joodse meisjes in dienst, lieten joden tijdelijk voor één of twee nachten slapen in dat grote huis en tenslotte die zaak met de E.P.M.A. ziekenwagen. Ook was er nog een illegale zender in De Amstelhof.

In de oorlog bracht ik mijn spaargeld naar de Amstelhof. Dat zat in een heel groot blik vol met zilveren guldens en rijksdaalders en nog wat meer. Mijn vrouw had dat verteld aan haar zuster Lena. Toen die met haar man ging onderduiken heeft ze dit blik met geld van mijn vrouw meegenomen naar haar onderduikadres in de Saffierstraat bij mevrouw S. Kuiper. Toen ze gepakt werd werd er ook een huiszoeking gehouden. Het geld en vele andere goederen werden meegenomen. Mijn zwager Juda van de Bergh heeft het van ze gekregen toen hij aan hen vertelden dat ik op transport moest naar Auschwitz. Een partij groenteblikken en duizend gulden, die van mij was.

De ochtend van het transport heb ik mijn zuster, die toen in Westerbork woonde, met dat groenteblik naar de wagon zien komen. Pas na de oorlog hoorde ik dat Juda van den Bergh duizend gulden in zijn zak had gehouden.

De eerste keer dat ik na de oorlog op de Amstelhof kwam vertelde de heer Van den Hoorn mij dat en toen ik wegging gaf hij mij een portefeuille. Pas enige weken later maakte ik die open om er wat papieren in te doen. Wat bleek? De directeur had er duizend gulden in gedaan. Hij had aan mijn gezicht gezien dat ik van niets wist wat hij aan Juda van den Berg had meegegeven en wist alles van mijn toestand na de oorlog. De familie Van der Hoorn was geweldig.

Als ik voor de oorlog bij hen in de privévertrekken weleens koffie dronk dan keek ik meestal naar het antiek in hun huiskamer. Daaronder ook verschillende Delfts blauwe borden. Twee grote borden trokken steeds mijn speciale aandacht. Maar beslist nooit met een bijbedoeling en niet wetende wat voor catastrofe nog zou komen en hoe groot onze vriendschap en samenwerking nog zou worden.

In 1956 overleed de heer Van den Hoorn tijdens een vakantie in Oostenrijk. In 1960 kom ik thuis van mijn werk en mijn vrouw zegt tegen mij: 'Je raadt nooit wie er in de huiskamer op je wacht.' Daar zat mevrouw Van den Hoorn. Na vele omhelzingen en kussen kwam de aap uit de mouw. Mevrouw Van den Hoorn haalde twee grote pakketten tevoorschijn en zei erbij dat haar overleden echtgenoot had gezegd en ook had vastgelegd voor de kinderen dat Sam de Hond deze twee grote antieke Delfts blauwe borden als aandenken moest krijgen. En dat nu mevrouw Van den Hoorn er zelf het plezier van wilde hebben om ze in levende lijve te overhandigen (commentaar overbodig).

De borden hebben in mijn huis een ereplaats. Ze zijn meer dan driehonderd jaar oud en de waarde is niet in geld uit te drukken, zoveel plezier en herinneringen heb ik aan deze borden. Ik ben er zeer trots op.

Na de oorlog, tot de dag waarop mevrouw Van der Hoorn is overleden in 1979, hebben wij altijd wederzijds hele goede contacten gehouden. Vele keren hebben wij haar gehaald en haar bij al onze simches met de kinderen en kleinkinderen al eregast beschouwd. Dat was onze eerste plicht. Bij elk weerzien waren wij altijd blij en zeer gelukkig.

* * *

Na de centrum-razzia moesten de overgebleven joden dus naar Oost verhuizen. Na de Zuid-razzia moesten de toen nog overgebleven joden naar het centrum verhuizen. In West, waar niet veel joden woonden was ook alles opgehaald. De Joodse Raad ging door met wat er over was, de meeste waren gemengd-gehuwd of met een Callmeyerstempel of een 120.000 stempel.

Bij transporten kwam elke week de Ordedienst (O.D.) uit Westerbork. De O.D. bestond bijna helemaal uit Duits joodse vluchtelingen die ook bij de transporten uit Westerbork naar Polen waren en die deden dat werk voor de Duitsers goed, beter dan de medewerkers van de Expositur van de Joodse Raad. Deze werden weer teruggestuurd naar Westerbork. Een klein aantal medewerkers was nog over. Want in de Hollandse Schouwburg bleef er werk, het ophalen van joden ging door, al was het dan op kleine schaal en in plaats van elke avond een transport nu twee keer per week. Er kwamen nu ook joden van buiten Amsterdam of gevangene joden of gepakte onderduikers.

Mijn contacten met Elias en Japin en zijn vrienden waren steeds sterker en beter geworden. Zo waren zij ook zijdelings betrokken bij de brand in het Bevolkingsregister in de Plantage Kerklaan.

Het was op een donderdagavond juli 1943. Mijn familie zat als gevangenen in Westerbork. Mijn zwager Juda van den Bergh kwam nog steeds elke week in Westerbork, of met een vrachtwagen of met een privé-auto om Aus der Fünten te brengen.

Die donderdagnacht om een uur of twee stond ik buiten te praten met Elias en Japin aan de overkant bij de Hollandse Schouwburg.

Wij zagen dat aan de overkant twee grote wagens met groene politie stopten voor de Schouwburg en een paar met de S.D. naar binnen gingen. Voor ons niets ongewoons omdat zoiets steeds gebeurde. Maar na vijftien minuten komt onze vriend agent Weelink er weer uit met deze S.D. en groene politie en komt naar ons drieën toe.

Hij vroeg zeer luidkeels, voordat iemand anders iets kon zeggen, in het Nederlands: ‘Baas, deze personen vragen naar “ene Hondje of zo”. Ze hebben gevraagd of ik hem kende. Nu, ik ken hem niet, weten jullie misschien wie dat zou kunnen zijn? Volgens deze heren moet hij wonen in de Rapenburgerstraat en in de Hollandse Schouwburg werken.’ Daar stond ik zelf bij, mijn oren konden het niet geloven.

Het eerste antwoord kwam van de rustige Japin: ‘Nooit van gehoord. Nee, die kennen wij niet hier in de Hollandse Schouwburg, misschien heeft hij een andere naam of zoiets.’ Elias vroeg droogweg hoe hij eruit zag en of het een jood was. Weelink hield verder zijn mond. Tenslotte moest Weelink mee naar mijn huis en hebben toen mijn vrouw opgehaald. Die wist niet wat ze zag, dat de Weelink die zij wel kende daar bij was. De S.D. onderzocht mijn woning en ze werden kwaad omdat ze niets hadden gevonden. Toen hebben ze alles overhoop gehaald en stukgeslagen, zo vertelde Weelink mij de volgende dag.

Enkele dagen later zat mijn vrouw in Westerbork. Ik hoopte dat ze daar kon rekenen op mijn Duits joodse vrienden. Ze is daar zes tot acht weken geweest en elke week moest ik tussen de acht en twaalf pakketten levensmiddelen en omkoperij-spullen verzorgen voor mijn hele familie die dan door Juda Van den Berg werden meegenomen.

De gevangenen in Westerbork woonden in overvolle barakken. De Duitse joden, ‘ingezetenen’ genoemd, woonden allen in huisjes. Mijn zuster, de vrouw van Juda van den Berg kreeg ook zo’n huisje en die ging met het laatste transport vanuit Westerbork naar Auschwitz.

Ik vond dat ik in Amsterdam meer kon doen dan in Westerbork. Zo begon ik met de leiding van de Joodse Raad die er nog was te praten en dan vooral met mijn goede vriend Dr. Sluzker. Ik zei tegen hen dat als er mensen terug zouden komen uit Westerbork, dat het dan niet weer prominente joden of Duitse joden moesten zijn. Ik kreeg grote bijval van DI. Van der Laan, MI. Gomperts, Dr. Mr. Leo de Wolff, Meijer de Vries en vooral van DL Sluzker.

In Westerbork zaten ook Harry Schuitevoerder met zijn gezin en de familie Sander Roodveld uit de Kerkstraat, de papierhandelaar, met vele anderen. Toen Sluzker mij vertelde dat er een aantal personen terug zouden komen uit Westerbork werden deze personen en onder andere ook mijn vrouw, voorlopig op een lijst geplaatst.

De onderhandelingen duurden weken en de lange lijst werd steeds kleiner. Ik kreeg een bijzonder aanbod om met mijn vrouw naar kamp ‘Barneveld’ te gaan. Dit doorgangskamp was voor joodse intellectuelen of joodse N.S.B.’ers of joodse personen van verdienste.

De meeste mensen die daar zaten hadden titels: mr of dr of prof. en hen was beloofd dat ze in Holland mochten blijven. Ook zaten er de Duitse joden met medailles uit de oorlog 1914-1918. Maar wat ze ook waren, ze zijn later allemaal naar Bergen-Belsen gedeporteerd. Ik heb dat voor die tijd bijzondere aanbod niet aanvaard. Mijn antwoord was: 'Ik ben geen bijzondere jood maar een hele gewone jood. Jullie weten mijn antwoord al: "Een jood is een jood" zonder enig verschil.'

Zo gingen de weken om en mijn werk ging gedeeltelijk door. Elke nacht was ik van huis en overdag, meestal pas 's ochtends, ging ik slapen. Een ongeregeld en onverzorgd leven. De broer van Harry Schuitevoerder kwam mij vragen of ik wat voor zijn familie kon doen. Ik zei dat hij een hele goede kans maakte. Mijn schoonzuster Lena Swaab was bij mij in huis en verzorgde mij. Haar man zat nog steeds gevangen op de Amstelveenseweg. Mijn schoonouders die naast mij woonden waren er gelukkig ook nog steeds.

Op maandagavond kwam ik bij Dr Sluzker thuis. Hij vertelde mij vertrouwelijk dat deze mensen zeker van de lijst in Westerbork vrijkwamen. Ik moest hem beloven tegen iedereen mijn mond te houden, ook tegen de leiders van de Joodse Raad. Dat deed ik ook. Met Sluzker maakte ik in orde dat de families Roodveld en Schuitevoerder met kinderen en mijn vrouw in ieder geval met het aantal, hoeveel het er ook waren, naar Amsterdam zou komen.

Diezelfde tijd gebeurde er wat, wat nog niet eerder was gepasseerd. De joodse gevangenen uit de strafgevangenis aan de Amstelveense weg gingen steeds stelselmatig mee met de transporten van de Borneokade. Dus regelrecht uit de gevangenis naar de treinen en zo verder. Er was geen transport en de Amstelveenseweg zat vol met gevangenen. Zo was het de enige keer dat de gevangenen via de Hollandse Schouwburg met het eerstvolgende transport mee zouden gaan. Bij deze gevangenen was mijn zwager Sjaak Swaab.

Al deze gevangenen zagen er verschrikkelijk uit, ondervoed, onverzorgd, met een baard enzovoorts enzovoorts. Mijn schoonzuster Lena was nog steeds bij mij in huis maar ze hield haar woning aan in de Valkenburgerstraat 81 II. Na een paar dagen begon mijn zwager zelfs als gevangene weer aan zijn werk in de Hollandse Schouwburg.

Ondertussen werden er steeds meer sperstempels ongeldig verklaard. Bij iedere sper hoorde een lijst, er waren veel sperren en veel lijsten: van de Joodse Raad, de 120.000 lijst, die van Callmeyer, de gedoopten, de Mischlinge (halfjoden), die van Weinreb, Duitse oudstrijders, de 'Barneveld' lijst, gemengd-gehuwden en nog vele anderen. De sper die vandaag goed was, werd de volgende dag ongeldig verklaard. Men betaalde soms heel veel geld of diamanten aan de officiële Duitse instanties of via een Duitse of Hollandse bemiddelaar, maar wat je ook deed, niets was zeker.

De jacht op joden werd daardoor steeds heviger en winstgevender. Voor elke jood werd vijftien gulden extra betaald. Een S.D.'er, genaamd Zwarte Van den Berg, vertelde trots in de Schouwburg dat hij de hele familie Plotschke uit hun huis had gehaald en naar de Schouwburg had gebracht. En dat hij zijn judaspenningen of extra geld had geïnd.

De mensen zonder sper waren allen radeloos. Zo gebeurde het een keer, voor het melden van de joden op de Polderweg, dat ik door mijn werk enkele dagen niet thuis kwam en dat mijn vrouw mij probeerde ergens te bereiken. Zij is mij gaan opzoeken op de Keizersgracht bij dr Van der Laan. Juist die ochtend stonden vele honderden joden voor de deur om het een of andere zaak of om personen te spreken over hun eigen zaken. Omdat die dag iedereen zich moest melden voor die dinsdag op de Polderweg was het extra druk.

Mijn vrouw kon net als ieder ander niet naar binnen. De hoofdportier van het gebouw, de heer Brilleslijper, mocht niemand naar binnen laten. Zo duwde hij mijn vrouw een beetje te hardhandig weg en ze kreeg een klap in haar gezicht waardoor haar bril stuk viel. Huilend kwam ze zo boven in de kamer van dr Van der Laan.

De heer Brilleslijper was de eerste koopman voor die tijd die het scheerapparaat met mesjes heeft verkocht als standwerker op de markten en ze later zelf heeft geïmporteerd. Zijn zoons en schoonzons zijn daarna deze mesjes gaan verkopen op alle markten in Nederland. Brilleslijper heeft toen een groothandel in deze artikelen opgezet en haalde een goede omzet. Zo goed dat hij in een huis op de Keizersgracht kon gaan wonen. Jaren later, toen de oorlog kwam, is toevallig de Joodse Raad in hethuis naast dat van hem gekomen. Zo werd Brilleslijper de beheerder en hoofdportier van dit gebouw van de Joodse Raad.

Toen mijn vrouw zo in die toestand, nerveus en huilend bij mij kwam, kwam ook de heer Brilleslijper erbij. Hij zei niet geweten te hebben dat het mijn vrouw was. Toen ben ik pas kwaad geworden en vroeg of het verschil uitmaakte wie daar aan de deur bij de Joodse Raad kwam en ze dan verschillend te behandelen. Maar wat was het toeval. Ik beloofde dat ik zo vroeg mogelijk thuis zou zijn want er lagen wat berichten voor mij en ik was heel erg moe en wilde die avond thuis blijven.

Eenmaal thuisgekomen en de berichten gelezen wist ik al dat ik weg moest. Eerst nog gegeten en geslapen en tegen tien uur werd ik wakker. Ik kleedde mij, at en dronk wat en ben toen weggegaan. Eerst naar de Rubensstraat, het huis van dr. Van der Laan om te kijken of daar berichten waren. Daarna naar de Jan van Eyckstraat, de Expositur, bij mijn vriend Leo de Wolff. En tenslotte naar het Adema van Scheltemaplein. Ik ging daar juist naar binnen en maakte een afspraak voor na het transport van die nacht met Elias en Japin die mij dringend wilde spreken.

Ik liep zo de grote binnenplaats op waar de arrestanten werden binnengebracht van die avond en wie zie ik daar binnenkomen met de laatste arrestatiewagen van de Grüne Polizei .. De heer Brilleslijper met zijn vrouw. Via de registratietafel waar hij zojuist passeerde kwam hij naar mij toe. Hij zei prompt: 'Meneer de Hond, na dat incident met uw vrouw vanmorgen zal u zeker niets voor mijn doen.' Deze woorden waren een zware belasting voor mij. Het was laat, de officieel vrijgelaten arrestanten waren al vrij maar wachtte alleen nog om opgeroepen te worden. Dan werden ze naar de Jan van Eyckstraat gebracht, zoals dat elke avond ging. Het was beslist een hopeloze zaak.

Ook het doorgeven van zijn naam aan het secretariaat van de Joodse Raad zou te laat zijn. Alles wat je op dat moment deed was hopeloos. Want nadat de laatste van deze gearresteerden die met de laatste auto waren gekomen waren geregistreerd, dan ging gelijk het transport weg.

Ik ging naar dr Sluzker en vertelde toen niet alleen de functie van de heer Brilleslijper, maar ook dat hij de sleutels had van het kantoor van de Joodse Raad aan de Keizersgracht, de sleutels van de brandkast en alle afdelingen en kantoren. Ik maakte zijn rol wat groter en zijn functie belangrijker. Dr Sluzker zei dat Aus der Fünten al weg was, en hoe krijg je hem dan vrij.

Hij ging naar een andere hoge piet toe, legde de zaak uit en vroeg deze twee mensen achter te mogen houden tot de volgende morgen om deze zaak dan te bespreken. Zo kwamen ze toch vrij die avond. Helaas hebben ook zij de oorlog niet overleefd.

* * *

Nu ga ik verder met de zaak Westerbork. Mijn vrouw was daar zeven of acht weken. Mijn ‘vrienden’ hadden daar de leiding, de van huis uit gevluchte Duitse joden als Heynemann, Hannauer, Eckmann en Grünberg. Zij waren daar later geïnterneerd en hadden nu op de administratie de leiding.

Ik was er van overtuigd dat er elke week een transport weg moest naar het oosten en dat het voor de Duisters niets uitmaakte wie er weg gingen, zolang de wagons maar vol kwamen. En zo kon men op de administratie veel doen. Maar iedereen had zijn relaties en zijn vrienden en in Westerbork waren ook allerlei soorten van lijsten met gesperden.

Het was toch elke maandag spanning van wel of niet op transport. Die lijsten werden per barak pas op zondag na spertijd afgeroepen. Zo gebeurde het dat er op de zondagavond als het theater vol zat met vooraan in de zaal de Duitse bazen van alle rangen en de bewakers waarvoor de joodse artiesten optraden en tegelijkertijd in de barakken de namen werden opgelezen van de slachtoffers die de volgende dag op transport gingen. Zieken en strafgevangenen van het hospitaalblok en blok B-7 gingen altijd het eerst. Voor hen was er nooit vrijstelling mogelijk.

En zo kwam de dag dat een trein met officieel uit Westerbork vrijgelatenen aankwam op de Borneokade. In totaal ging het om dertig personen. Daarbij was mijn vrouwen de familie Roodveld en de familie Schuitemvoerder met kinderen. Sluzker had woord gehouden. Het probleem was waar de familie Schuitemvoerder heen moest. Hun woning was al gepulst door Puls of door hun burens. Mijn schoonzuster Lena deed een fantastisch aanbod: ze gaf hen haar woning aan de Valkenburgerstraat 81 II en door toeval bleef de familie Schuitemvoerder daar tot het einde van de oorlog wonen/onderduiken.

Enkele dagen later moest mijn schoonzuster zelf onderduiken in het Gemeentelijk Was en Badhuis in de Valkenburgerstraat. Dat was nadat alle 170 overgebleven Joodse Raad sperren ongeldig werden verklaard en de Joodse Raad officieel was opgeheven. Ook alle andere sperren werden ongeldig verklaard [dit was op 28 en 29 september 1944].

De laatste dag kwam de O.D. uit Westerbork en bleef een week in Amsterdam. Ze begonnen met de S.D. en de Grüne Polizei en ander tuig het restant van gesperden ophalen. Eerst werden de 170 van Joodse Raad opgehaald, de sperren van Asscher en Cohen plus andere personen op die lijst die zij nog maar pas hadden opgesteld. Daar mocht toen niemand bij, ondergetekende stond daar beslist niet bij.

BIJLAGE 1 RAPPORT STICHTING '40-'45

Rapport B-2353 stichting 1940-1945 Distrikt Amsterdam en Noord-Holland, over Salomon de Hond, geboren 6 maart 1914 te Amsterdam en gehuwd op 1 mei 1947 te Amsterdam met Marianne Brander, geboren 14-11-15 te Amsterdam (eerder gehuwd geweest met Clara Stodel, geb. 1-9-1915 en overleden 3-3-1944) De heer de Hond richtte in december 1939 een groentezaak op in de Weesperstraat 108, kort daarna gevolgd door een tweede zaak in de Weesperstraat no 84.

In december 1940 werd een vennootschap opgericht onder de naam S. De Hond en Co waar hij als vennoot deel uitmaakte. Zijn privéadres was Rapenburgerstraat 81. Reeds bij de eerste maatregelen tegen onze Joodse landgenoten probeerde de heer de Hond in nauwe samenwerking met de heer Henrar van het Gewestelijk Arbeidsbureau zoveel mogelijk Joodse personen aan uitzending te onttrekken. In een rapport van december 1945 verklaarde de heer Henrar, dat hier zeker geen financiële bijbedoelingen meespeelden, aangezien de meeste mensen die de Hond aan de heer Henrar doorspeelde, kleine joodse burgers en arbeiders waren.

Via de heer Van der Laan van de centrale Markthallen werd hij als leverancier aangewezen voor de Jüdische Zentralstelle [bedoeld wordt Zentralstelle für Judische Auswanderung, maar hier, noch bij de Schouwburg heeft De Hond ooit geleverd. Wel hielp Sam de Hond met zijn vrachtauto bij het vervoeren van bagage van de opgehaalde mensen van de Zentralstelle naar de tram in de Beethovenstraat en later naar het Centraal Station] met leverantie-adressen de Hollandse Schouwburg en het Adema van Scheltemaplein. Via de heer van Duinhoven, eveneens verbonden aan de Centrale Markthallen, kwam hij in het bezit van 500 bewijzen, voorzien van Duitse stempels voor personen, die werkzaam zijn in de sector van de voedselvoorziening.

Door hierop de namen te vermelden van geïnterneerde Joodse landgenoten slaagde de heer de Hond er in vele Joodse landgenoten uit de Hollandse Schouwburg en het Adema van Scheltemaplein te krijgen. Een aantal werd ondergebracht in het Oudeliedenhuis van de Hervormde Gemeente te Amsterdam, Amstel 51, waar de Heer Van der Hoorn destijds directeur was, terwijl er tot ver buiten Amsterdam werd ondergebracht, waarbij soms gebruik werd gemaakt van het autovervoer, waarover de heer de Hond als officiële leverancier beschikte.

Omstreeks half 1943 werd hij door de S.D. gezocht wegens de ontsnapping van een moeder en kind uit het gebouw aan het Adema van Scheltemaplein, waarbij het kind in een melkbus werd vervoerd. Op bevel van Aus der Fünten werd hij gearresteerd, maar wist vóór zijn op transportstelling naar de achteruitgang aan het Adema van Scheltemaplein te ontkomen. Hij dook onder en wist tot begin 1944 aan de vijandelijke greep te ontkomen. Zijn bedrijf was inmiddels overgegaan in handen van Omnia Treugandgesellschaft m.b.H., Arnhem. Begin 1944 werd hij met zijn vrouw gelijk met vele anderen, vanuit de kelder van het Gemeentelijk Was en Badhuis (directeur de heer Mijndema), gearresteerd en op transport gesteld. Zijn vrouw is op 3 maart 1944 omgekomen, zelf werd hij als straf geval naar Auschwitz gezonden, verbleef in verschillende kampen en werd tenslotte in Mauthausen bevrijd.

Met een ernstig hongeroedeem en een hernia kwam hij in Nederland terug. Hoewel hij geestelijk en lichamelijke ernstig gehandicapt was in de eerste na-oorlogse jaren, wist hij zijn oude bedrijf weer op te bouwen. Bleef echter regelmatig onder doktershanden, waarbij vooral zijn rug hem parten bleef spelen.

In 1964 geraakte hij op weg tussen Rotterdam en Amsterdam in een coma. Hij kwam onder behandeling van een neuroloog en moest voor het C.B.R. jaarlijks een zogenaamde gezondheidsverklaring geven. Ook leed hij aan een geheugenvernauwing, waarbij zijn geheugen af en toe totaal wordt uitgeschakeld, hetgeen vooral bij zijn handel zeer storend is. [...] .

Na de bevrijding werd er, vermoedelijk alleen op roddelpraat, een aanklacht tegen de Hond ingediend. Mr. M. H. Gelinck, advocaat fiscaal, deelde op 25 februari 1948 aan de S.E.C. mee “dat ofschoon De Hond beschuldigd werd van verraad, deze bewijzen te zwak zijn om een vervolging te rechtvaardigen en dat van een politiek verkeerde instelling van de Hond overigens niets blijkt”.

Zijn illegale werk wordt bevestigd door:

- de heer en mevrouw Dreese en Dreese-Goslau
- de heer H.A. van Duinhoven, directeur van het Marktwezen,
- mevrouw G.P. Van der Hoorn, oud directrice Amstelhof,
- mevrouw B. Jakobs-Gudema,
- de heer A. Japin, gep. Adjudant van Politie -oud LKP'er, [zie bijlage 2]
- de heer A. de Lange, de heer Meyer de Vries, oud--administrateur in algemene dienst Ministerie van Sociale Zaken.
- De heer H. Schuitevoerder en opperrabbijn de heer A. Schuster.

Na de oorlog is de heer De Hond opnieuw gehuwd met Marianne Brander die destijds ook door hem werd bevrijd, maar later opnieuw gearresteerd werd. Ook zij overleefde het kamp, waar zij gedurende lange tijd in een zogenaamd experimentenblok verbleef. [...] .

Op grond van de vele goede referenties, de niet in behandeling genomen aanklacht bij Justitie en de zeker 12 niet hierboven genoemde personen, voorkomende in het dossier bij Justitie, die allen hun dank uitspreken voor hetgeen de heer de Hond voor hen en hun gezinnen heeft gedaan, dient de zogenaamde verzetsverklaring te worden afgegeven. Amsterdam 27 oktober 1971.

BIJLAGE 2: VERKLARING EN INFORMATIE A. JAPIN

Brief van Japin aan de Stichting '40-'45, gedateerd 24 augustus 1971:

'Ik denk dat het omstreeks mei 1942 was toen we Sam de Hond leerden kennen. Om Sam en zijn werk uit te laten komen zal ik naast Sam ook de personen moeten tekenen die met hem samen werkten. Ik hoop dat de persoon van Sam echter juist naar voren komt.

Elias en ik (ondergetekende) waren omstreeks Februari 1942 door de chef recherche van de Amsterdamse politie gezonden naar het Adema van Scheltemaplein, naar de Christelijke H.B.S. . Daar waren Nederlanders-allen N.S.B.ers zoals ons later bleek- die het huisraad van de joodse families moesten opschrijven. Onze taak was, toezicht en controle op deze lieden te houden om te voorkomen dat ze de joodse families zouden bestelen.

Toen we ongeveer drie weken daar waren en niets voor dit werk voelden, leerden wij dr. Van der Laan kennen, de gewezen directeur van het marktwezen, alsmede zijn medewerker de heer Gomperts de bekende schrijver. Iedere zaterdagochtend kwamen wij bij dr. Van der Laan aan huis voor een bespreking. Wij gaven door wat er die week had plaatsgevonden alsmede de opdrachten die gegeven waren en besprekingen die hadden plaatsgevonden. Hier leerden wij Sam de Hond kennen. Hij bleek een der helpers van dr. Van der Laan te zijn.

In overleg met dr Van der Laan kwam Sam ons haast dagelijks opzoeken om te vragen of er nog bijzonderheden waren. Sam was in feite dus de koerier tussen Van der Laan en ons. V oordat we Sam ons vertrouwen gaven hadden we hem even nagetrokken aan het hoofdbureau en daar hoorden we dat Sam nogal nauwe relaties onderhield met de hoofdinspecteur Blanken van de bereden politie, en dat deze twee erg hadden samengewerkt in de dagen van februari 1941. [Toen waren er veel]

Vechtpartijen tussen de burgerij en W.A. en de Groene, alsmede de grote arrestaties van veel jonge joden. Naar aanleiding van dit bericht gaven we Sam het volle vertrouwen en werd de samenwerking tussen Dr Van der Laan, de heer Gomperts en Sam de Hond steeds intensiever. Er kon niets gebeuren of onze joodse vrienden waren op de hoogte. Na 15 juli 1942 toen de eerste groep joden zogenaamd vrijwillig waren vertrokken naar Westerbork werd de samenwerking anders. Dagelijks kwam Sam inlichtingen en berichten halen en daar er vaak joden werden gearresteerd en aan het Adema van Scheltemaplein werden geplaatst op de binnenplaats keek hij of er gelegenheid was er uit te halen.

Sam kwam regelmatig in een oude vrachtauto en menigmaal kreeg een gearresteerde de kans om in de auto te klimmen en met Sam te verdwijnen. Ik moet iets van dr Van Der Laan zeggen. Hij was een groot man en ik kan hem in een paar woorden uittekenen. Hij was weggebracht met zijn gezin naar Westerbork in 1943. Hij kwam een paar dagen terug en ik adviseerde hem onder te duiken. Zijn antwoord hierop was: "Ik ben jood en waar mijn volk gaat daar ga ik ook." Hij is teruggegaan en nooit terug gekomen. Zoals reeds even aangehaald heeft Sam verschillende mensen helpen vluchten uit het gebouw aan het Adema van Scheltemaplein. Dit was een zeer gevaarlijk en moeilijk werk. De gearresteerden liepen op de binnenplaats. Er was dan een post (S.S.er) geplaatst bij de ingang van de binnenplaats. Er zijn nogal wat pogingen mislukt. Twee vluchtende mannen zijn daar door de wacht neer geschoten en gedood.

Sam werkte hier veel samen met Karel Weelink, een van onze agenten. Sam plaatste zijn auto nabij de deur en Karel Weelink lokte de wacht dan even weg. Sam maakte hier dan gebruik van en verdween gauw. Met een paar vluchtelingen. Ik heb dit persoonlijk vaak zien gebeuren en met angst in mijn hart meegemaakt. Er hoefde maar iets mis te gaan en Sam was van de kaart.

Hoeveel mannen Sam hier heeft weten te redden kan ik niet aangeven, het zijn er tientallen geweest. Het aantal telt volgens mij niet mee maar wel de grote moed die Sam aan de dag legde alsmede het feit dat hij in de eerste plaats aan zijn medemens dacht en daar alles voor over had.

Naast dit werk heeft Sam de Hond groots werk verricht in de Joodse Schouwburg. Als er mensen in de Schouwburg waren die op transport moesten dan was Sam de Hond ook in de Schouwburg en vooral in de nachtelijke uren. Naast veel ouderen heeft Sam ook veel kinderen uit de Schouwburg weten te halen. De kinderen gingen naar de crèche aan de overkant van de Schouwburg en werden van daaruit verder gebracht. Sam heeft veel samengewerkt met Suskind en Sluzker, doch meestal werkte hij op eigen initiatief en was daarbij zo vrij en brutaal-waarbij hij dus veel risico's nam- dat het niet te beschrijven is. Deze man kende geen angst. Het werken in de Schouwburg heeft dus omstreeks anderhalf jaar geduurd en per week was de Hond daar zeker vier dagen aanwezig, Sam bracht de ouderen vaak naar hun woning terug en zorgde dan dat de sleutels etc. aanwezig waren.

Bij de verschillende razzia's, in Zuid, in oost en het centrum van Amsterdam heb ik de Hond tientallen mensen zien redden. Hij kreeg hierbij vaak hulp van Weelink. Bij deze razzia's waren de terreinen waar de mensen werden heen gebracht afgezet door Duitsers. Sam was altijd met zijn vrachtauto aanwezig en stond voor iedereen, die de moed op kon brengen om te vluchten, klaar. Het aantal dat deze moed kon opbrengen was betrekkelijk klein.

Op het terrein aan de Polderweg werd gebruik gemaakt van de Marechausseekazerne. In het theorielokaal werden de mensen verstopt en later door de Sam de Hond naar hun woning teruggebracht.

Bij de grote razzia in het Centrum heeft Sam de Hond wel een bijzondere prestatie geleverd. Al de mensen werden via de synagoge geleid en dan door gestuurd, De staf van de S.D. stond voor de synagoge, in dit gebouw waren doorlopend zo'n 50 grune- politiemensen aanwezig.

Lages wilde hebben dat ieder werd doorgestuurd dat wil zeggen, ziek, krankzinnig, invalide, oud of jong, alles moest weg. Trots de scherpe controle van de Duitsers is het Sam De Hond gelukt, in samenwerking met enige anderen, meer dan 40 mensen hieruit te redden. Ik heb met Mr Leo de Wolf, met Van der Laan en Gomperts over Sam gesproken. Van al de bewonderende woorden die ze over de Hond uitspraken zijn mij de volgende van Dr Van der Laan bijgebleven: "Sam de Hond is voor de joodse gemeenschap zijn gewicht in goud waard, ik ben zeer trots op hem en als ik de oorlog overleef zal ik mijn woorden over Sam waar maken."

Gomperts noemde hem een vechter en een maccabeër, maar de woorden van dr Van der Laan werden zo uitgesproken dat ik ze nimmer zal vergeten. Naast dit werk heeft Sam de Hond zich veel bezig gehouden met levensmiddelen voor de joodse gemeenschap.

Vaak werden joodse winkeliers plotseling weggehaald. De Duitse 'Omnia', een dienst die over de winkeliers en zakenmensen ging, kwam dan vlug om de goederen weg te halen. Als het levensmiddelen betrof kwam Sam ons waarschuwen dat hij in overleg met Dr Van der Laan deze winkels leeg halen. Vaak ging Weelink of ondergetekende mee om de zaak te dekken. De levensmiddelen gingen via de joodse raad hetzij naar Westerbork of zonodig naar tehuizen etc.

Deze stunts waren voor Sam zeer gevaarlijk, want er hoefde maar een N.S.B. er in de buurt te wonen en alles kon worden verraden. Bij al dit werk kende Sam maar een doel namelijk de joodse gemeenschap helpen. Even heeft Sam het erg moeilijk gehad. In het voorjaar van 1943 wilde hij een vrouwen haar kind uit de Schouwburg helpen vluchten. Hij werd hierbij betrapt door een der SS'ers. Deze arresteerde hem en bracht hem naar het Adema van Scheltemaplein naar Aus der Fünten.

Na even te zijn verhoord werd Sam in een kamer geplaatst en wist daaruit te ontsnappen. Ogenblikkelijk werd een groep SS'ers naar zijn woning gezonden, die zijn vrouw meenamen en al het meubilair kapot sloegen. Sam dook onder doch kwam een paar maanden later weer opdagen en ging gewoon weer aan zijn werk doch hij drukte zich wel ten opzichte van de SD'ers.

Omstreeks deze tijd werd de leiding van de joodse raad naar Westerbork gezonden en namen Meyer de Vries, oud medewerker van Josephus Jitta, de leiding over. Sam heeft deze heer, die op de hoogte was van de dagelijkse zaken en al de daarbij behorende kleine kneepjes, heel veel hulp verleend. Ik meen dat de heer Meyer de Vries nog leeft en mogelijk nog inlichtingen over Sam kan geven. Korte tijd later moest Sam en de zijnen onderduiken en werd de onderlinge verbinding verbroken. Later is hij gearresteerd door de Duitsers en doorgezonden.

Dit is een overzicht van Sam de Hond en zijn werk voorzover ik het heb gezien en meegemaakt. Ik hoop op de juiste wijze aan uw verzoek te hebben voldoen. Ik ben genegen, indien nodig, bovenstaande mondeling toe te lichten.

Apeldoorn, 27 augustus 1971, A. Japin, gep. adj. van politie der Gemeente Amsterdam., Oud L.K.P 'er.

* * *

Artikel in The Jerusalem Post, maandag 28 oktober 1974, naar aanleiding van de uitreiking van de Yad Vashem medaille aan Japin:

'3 honoured as Righteous Gentiles'
By the Jerusalem Post Staff

An Amsterdam policeman, who used his connections in gestapo headquarters to warn Jews of impending raids during World War II, was one of three Righteous Gentiles honoured at Yad Vashem on Friday. Early in the war, constable Anton Japin joined the Dutch underground, which assigned him the task of infiltrating German police so that he would have advance knowledge of their plans. At the risk of their lives, Japin and his colleagues helped 45 Jews find hiding places and supplied them with food ration cards.'

Artikel in een regionale krant in 1974 naar aanleiding van de uitreiking van de Yad Vashem medaille aan Japin:

‘Strijdmakker “Hondje” over onderscheiden Apeldoerner. “Heeft-ie verteld dat de prijs voor twee Joden twee flessen cognac was? .. ‘

Tekst: Jan A. Bruin

Arend Japin, alias KP’er “Toon”, wist dat de Duitse bezetters en met name de lui van de Sicherheitsdienst, die onder meer tot taak hadden om Amsterdamse Joden te registreren, verzot waren op bureaucratie. En niet alleen “Toon”, maar ook zijn zeven makkers, te zamen een van de talrijke Mokumse knokploegen vormend, speculeerden daarop.

Dat zat zo. Als een Jood of een Jodin eenmaal in de (deportatie)registers was ingeschreven, dan was daarmee in veel gevallen voor een SD’er de kous af. Zo’n man of vrouw was immers bekend, ook al door de opzichtige gele ster die men droeg. Als de moffen hun administratieve rompslomp achter de rug hadden, dan begon het werk voor “Toon” alias Arend Japin en de zijnen pas. Want wat gebeurde er? Rechercheur Japin van de Amsterdamse recherche, het hoofdstedelijke korps, stond in die angstige tijd onder het bevel van commissaris Voordewind (de schrijver van “De commissaris vertelt” serie) drukte de huissleutels van de bij razzia’s gearresteerde Joden achterover en zorgde er tenslotte voor dat deze mensen opnieuw naar hun huizen in de Jodenbuurt konden terugkeren.

Dit verhaal heeft Arend Japin niet zelf verteld. Het is opgetekend uit de mond van “Hondje”, het vroegere alias van Sam de Hond, terwijl “Oom Sjoerd”, een andere voormalige KP’er instemmend knikt, want dat waren de levensgevaarlijke staaltjes die Japin uithaalde en waarover thans nog binnen de kring van de voormalige illegaliteit met evenveel ontzag als diep respect wordt gesproken.

Woorden én daden

Meen niet, dat Arend Japin helemaal niet over die duistere oorlogstijd wenst te praten. Maar het is bij hem, net als bij zoveel van zijn vrienden, een kwestie van bescheidenheid. Want het waren mannen als Japin die het in die tijd niet alleen bij woorden lieten maar deze ook omzetten in daden.

Nog voordat er, in Amsterdam, eigenlijk sprake was van georganiseerd verzet, verzamelde zich rond Japin een groepje mannen onder wie zijn collega Piet Elias, een man die de Joodse wereld in de hoofdstad op zijn duimpje kende, maar die later zijn verzetswerk met de dood moest bekopen omdat hij werd gefusilleerd. Vijfenzestig jaar geleden werd Arend Japin in Deventer geboren.

Later verhuisde hij, met zijn ouders, naar Almelo, doorliep er behalve de lagere school ook de ambachtsschool en studeerde door in bouwkunde en in tekenen, omdat hij het leraarschap als ideaal had. De dertiger jaren braken aan, een periode die als de “crisistijd” de geschiedenis zou ingaan en ook Japins illusies werden wreed verstoord. Toch was Vrouwe Fortuna op zijn hand. Want in 1932 solliciteerde hij naar een baan bij de Amsterdamse politie en kwam nauwelijks een jaar later bij de hoofdstedelijke Hermandad in dienst.

Rechercheur

In 1941 werd hij aangesteld als rechercheur en leerde tevens Piet Elias kennen. In het voorjaar van 1942 werden Japin en Elias bij commissaris Voordewind geroepen. En op die gedenkwaardige dag werd met name voor Arend Japin de basis gelegd voor zijn, naar later zou blijken, dappere verzetswerk. De twee rechercheurs, tot dan toe werkzaam op het hoofdbureau van politie aan de Mamixstraat, werden gedetacheerd in een christelijke HBS aan het Adama van Scheltemaplein, een gebouw dat voor een deel door Duitsers was bezet, terwijl er ook nog les werd gegeven.

“We kregen tot taak”, zegt Japin, “om controle op NSB’ers uit te oefenen. We moesten er op toezien dat die lieden met hun vingers van Joodse eigendommen afbleven. Voor ons was dat gewoon een hondebaan. Het werd ons op het laatst zo gortig, dat ik na drie weken al weg wilde. Maar niet alleen hadden we contact met de volgelingen van Mussert, in feite werden we ook de vertrouwensmannen van de Joden die er hun spulletjes moesten inleveren. Tussen hen en ons bestonden nauwe contacten”.

Dat Japin en Elias op hun post bleven kwam ook door de omstandigheid, dat beiden via Sam de Hond, zelf een Jood, werden benaderd door de bekende dr. Van der Laan, een van de leden van de Joodse Raad en door de Joodse auteur dr. Gompertz.

Vechten

Arend Japin: “We beseften dat we, als politie-ambtenaren, op onze post moesten blijven om van die plaats af voor ons eigen volk te vechten. Welnu, we zijn er gebleven. Maar de ongeveer anderhalf jaar dat we er gedetacheerd waren, leefden we in een complete hel, niet alleen door het optreden van de NSB’ers, maar ook doordat tal van Joden zo wanhopig waren, dat goeie vrienden van ons zelfmoord pleegden of pogingen daartoe ondernamen”

Van die tijd dateren ook Japin’s en Elias’ ontmoetingen met de beruchte Jodenjager Aus der Fünten. “Ik kon het eenvoudig niet over mijn hart verkrijgen met die man een gesprek aan te knopen. Ik vertikte het om mijn mond tegenover hem open te doen. Maar ja, voor ons werk was het noodzakelijk, dat er over allerlei zaken werd overlegd. En dat nam Piet Elias voor zijn rekening. Ik bewonderde hem dikwijls, als ik hem tegen Aus der Fünten tekeer hoorde gaan, soms compleet met de vuist op tafel. En nog hoor ik Aus der Fünten bijtend zeggen: “Ein Jude ist nur ein Jude”. Verschrikkelijk, die minachting voor mensen.

Tips

Arend Japin weet, zegt hij, dat de meeste Joden niet wilden onderduiken. Maar als politieman zaten Japin en de zijnen dicht bij de informatiebronnen. men kreeg tips door als er weer een arrestatiegolf op til was en dan zorgde men ervoor, dat Joden op wie de razzia’s gericht waren, spoorloos konden verdwijnen. “Daar kwam dikwijls van onze kant veel toneelspel bij kijken, want soms moesten er SS’ers in de maling genomen worden. Die werden dan met een praatje en een sigaretje “beziggehouden” terwijl anderen ervoor zorgden dat mensen de benen konden nemen. Sommigen van hen bevonden zich namelijk al in het hol van de leeuw!

In augustus 1943 sloot Arend Japin zich aan bij de LO, de landelijke onderduikhulporganisatie en weer later schaarde hij zich in de gelederen van een KP, een knokploeg waarvan ook Johannes Post lid was. “Een tijdlang heb ik met hem samengewerkt. Tijdens de overval op de gevangenis op de Wetering schans werd hij gearresteerd. Naderhand viel hij voor het vuurpeleton. Misschien was hij nu nog in leven geweest, als hij ons de avond tevoren had gewaarschuwd. Ik heb nog naar hem gezocht, maar ik kon hem niet vinden”. “Oom Sjoerd”, een van de commandanten van de KP, vroeg op een zeker

moment aan Japin of hij een onderzoekgroep wilde vormen om (land)verraders op te sporen. Tegenover het hoofdkwartier van de Sicherheitsdienst dat ook in het gebouw aan het Adama van Scheltemaplantsoen was gevestigd kregen Japin en zijn mannen de beschikking over een kamertje van waaruit zij een goed zicht hadden op de toegangsdeur van de SD-vesting. “Wij hielden de entree goed in de gaten en wij konden precies nagaan wie er naar binnen ging om een Judasrol te vervullen”.

De herinnering aan deze episode wordt Arend Japin een beetje te machtig. Hij zegt: “Ik praat hierover liever niet verder”.

Tol betalen

Het verzet waaraan ook Japin met hart en ziel meedeed betaalde ook zijn tol. Zo werden eens, na een vechtpartij bij het SD-hoofdkwartier en nadat de kidnapping door de KP van een hoge SD-officier was mislukt, [bedoeld wordt de poging om top-SD'er Herbert Oehlschägel, volgens Lages één van zijn beste medewerkers, die heel veel namen wist van verzetsmensen, op 23 oktober 1944 te ontvoeren. Oehlschägel werd hierbij door het verzet doodgeschoten. Als represaille fusilleerden de Duitsers 29 verzetsmensen op 24 oktober 1944] als represaillemaatregel negenentwintig gevangenen doodgeschoten. En het plan van de KP, waarvan Japin lid was, om Willy Lages te ontvoeren was, doordat men werd verraden, tot mislukken gedoemd.

Met zijn vrouwen drie kinderen woonde Arend Japin toen aan de Hoofdweg in Amsterdam. Japins “zesde zintuig” waarschuwde hem, dat de jacht ook op hem zou worden geopend. ‘s Avonds, tegen een uur of acht, zei hij tegen zijn vrouw: “Ik weet het niet, maar ik heb het gevoel dat ze me straks komen halen.” Hij vluchtte en dook onder bij een Joodse arts op de Bloemgracht. Nauwelijks was Japin weg, of de overvalwagens legden een cordon rond het huis dat bovendien in het licht van schijnwerpers werd gezet. Gehelmde en met stenguns bewapende mannen drongen de woning binnen, constateerden dat de vogel was gevlogen, werden razend en, vertelt Arend Japin, stampten zijn vrouw met hun wapens in elkaar. Ook mevrouw Japin en haar kinderen doken onder. Pas op 5 mei 1945, op de dag dat de bevrijding van Nederland een feit was, kwam Arend Japin weer uit zijn schuilplaats tevoorschijn.

En daarmee is wat hem betreft het verhaal uit. Maar niet voor “Hondje” 1 Die vraagt zeer dringend: “Heeft ie verteld, dat ie uit de synagoge mijn broer, diens vrouwen vier kinderen bevrijdde? Heeft ‘ie verteld over zijn aandeel in het redden van achtendertig mensen uit een dodentransport op de Polderweg? En vertelde ie over het leeghalen van winkels en het brengen van levensmiddelen naar het doorgangskamp voor Joden in het Drentse Westerbork? En: dat de prijs voor twee Joden twee flessen cognac was? En dat ie mensen uit de Hollandse “schouwburg” hielp ontsnappen? En dat het aantal mensen dat hij van een wisse dood redde in de honderden loopt?”

BIJLAGE 3: VERKLARINGEN BETREFFENDE SAM HOND

De volgende brieven zijn antwoorden op verzoeken van de Stichting '40-'45 aan betreffende personen om informatie over Sam de Hond.

Brief van Jakobs:

Mijn man-Benjamin Jakobs- onze oudste dochter Lida en ik (Betje Jakobs Gudema) werden 1 maart 1943 opgesloten in de toenmalige Hollandse Schouwburg tesamen met mijn (onze) schoonzuster Gholina Jacobson-Jakons.

Onze schoonzuster werd twee dagen later door Lages persoonlijk aangewezen voor deportatie en is niet terug gekeerd. Mijn man-onze dochter en ik werden door de heer Salomon de Hond en een meneer Swaab persoonlijk uit die Schouwburg gehaald en naar de familie Levy in de buurt van de Schouwburg gebracht. We hadden deze meneer De Hond, noch meneer Swaab nooit eerder ontmoet en van enige dankbaarheid, noch iets andere wilden deze heren niks weten.'

Brief van H. Schuitevoerder, 1 september 1971:

'Zijn [=Sam de Hond] illegale activiteiten tijdens de bezettingsjaren zijn volgens mij van dien aard geweest, dat hij getracht heeft zoveel mogelijk mensen, die op transport naar concentratiekampen moesten, daarvan te redden. Ook heeft mijn gezin het overleven van de oorlog, veel aan hem te danken.'

Brief van opperrabbin A. Schuster, 27 augustus 1971:

'In het jaar 1941 ben ik benoemd tot Rabbin van de Joodse Gemeente te Amsterdam, in welke functie ik bemoeienis had met diegenen, die naar de Hollandse Schouwburg werden gebracht om hen zo veel mogelijk geestelijke bijstand te verlenen. De Joodse Raad verzorgde mij destijds de zogenaamde witte band, waardoor ik vrij in- en uit- kon lopen. Ik ben nog de enige overlevende van de Rabbijnen die destijds deze taak vervulden.

Als zodanig heb ik de heer Salomon de Hond leren kennen als iemand die met grote moed en vindingrijkheid zo veel mensen als in zijn vermogen lag, wist te redden zonder onderscheid des persoons. Het viel mij op, dat hij onder hen die bij de Joodse Raad werkzaam waren, één van de zeer weinigen was, die dit op deze wijze deed. Sindsdien heb ik diepe bewondering voor zijn optreden gehad en heb dit ook in het openbaar in de Synagoge tot uiting gebracht toen zijn zoon kerkelijk meerderjarig werd.'

Brief van A. de Lange, 21 augustus 1971:

'In antwoord op u schrijven om informatie over de heer Salomon de Hond deel ik u mede dat als deze er niet geweest was ik en mijn twee kinderen er niet meer waren. Mijn twee kinderen (toen 11 en 7 jaar) en ik waren in de Plantage Middenlaan waar ik toen woonde opgepakt en tegenover ons huis naar de schouwburg gebracht.

Wij waren daar de hele dag en ik huilde erg. De heer de Hond (die ik niet kende) kwam naar mij toe en vroeg wat er was.

Ik vertelde hem dat ik met de kinderen aan het wandelen was twee huizen naast mijn huis en dat er een mof kwam en ons naar de schouwburg bracht. Maar je maar niet nerveus, het komt wel goed waren de heer de Hond zijn woorden. Tegen de avond kwam de heer de Hond naar ons toe en voordat ik het besepte stonden wij op straat en konden we naar huis. Na die tijd bracht de heer de Hond 's avonds vele mensen bij mij thuis die hij uit de schouwburg haalde maar die dan in de spertijd niet naar huis konden en zo de hele nacht tot 's morgens zes uur bij ons bleven dan kwam de heer de Hond en gaf hun de sleutels van hun huis en de mensen konden weg want ze waren gered.

De heer de Hond deed dit werk geheel belangeloos en heeft zo heel veel mensen gered en wilde niet eens van een bedankje horen. Nogmaals was hij er niet geweest dan was ik en mijn kinderen er ook niet meer geweest.'

Brief van J.T. van den Hoorn-Johansen, oud directrice Amstelhof van 30 augustus 1972

'[...] bericht ik de heer Salomon de Hond van zeer nabij heb leren kennen als een man die niet terugschrikt om met gevaar voor eigen leven andere mensen te redden van een zekere dood. Van 1931 tot en met 1954 ben ik directrice geweest van Amstelhof Amstel 51 Amsterdam, mijn man was die tijd directeur.

In de beztingsjaren is genoemde heer de Hond bij mij enige tijd ondergedoken geweest, 's avonds trok hij er op uit om geloofsgenoten, waarvan hij wist op het punt stonden weggevoerd te worden te halen en op een veilige plaats te brengen; zo heeft hij ook op Amstelhof verschijdene joodse meisjes ondergebracht die bij mij met het overige personeel werk in het huis verrichtten.

Hoe Sam de Hond steeds weer aan stamkaarten en persoonsbewijzen kon komen is mij niet bekend; mijn man was volkomen op de hoogte van de illegale activiteiten van de heer de Hond. Jammer genoeg is mijn man 18 jaar geleden overleden.'

Brief van G. Dreese-Goslau en W. Dreese, 20 augustus 1971:

'[...] verklaren wij gaarne, dat wij de Heer de Hond voor zijn hulp aan ons tijdens de Duitse bezetting heel grote dank verschuldigd zijn, aangezien hij tezamen met de Heer J. Swaab, met gevaar voor eigen leven ons beiden en ook anderen naar ons bekend is, toen wij door het optreden van de Duitsers in de Hollandse Schouwburg waren beland-, van daaruit heeft gehaald en ons dus letterlijk heeft gespaard voor ellende en een bijna zekere ondergang. [...].'

Brief van Meijer de Vries aan de Stichting' 40-' 45 van 17 oktober 1945 [!]:

'[...] De heer de Hond leerde ik in Amsterdam kennen bij den Joodsehen Raad. Ik werkte daar mede als adviseur in algemeenen dienst, leidde de personeelszaken, vertrouwenszaken, economische zaken enz.

De heer de Hond gaf zich, naast zijn arbeid voor de voedselvoorziening voor de Joden welke de Joodsche Raad moest behartigen, omdat de Joden van de gewone distributie op dit gebied waren uitgesloten, in het bijzonder aan de behartiging van de belangen van de Joden die naar de zg Joodsche Schouwburg (voorheen Hollandse Schouwburg) waren gebracht. Met gevaar voor eigen leven, dat de Hond niet telde, gelukte het hem, met medewerking van derden, talrijke Joden die door de politie (zoowel nederlandsche als duitsche) in de schouwburg waren gebracht, uit die inrichting te krijgen. De wijze waarop de Hond dit werk moest verrichten was buitengewoon moeilijk.

Onverdroten zette de Hond terwijl hij formeel zijn taak in de Schouwburg behartigde, nl. de verzorging van de daar opgesloten Joden, door om de mensen eruit te krijgen. De Duitsehers die aanvankelijk niet al te nauwlettend toezicht hielden en dachten dat de joodsche verzorgers wel zouden zorgen dat niemand ontsnapte, werden na verloop van tijd anders en hebben heel wat van de verzorgers ingepikt. Het gelukte de Hond aan deze greep te ontsnappen.

Toen echter einde September 1943 alle Joden voor zooverre niet gemengd-gehuwd (ik ben zelf gemengd-gehuwd) werden opgehaald, wist de Hond met een aantal familieleden onder te duiken. Zeker weer ik het niet, maar ik meen te weten dat hij aanvankelijk daarbij werd geholpen door personeel van de gemeebtelijke bad- en zweminrichtingen in Amsterdam (bureau Jodenbuurt). De Hond liet mij nog weten, hem geld uit een brandkast, die op het hoofdbureau van den 1. Raad stond en welke brandkast gelden bevatte van de afdeling Voedselvoorziening, te zenden.

Dit geld-- de sleutel was niet in mijn bezit doch bij een mij niet bekend Joodsche groentenhandelaar-----
-waarvan ik zeker wist dat de Hond het onder de gegeven omstandigheden mocht gebruiken, liet ik halen door een zwager van de Hond een zekeren Juda v.d. Berg. Los van het feit dat ik niet wist waar de sleutel was (zulks was naar zijn zeggen aan V.d. Berg wel bekend) zou het mij toch niet mogelijk zijn de gevraagde hulp zelf te verleenen, omdat de Duitsehers mij onder bedreiging verboden hadden nog een voet in de bureaux van de 1. Raad te zetten. Van den Berg had wel toestemming om daar te komen. Hij moet naar ik van terzijde hoorde het geld gehaald hebben doch niet aan de Hond hebben afgedragen. Later is v.d. Berg door de Duitsehers gearresteerd wegens verduistering.

Hoe de Hond tijdens het onderduiken heeft geleefd en wie(n) hem hielp, is mij niet bekend. Wel hoorde ik dat hij eenig malen van adres moest veranderen. Ik heb verder niets meer van hem gehoord, ook niet na de bevrijding. Uit uw brief leid ik af dat hij gelukkig nog in leven is.

Ik kan van de Hond verklaren, dat hij veel voor anderen heeft gedacht en dat hij dag en nacht klaarstond tot helpen. [...]

Brief van H.A. van Duinhoven, directeur dienst Marktwezen, 23 september 1971:

‘[...] bericht ik u, [...], dat de heer S. de Hond in die tijd [de oorlogsjaren] voor de “Joodsche Raad” optrad als de rechterhand van de Heer Dr. A. v.d. Laan, secretaris van deze Raad. Hij knapte vvoor DL V.d. Laan alle zaken op welke deze in zijn functie officieel t/o de Duitsers niet kon verrichten.

Ik had een direct contact met Dr. V.d. Laan, omdat deze vóór de jaren 1940 als directeur van deze dienst was aangesteld. Dit contact heeft voortgeduurd tot zijn afvoeren (met familie) naar Westerbork en verder.

Een concreet geval is mij nog zeer goed bekend: de Joodse burgers werden vooralsnog niet afgevoerd en ook vrijgelaten uit de “Schouwburg”, als zij konden aantonen, dat zij een functie hadden in de levensmiddelenvoorziening van de Joodse burgerij. Ik heb via DL vd. Laan De Hond honderden blanco, alleen van handtekening voorziene, zgn. legitimatiekaarten voor marktkooplieden in handen gespeeld, waarmede De Hond, na invulling van naam en functie in de levensmiddelen, vele Joodse burgers, zelfs nog uit de Schouwburg heeft vrij gekregen. (Zij het dan ook, jammer genoeg, slechts voorlopig.)

Een sprekend bewijs kan ik hiervoor nog aanvoeren: bij mijn 25-jarig ambtsjubileum in 1953 kwam ook De Hond mij toespreken; hij werd vergezeld door een mij volkomen onbekende man, I. Cohen, die mij bedankte voor zijn vrijlating, omdat hij in het bezit was van bovenvermeld legitimatiebewijs “levensmiddelen” hij was textielhandelaar! Zowel de Hond als Cohen waren teruggekomen van “Auschwitz”.

Brief van G. Blok, grossier in vlees aan Maurice de Hond (1984):

‘Ik moet een helen lange aanloop nemen om te komen tot de man die mijn leven, van mijn vrouw en kinderen heeft gred, Sam de Hond.

Het is januari of februari 1942, Zondagochtend 8 uur, ik hoor de brievenbus klapperen en sta op. Ik ga naar de hal er ligt een brief maak hem open en lees, ik moet met vrouwen kinderen om 12 uur op het Adema van Scheltemaplein zijn om te werk gesteld te worden in Duitsland, rugzak en voedsel meenemen. Ik sta verbeisterd en laat mijn vrouw de brief lezen. In 1941 heb ik mij weten te onttrekken om in Nederland in een werkkamp te worden gesteld.

Ik ben gegaan naar een doeter en die heeft mij een maagzweer aan gemeten duidelijk zichtbaar op de foto. Ik woonde beletage en op de derde etage woonde mijn vrienden de familie S. Gobets met zoon en dochter die getrouwd was Manie Koopman ook mij vrienden. Ik riep kom naar beneden te komen en liet hem de brief lezen, dat is het begin antwoordde hij. Ik vroeg hem wat zou jij doen in mijn geval, hij antwoordde dat weet ik maar zeg het niet aan jou, als het mis gaat ben ik de schuldige.

Ik maakte een kast open en daar lag een soeplepel van 1 kilo gaf hem die in zijn hand, en vroeg hem mij een hersenschudding te willen slaan. Hij vroeg mij of ik gek was. Ik legde mijn hoofd op tafel en zij ga je gang. Hij gaf mij een klap met de lepel ik voelde op mijn hoofd en commandeerde over doen het is niet hard genoeg. De lepel ging omhoog, hij gaf mij een klap gooide de lepel neer en vloog mijn woning uit. Zo vlug kan ik het niet vertellen maar ik had een bult zo groot als een ei op mijn hoofd. Wat nu zei mijn vrouw, ik zei bel de doeter en zeg ik ben in bad uitgegleden en heb overgegeven. 10 minuten later stond bij mij aan het bed, voelde op mijn hoofd en zei, had maar een been laten breken dan kon jij zes weken uitstel krijgen nu maar twee weken.

De doeter gaf mijn vrouw een attest voor de moffen en zij ging naar het Adema van Scheltemaplein. Het was er zo druk zij kwam om zes uur thuis, 14 dagen uitstel. Nu komt het belangrijkste. Een tante van mijn vrouw was met haar huisvrienden de familie vld Hoek met Sam de Hond. Dus mijn vrouw ging naar haar tante en vertelde wat er aan de hand was. Zo vlug als zij kon ging zij naar Sam en vroeg hem of hij wat kon doen. Sam kon natuurlijk niet ja zeggen, alleen ik zal het proberen.

Een paar dagen later kreeg ik de boodschap ik moet mij melden in de Jan van Eykstraat 15 bij de personeelschef de heet Heilbut. Het was het werk van Sam de Hond, voor mij was hij de baas. Hij heeft mijn leven gered en van mijn vrouwen kinderen. Ik heb bij de joodse raad veel meegemaakt, ik heb de hele zit uitgezeten en pas gaan onderduiken in december 1943. [....].’

Brief van L. Gans aan Maurice de Hond 9 januari 1984:

[...] Het was in de oorlog. Sam was bevriend met een oom en een tante van mij, familie van der Hoek. Toen er problemen kwamen om gespert te worden hoorde mijn ouders dat Sam bij de joodse raad was, en veel kon doen.

Wij naar je vader, hij had mij nog nooit gezien. Mijn ouders waren gespert en ik niet omdat ik 15 jaar was. Wij kwamen toch terecht in de schouwburg en je vader stond mij geluk in de hal hij schreeuwde bukken en vlug de trap op, dat was mijn tweede ontmoeting met je vader, want er stond een transport klaar voor vugt. Sam kwam een uurtje later bij ons en vertelde dat er voor mijn ouders geen problemen waren om er uit te komen, omdat die gespert waren, maar voor mij wel, hij zou zijn uiterste best doen om mij er uit te halen, dat moest natuurlijk een gunstig ogenblik zijn.

De volgende morgen kwam Sam naar ons toe en zei tegen mij gewoon achter mij aanlopen als ze wat vragen ga je naar de overkant want daar was de kindercrèche, zo zie je dat Sam mij geweldig heb geholpen en mijn leven heeft gered. [...]

Vanaf maart 1944 in Auschwitz

Het volgende deel gaat over de ervaringen van Sam de Hond in de concentratiekampen Auschwitz en Mauthausen.

Het is afkomstig uit het uitgebreide interview dat hij in 1996 heeft gegeven over zijn oorlogservaringen in de serie “Survivors of the Shoah”.

Dit is de link naar die documentaire: <https://mdhnd.nl/N6>

Vanaf oktober 1943 was ik met mijn vrouw, schoonzuster en zwager en nog enkele andere familieleden ondergedoken. Maar begin 1944 werden we verraden in de Saffierstraat en via Westerbork kwamen we begin maart in Auschwitz-Birkenau terecht.

Ik kende de naam en ik had erover gehoord. Maar de ware aard van wat daar gebeurde, dat wist ik niet. Want had ik het geweten, dan had ik dingen anders aangepakt.

Die realisatie kwam pas veel later toen we daar aankwamen. Wat er toen gebeurde bij de aankomst....

Een bekende van mij waarschuwde ons om niet op de transportwagens te stappen. Helaas hebben velen die waarschuwing niet gehoord of konden ze deze niet opvolgen. De mensen die op die transporten stapten, gingen direct naar de gaskamers. De rest van ons moest lopen naar een afdeling waar we echt moesten douchen, waarna we kaalgeschoren werden en een nummer kregen. Dat nummer staat nog steeds op mijn arm.

Mijn zus Rosa was er met haar twee kleine kinderen, en mijn vrouw besloot hen te helpen en nam plaats op zo'n wagen, onwetend dat dit rechtstreeks naar de gaskamers van zou leiden. Dat was op 6 maart 1944, mijn 30^e verjaardag.

(Hoe bijzonder is het dat op de 32^e verjaardag van mijn zoon Maurice, overleed zijn vrouw Jasmin aan kanker. En mijn eigen vader overleed in 1940 op de verjaardag van zijn vrouw¹).

Pas geleidelijk besepte ik wat hun lot was. Een Pool, een Jood, die ik kende, deelde met een andere Pool wat er werkelijk aan de andere kant gebeurde. Ik zag hem huilen, dagenlang, zonder te eten of te drinken, totdat hij uiteindelijk stierf. Hij wist van de gruweldaden in de gaskamers, iets wat ons tot dan toe onbekend was.

We werden vervolgens ondergebracht in een Lager (blok), opgedeeld in secties A tot en met D. Daar moesten we een maand verblijven, een periode die ze de 'ontluizing' noemden. Ironisch genoeg kwamen we zonder luizen aan, maar na die maand had iedereen ze.

Tweemaal per dag gingen jongens eten halen; onder hen was een neef van mijn vrouw. Hij vertelde dat hij mijn vrouw en zus had gezien in het vrouwengedeelte van het kamp. Volgens anderen waren mensen met kinderen direct naar de gaskamers gestuurd. Maar die neef beweerde dat hij van mijn vrouw de groeten moest overbrengen, een boodschap die ik later ontdekte vals te zijn.

Toch moest ik overleven, vasthoudend aan de gedachte dat mijn vrouw en zus nog leefden, ergens in het kamp. Na die maand in de barak, werden we overgeplaatst of aan het werk gezet in het een enorm magazijn waar de overblijfselen van neergeschoten vliegtuigen werden samengebracht, een plek waar velen van ons werkten

Onder een opmerkelijke samenloop van omstandigheden ontdekte ik de ironie van mijn positie in het kamp. Ondanks mijn beperkte kennis van het Duits, beweerde ik een "Schlosser" te zijn, denkend dat het sloper betekende zoals het beroep van mijn vader. Later kwam ik erachter dat "Schlosser" eigenlijk een gespecialiseerde monteur betekent, een veel hoger niveau dan wat ik feitelijk aan zou kunnen. Technische vaardigheden waren mij

---

¹ Sam de Hond overleed zelf op 4 januari 2002. Het was de 12^e verjaardag van zijn kleindochter.

volkomen vreemd; ik had nooit een schroef aangedraaid en beschouwde mezelf als volkomen onhandig.

Toch leidde deze vergissing ertoe dat ik in een groot magazijn terecht kwam, ver verwijderd van het zware, slopende werk dat anderen moesten verrichten. Mijn zwager, een uniek karakter op zich, nam de rol van voorman op zich, iets wat ik resoluut weigerde.

Mijn taak was het sorteren van moeren die van neergeschoten vliegtuigen waren gehaald, een taak die aan mij werd toegeschreven vanwege mijn zogenaamde vakmanschap. In werkelijkheid waren de gesorteerde kisten al voorbereid door echte deskundigen, niet door mij. Ik behandelde mijn taak alsof ik op de markt van het Waterlooplein stond, alles willekeurig in een kist gooiend en bedekkend met de goede moeren zodat ze het niet konden zien.

In deze periode, alert op mijn omgeving, maakte ik kennis met een kapo genaamd Theo. Ik zal hem nooit vergeten. De gevangenen droegen insignes: driehoeken die hun status aanduiden - geel wees op Joden, rood op politieke gevangenen, groen op 'verbreggers' (criminelen), en een opwaartse driehoek betekende een moordenaar. Kapo Theo, vernemend dat wij uit Amsterdam kwamen, vroeg of we de 'Brandertjes' kenden, neven van mijn tweede vrouw en leden van de club van jonge bokkers, zoals Benny Bril en De Vries. Het was verrassend om iemand te ontmoeten die hen kende. Zij waren in februari 1941 opgepakt evenals 400 andere mannen en naar Mauthausen gedeporteerd. Waarvan we dachten/hoopten dat toch nog velen in leven was.

Maar enkele weken met kapo Theo veranderde mijn perspectief volledig; wat ik eerder in twijfel trok, geloofde ik nu vast: van de mensen die naar Mauthausen waren gestuurd, was er niet één meer in leven. Families ontvingen vage berichten over 'longontsteking' en dergelijke, maar de harde realiteit was dat binnen enkele weken al een derde van de honderd mensen onder Theo's leiding niet meer leefde. Hij ging met "zijn" groep weg en kreeg dan 100 broden mee. Maar maakte dan 20-30 van de mensen af en verkocht dan de broden die hij over had. Theo, met die groene driehoek, was zowel moordenaar als crimineel.

De hiërarchie binnen het kamp was streng: een kapo en een onderkapo leidden elk honderd mannen, verdeeld in groepen van twintig met een voorman per groep. Het broodstelsel in het kamp was wreed; brood dat bedoeld was voor drie mensen werd verhandeld als gevangenen stierven, waardoor de overlevenden enigszins konden 'profiteren' door de handel binnen het kamp.

Kanada-Kommando, de plek waar bezittingen van slachtoffers werden gesorteerd, werd een centrum van clandestiene handel. Gevangenen die daar werkten, brachten soms gestolen goederen mee terug naar het kamp voor handel.

Op een dag benaderden vier Poolse gevangenen mij in het magazijn met een plan om te ontsnappen. Ze vroegen om mijn hulp voor hun vlucht, waarbij ik ook kon meegaan.

Ondanks hun aanbod besloot ik te blijven. Mijn beperkte Duits en het besef dat een groot deel van de Polen antisemitisch was, maakten het vooruitzicht om te vluchten niet aantrekkelijker dan in het kamp te blijven. Uiteindelijk gaf ik hun de instructies, maar zij werden kort na hun vlucht buiten het kamp gepakt, ter dood veroordeeld, en als afschrikwekkend voorbeeld bij de ingang van het kamp opgehangen.

Toen zij ondervraagd werden, noemden ze mijn naam, waardoor ik in de problemen kwam. Beschuldigd van medeplichtigheid. Maar ik ontkende en daardoor werd ik niet opgehangen, maar veroordeeld tot 25 zweepslagen. Deze straf was ondraaglijk; vastgebonden over een houten bank, je voeten vastgebonden aan de poten, werd elke slag geteld, en mijn rug was volledig kapot.

Ik kon niet meer lopen en werd door medegevangenen naar mijn barak gedragen. Gelukkig was er een medische verzorger uit Den Haag die mij verzorgde en hielp herstellen. Tijdens deze periode werd ik dagelijks behandeld, mijn rug ingesmeerd met jodium.

Mijn medegevangenen droegen mij meer dan dat ik liep, naar het magazijn, waar ze een grote kist hadden neergezet waarin ik de hele dag kon liggen. De verzorger uit Den Haag behandelde mij daar verder.

Deze ervaring, inclusief de veroordeling en straf, heeft diepe sporen achtergelaten. Tot op de dag van vandaag kamp ik met ernstige rugklachten en heb ik diverse korsetten, zelfs stalen, moeten dragen.

Na de oorlog werd ik behandeld door dokter, een specialist van de Reuma Stichting. Tijdens een bezoek aan zijn praktijk ontmoette ik zijn vrouw, een voormalige verpleegster van het Joodse ziekenhuis op de Keizersgracht, nabij de Weesperstraat. Deze verrassende ontmoeting bracht een stroom van herinneringen terug; zij herkende mij en omhelsde mij, een gebaar dat mij tot op de dag van vandaag bijblijft.

Mijn moeder was ernstig ziek geweest en lag in datzelfde Joodse ziekenhuis. Op een dag, gewapend met de kennis dat het ziekenhuis die nacht ontruimd zou worden door de Duitsers, ging ik haar halen. Ik verzekerde haar overplaatsing naar de Joodse Invaliden op het Weesperplein aan de Achtergracht, weg van de dreigende deportatie. Die nacht werd het ziekenhuis inderdaad leeggehaald door Sam Olie, een beruchte collaborateur.

Mijn waarschuwing redde niet alleen mijn moeder maar ook anderen die in staat waren op tijd te vertrekken. Later trouwde de verpleegster met die dokter.

Op 18 januari 1945, als onderdeel van een gruwelijke tactiek van de nazi's toen de Russen naderde, begon de dodenmars uit Birkenau, Auschwitz, en vele andere kampen. Voordat ik daarop inga, wil ik nog een ander verhaal delen, dat van Sam van Zouten, een man uit mijn buurt die fruit verkocht. Hij kwam aan in Birkenau en werd getuige van het vergassen van enkele van zijn zoons. Hij moest ze toen zelf in het crimetorium helpen verbranden. Een ondraaglijke ervaring die hij moest aanzien.

In Birkenau werden wij, de gevangenen, gedwongen een enorme kuil te graven voor de massale executies die volgden. Hele transporten uit Hongarije, Griekenland, Oostenrijk, en meer werden hier naartoe gebracht en systematisch uitgeroeid. De volledige uitroeiing van het Romani-kamp binnen acht uur was bijzonder verschrikkelijk. Kinderen werden uit de armen van hun moeders gerukt en levend in het vuur geworpen. Deze beelden blijven voor altijd in mijn geheugen gegrift.

Toen kwam de dodenmars. Omdat de Russen naderden, werden we gedwongen te marcheren. Er was angst voor de Russen; zelfs de Russische gevangenen in Birkenau waren gevreesd vanwege hun ruwe gedrag. We marcheerden dagenlang met tienduizenden, een helletocht die

volgens statistieken slechts door 10% werd overleefd. Deze mars, die vier tot vijf dagen duurde, eindigde voor de weinigen die het overleefden in Mauthausen.

Van Kapo Theo wist ik al hoe erg Mauthausen was. Werken in de mijnen en met stenen een grote trap op en af, waar je zo maar van afgegooid kon worden.

Toen ik aankwam zag ik Toon, een buurman van me uit Amsterdam. Hij was heel blij mij te zien en gaf me onmiddellijk levensreddend advies: "Je moet tien ogen hebben. Niemand is te vertrouwen. Iedereen vecht voor zijn leven. Blijf overal buiten."

Mijn 'vaardigheden' als Schlosser plaatsten me in een bizarre situatie; ik werd ingezet om aan Messerschmitt vliegtuigen te werken, ondanks mijn gebrek aan technische kennis. De ironie dat ik, die amper een schroef kon draaien, moest bijdragen aan de oorlogsinspanningen van Duitsland, was niet verloren aan mij. Ik zei later gekscherend dat de Duitsers de oorlog hebben verloren doordat ik de vliegtuigen moest repareren.

In de laatste dagen van de oorlog veranderde de bewaking in Mauthausen dramatisch. De SS-bewakers werden vervangen door civiele bewakers, een teken dat het einde nabij was.

Ondanks de verschuiving bleef de angst voor de Oostenrijkers; ik beschouwde hen als "super nazi's", nog erger dan de Duitsers. Hun aanwezigheid herinnerde ons eraan dat onze strijd voor overleving nog niet voorbij was.

Toch, ondanks alle verschrikkingen en de continue strijd voor overleving, hield ik vol. Ik overleefde tot de bevrijding op 4 mei, een moment dat ik nooit zal vergeten. Die laatste dagen, toen de originele SS-bewaking verdween, markeerden een keerpunt, maar ook een tijd van intense onzekerheid.

Een week of twee voor de bevrijding kwam er hulp uit een onverwachte hoek: het Zweedse Rode Kruis. Ze brachten pakketten naar het kamp, iets waarvoor men normaal gesproken dankbaar zou zijn.

Maar deze pakketten werden niet door iedereen gedeeld; als Jood heb ik er geen ontvangen. Mijn gevoelens ten opzichte van het Rode Kruis zijn daardoor complex geworden. Ondanks hun reputatie van wereldwijde hulp, heb ik hun goedheid niet persoonlijk ervaren. Na de oorlog, zelfs terug in Eindhoven bij een distributie van het Rode Kruis, voelde ik de naweeën van antisemitisme. Dit heeft mijn bereidheid om bij te dragen aan het Rode Kruis beïnvloed; ik heb nooit iets gegeven bij collectes.

Een ander hartverscheurend aspect van het kampleven was de dagelijkse appel, waarbij de gevangenen in rijen moesten staan. Als iemand overleed, wat vaak gebeurde, moesten we het lichaam tussen ons in houden totdat het appel voorbij was, zodat de aantallen klopten. Ik heb het meer dan eens meegemaakt dat iemand levend neerviel en binnen een minuut niets meer dan een lichaam was, ontdaan van alle waardigheid.

In mijn herinneringen aan de laatste weken van de oorlog en de bevrijding van Mauthausen, komt er een moment dat mij nog steeds levendig voor de geest staat. Toen enkele gevangenen ontsnapten uit, werd van elk commando willekeurig tien mannen gekozen die opgehangen zouden worden als vergelding. 20 keer 10 mannen. Ik werd ook geselecteerd, maar toen ik op het punt stond om opgehangen te worden stopten ze ineens met deze gruwelijke praktijk omdat de ontsnapte gevangenen teruggevonden waren.

Met de bevrijding veranderde alles in een oogwenk. De SS-bewakers verdwenen en werden vervangen door Oostenrijkse civiele bewakers. Het was een bizarre wisseling van de wacht, iets wat ook in Nederland voorkwam met burgerwachten. Plotseling, op 5 mei, was de bewaking verdwenen. In mijn groep was ook een van Nederlands bekendste strafpleiters, meester Moskovitz.

Mijn zwager, Sjaak Swaab, en ik besloten Mauthausen te verlaten en naar Linz te gaan. Onderweg bleek Sjaak tyfus te hebben, wat onze tocht nog moeilijker maakte. Uiteindelijk, uitgeput en zonder hoop, besloten we midden op de weg te gaan liggen, bereid om overreden te worden als dat moest. Maar in plaats daarvan stopte er een Amerikaanse soldaat, die ervoor zorgde dat we werden opgevangen door het Amerikaanse Rode Kruis. We werden naar Ebensee gebracht, waar ik verzorgd werd en na enige tijd, toen we enigszins hersteld waren, werden we overgevlogen naar Philips in Eindhoven.

Deze ervaringen waren voor mij een bevestiging van de wreedheden en de willekeur van het oorlogsleven, maar ook van de momenten van menselijkheid en hoop in de donkerste tijden. Het contrast tussen de verschillende hulporganisaties, mijn diep gewortelde wantrouwen jegens het Rode Kruis gebaseerd op mijn eerdere ervaringen, en de redding door het Amerikaanse Rode Kruis, blijft een complex deel van mijn herinneringen aan deze periode.

Na onze redding door het Amerikaanse Rode Kruis en een periode van herstel, vertrokken wij, mijn zwager en ik, samen met duizenden anderen per trein terug naar Amsterdam. De reis, die via Eindhoven, Utrecht naar Amsterdam ging, nam ongeveer zes uur in beslag. Bij aankomst op het Centraal Station werden we verwelkomd met een applaus van de menigte, maar niemand bood directe hulp aan.

Bij het station kregen we van het Joods maatschappelijk werk elk tien gulden, stamkaarten, en distributiekaarten. Met deze middelen moesten we ons pad in de vrijheid vinden. De stad zelf zag er slecht uit, maar dat was op dat moment niet mijn focus. Mevrouw Spruit, wier man conciërge was tegenover de school waar keuringen plaatsvonden, bracht ons met een fiets en een driewieler voor ziekenvervoer naar haar huis in de Valkenburgstraat. Ze nam ons op in haar woning, waar mijn zwager en ik tijdelijk onderdak vonden.

Boven in datzelfde gebouw bleek dat de woning waar familie van mij een tijd tijdens de oorlog hadden gewoond, werd bewoond door een ander. Mijn schoonzuster, die bij ons was ingetrokken nadat mijn vrouw weg was, leefde er nog steeds, maar de woning was inmiddels overgenomen door anderen.

Door mijn aandringen kwam deze woning vrij voor de groep waar mijn vrouw deel van uitmaakte.

De terugkeer naar Amsterdam en het herwinnen van een gevoel van normaliteit was een complex en emotioneel proces, getekend door de ravage die de oorlog had aangericht in de stad en in de levens van de overlevenden. Het vinden van onderdak, het herstellen van de levens die waren onderbroken, en het aanpassen aan een naoorlogse realiteit vereiste veerkracht, doorzettingsvermogen en de hulp van enkele onverwachte bondgenoten.

En tot mijn grote vreugde en geluk kreeg mijn vrouw, ondanks het feit dat ze in het Experimentenblok had gezeten, waar de Duitsers haar geprobeerd hebben onvruchtbaar te maken, toch nog een zoon.

